

FORSKARNAS RÖST OCH DIGITALT MATERIAL

En utredning över behovet av och tillgången
till minnesorganisationernas digitala material

Sammanställd av Outi Hupaniittu

INNEHÅLL

Förord	4
Inledning	
Projektets målsättning	5
Tidigare gjorda undersökningar, utredningar och rapporter.....	7
Användarperspektivet Tuomas Heikkilä	
Elblått ljus i medeltida halvmörker.....	10
Enkäterna	
Enkät till minnesorganisationer om användningen av digitalt material	12
Enkät till användare av digitalt material vid minnesorganisationer	13
Minnesorganisationernas digitala material	
Digitaliseringarnas storleksklasser.....	15
Mängd och typ av digitalt material	18
Minnesorganisationernas kunskap och uppfattningar om användarna	
De största användargrupperna enligt minnesorganisationernas bedömning	20
Statistik över användarna	21
Användarperspektivet Vesa Kurkela	
Digitala media och musikvetenskaplig forskning.....	22
Användarnas erfarenheter av nättjänster	
Allmänt intryck av responsen.....	24
De viktigaste och mest använda typerna av material	24
Lyckade respektive problematiska kundgränssnitt och material	28
De viktigaste problemen och hindren vid användning av digitalt material	
Hinder vid användning av digitalt material.....	36
Har det digitala materialet varit nog i sig?	38
Materialets användbarhet	
Ett splittrat material	41
Begränsad nyttjanderätt	42
Problem med den lagstadgade sekretessen.....	45
Avgiftsbelagda tjänster och material.....	47
Kundgränssnittens sökvillkor	51
Det idealiska kundgränssnittet.....	55
Vilka metadatas behövs?	57
Hur tekniska lösningar påverkar användningen av materialet	58
Vilket material ska digitaliseras?	
Urvalskriterier och användarnas möjligheter att påverka dem	62
Digitaliseringsönskemål.....	66
Samarbetet med användarna	
Att få respons och att svara på den	68
Att informera om digitaliseringar.....	72
Gemensamt frivilligarbete och sociala metadatas.....	73
Användarnas privata samlingar	77

Användarperspektivet Kaisa Kyläkoski

Om att använda digitalt kulturarvsmaterial i samband med forskning.....80

Samarbete, forskning och framtid

Forskningen stadd i förändring..... 83

Samarbete inom forskningsprojekt.....86

Samarbete mellan minnesorganisationer..... 88

Till sist

Tillgängligheten är viktigast 90

Har projektet nått sitt mål? 92

Växande samlingar och föränderliga system..... 95

Åtgärder som rekommenderas.....96

Noter 99

Källor 103

Bilagor

Bilaga 1. Centrala begrepp..... 105

Bilaga 2. Enkät till minnesorganisationer om användningen av digitalt material..... 108

Bilaga 3. Minnesorganisationer som deltagit i enkäten..... 113

Bilaga 4. Enkät till användare av digitalt material vid minnesorganisationer.....114

Svenska litteratursällskapet i Finland
www.sls.fi

Översättning: Ulrika Enckell

Layout: Antti Pokela/SLS
Pärmbild: Janne Rentola/SLS
Tryck: Whyprint, 2012

ISBN 978-951-583-250-4

Förord

Hurdana digitala material behöver forskarna? Hur hittar de sitt material? Och hur tar minnesorganisationerna forskarnas behov i beaktande när de planerar digitaliseringar och utvecklar sina söksystem? På de här frågorna och många andra svarar *Forskarnas röst och digitalt material*. Rapporten baserar sig på en omfattande enkät som riktades till både minnesorganisationerna och forskarna själva. Den skärskådar minnesorganisationernas tjänster och forskarnas behov, som tyvärr inte alltid möts.

Rapporten visar att forskarna i princip är nöjda med det som digitaliseras men att de också gärna skulle delta i att välja ut material för digitalisering. De upplever att man inte tillräckligt lyssnar till deras åsikter och att möjligheterna till respons borde vara bättre. Minnesorganisationerna digitaliserar sådant material som de utgående ifrån sin egen erfarenhet känner till och tycker är viktigt – antingen sådant de tror vara av intresse för forskarna eller sådant som är lätthanterligt och inte kostar alltför mycket att digitalisera. Räcker det som kriterier? Givetvis inte.

I vår digitala värld med allt större mängder information på Internet måste minnesorganisationerna tillmötesgå användarnas behov bättre än hittills. De måste utgå ifrån användaren. När vi talar om att bevara kulturarv hör användningen av materialet till de avgörande faktorerna. Och för att kunna tillägna sig kulturarvsmaterialet behöver användarna fungerande söksystem och material som berikats med metadata. De behöver inte nödvändigtvis veta hur ett arkiv bildats. Däremot måste de snabbt och säkert hitta fram till källorna. Minnesorganisationerna finns inte till bara för att förvara material utan de måste också se till att materialet tas i bruk och öppna sina dörrar för användarna. Här ligger slutrapportens viktigaste budskap till minnesorganisationerna.

Projektet *Forskarnas röst och digitalt material* har finansierats av Svenska litteratursällskapet i Finland. Tanken är att litteratursällskapets arkiv med hjälp av rapporten ska utveckla sina egna informations-, forskar- och kundtjänster och söksystem för digitalt material. Samtidigt är rapporten ett inlägg i diskussionen om på vilket sätt användarna kunde beaktas i högre grad än hittills och hur det digitala materialets tillgänglighet borde få en större roll i minnesorganisationernas digitaliseringsplaner. Det här gäller också det riksomfattande projektet Nationella digitala biblioteket (NDB).

Jag vill tacka alla som deltog i enkäten, styrgruppens medlemmar och särskilt FM Outi Hupaniittu som genomförde enkäten, analyserade materialet och skrev denna slutrapport.

Mikael Korhonen

arkivchef

Svenska litteratursällskapet i Finland

Inledning

Projektets målsättning

De senaste åren har inneburit en guldålder för digitaliseringsprojekt i finländska minnesorganisationer. Undervisnings- och kulturministeriet har beviljat de här projekten särskild finansiering. Samtidigt pågår arbetet med Nationella digitala biblioteket, med tyngdpunkt hos de tekniska aspekterna av att förvara och tillhandahålla digitalt material.

Enligt Nationella digitala bibliotekets mellanrapport från juni 2010 hade särskild finansiering för digitalisering beviljats till en summa av sammanlagt 16 miljoner euro under åren 2008–2010. Tack vare stödet hade mängden digitaliserat kulturarvsmaterial redan under sommaren 2010 stigit till det tredubbla jämfört med vad den var innan. Nationella digitala bibliotekets försiktiga bedömning gav vid handen en totalsumma på ca 12 000 000 enheter. Våren 2011 bedömdes mängden material stiga till 19,5 miljoner enheter¹. De specialfinansierade projekten fortsätter men i mindre skala: t.ex. i juli 2011 beviljade undervisnings- och kulturministeriet nästan en miljon euro i främsta hand till olika museers digitaliseringsprojekt.

Som en del av både Nationella digitala biblioteket och de olika specialfinansierade projekten har ett flertal utredningar gjorts om digitalt material och digitalisering. Utredningsarbetet har emellertid koncentrerat sig på minnesorganisationernas synvinkel och användarna har inte uppmärksamats. Några mer omfattande utredningar än de traditionella kundenkäterna har inte gjorts om materialets användning eller om hur digitaliseringen påverkar forskningsprocesserna.

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) tar sig an den tills vidare förbisedda användarsynvinkeln. År 2011 genomförde Svenska litteratursällskapet projektet *Forskarnas röst och digitalt material* som undersöker olika digitaliseringsprojekt ur den humanistiska forskningens perspektiv. Detta är projektets slutrapport som baserar sig på två enkäter med fokus framför allt på två viktiga frågor i samband med användningen av digitalt material:

- Är materialet användbart och tillgängligt (ur både kvalitets- och kvantitetssynpunkt)?
- Hur fungerar samarbetet mellan användare och organisationer?

Den enkät som var riktad till minnesorganisationerna fick 54 svar medan den som skickades till användarna fick 121 svar. Material för rapporten har kommit in också genom olika evenemang som ingått i projektet² samt via enskilda kontakter. Det stora antalet svar bevisar att det på fältet finns ett utbrett intresse för de här frågorna – såväl hos minnesorganisationerna som bland de personer som använder sig av digitalt material.

Enkätens resultat har kompletterats med tre forskarröster som redogör för sina erfarenheter ur var sin synvinkel. Docenten i allmän historia och kyrkohistoria Tuomas Heikkilä är specialist på digitaliserings- och databasprojekt med anknytning till medeltida material och Kaisa Kyläkoski har i

samband med sitt intresse för person- och lokalhistoria använt både traditionella arkiv och Internet ända sedan början av 1990-talet. Den tredje skribenten, Vesa Kurkela, är professor vid Sibelius-Akademien.

Utgångspunkten för utredningen är de principer om öppenhet som upprepas i olika myndighetsdirektiv, -rapporter och -beslut.³ Målsättningen att göra offentligt finansierat digitalt material tillgängligt för alla bestyrktes i mars 2011 då stasrådet gav sitt principbeslut om frågan:

Ett mål med principbeslutet är att i första hand främja vidareutnyttjandet av digitalt material som producerats i anknytning till myndighetsuppdrag samt annat offentligt finansierat digitalt material som administreras av den offentliga sektorn och får lämnas ut i oförändrad form.⁴

Digitalt material bör ställas till allmänhetens förfogande via datanäten såvida det inte föreligger särskild lagstiftning om dess hemlighållande. Principbeslutet omfattar även de enorma mängder digitalbaserade data som myndigheterna dagligen producerar. Trots att det digitaliserade kulturarvsmaterialet är en liten del av det sammanlagda datamaterialet, är målsättningarna gemensamma.

I enlighet med principbeslutet är det i första hand inte fråga om att överföra materialet i digitalt format, utan om att göra materialet tillgängligt för användarna. Digitaliseringen är ett redskap för att nå det egentliga målet. Det är därför som vi i utredningen velat undersöka på vilket sätt olika organisationer har genomfört sina digitaliseringsprojekt och hurdana resultat de olika tillvägagångssätten lett till. Användarnas synvinkel får stå som mätinstrument för bedömningen: hur upplever användarna att minnesorganisationerna har lyckats med digitaliseringen, vilket slags digitalt material skulle användarna önska sig och hur vill de få sin röst hörd i digitaliseringsprocessen?

Det finländska kulturarvet är så omfattande att det i sin helhet är omöjligt att överföra i digitalt format. Ju längre man kommer med olika digitaliseringsprojekt, desto viktigare ter sig frågan om valkriterierna. Under ett första skede satsade man på att digitalisera det material som ansågs allra mest värdefullt och som svävade i största fara att falla sönder eller utplånas, men i takt med de olika projektens framskridande har man valt ut material på en betydligt bredare basis.

I och med att de helheter som digitaliseras blir allt större och materialet allt mer lättillgängligt kommer det digitaliserade materialets betydelse för den humanistiska forskningen att öka. Men Svenska litteratursällskapets undersökning väljer att rikta in sig på nuläget. I stället för att måla upp framtidsvisioner utreder den vilken betydelse det digitala materialet redan nu har för forskarsamfundet. Huvudvikten ligger hos sådant material och sådana system som redan är i användning, hos nu gällande processer och aktuell praxis. Med fokus på nuläget vill vi belysa den rådande situationens starka och svaga sidor och med hjälp av dem erbjuda redskap för att utveckla förhållandet mellan å ena sidan digitaliseringsarbetet, å andra sidan minnesorganisationerna och forskarsamfundet.

Vid starten delades projektets målsättning upp i tre delar:

1. Kartläggning av nuläget

Hur har forskarsamfundet tagit emot redan genomförda digitaliseringsprojekt och hur har minnesorganisationerna å sin sida tillmötesgått forskarsamfundets behov i sina digitaliseringsprojekt? Hurdana lösningar har man gått in för och vilka utredningar har gjorts – såväl i Finland som internationellt?

2. Utredning av digitaliseringsprojektens effekter

På vilket sätt kan man mäta hur digitaliseringsprojekten lyckats ur den humanistiska forskningens synvinkel? Hur kommer forskning och utgivningsverksamhet att förändras i och med en allt mer omfattande digitalisering av kulturarvet? Hur styr digitaliseringen forskningen, och omvänt: hur styr forskningen digitaliseringen?

3. Utveckling av samarbetet mellan forskarsamfundet och minnesorganisationerna

Hurdana institutionella strukturer och tillvägagångssätt stöder bäst samarbetet mellan forskarsamfundet och minnesorganisationerna? Hurdant material behöver forskningen i digital form och hur kan forskarsamfundet delta i planeringen och genomförandet av olika digitaliseringsprojekt?

I enkäterna har vi satt oss in i alla tre delområden. Kartläggningen av nu gällande praxis ger en inblick i vad som redan gjorts medan användarnas önskingar belyser framtidens möjligheter.

Projektets målsättningar har dikterat både innehåll och struktur hos såväl enkäterna som denna rapport. De går som en röd tråd genom rapportens text. Huruvida målsättningarna uppnåtts eller inte återkommer vi till i rapportens sista kapitel, där vi också försöker svara på de frågor som ställts här ovan. Rapportens centrala begrepp finns presenterade i bilaga 1.

Svenska litteratursällskapet har genomfört projektet i samarbete med läroämnet Finlands historia vid Åbo universitet. För enkäterna och rapporten svarar projektledare Outi Hupaniittu.

Projektets styrgrupp:

Amanuens Anne Ala-Pöllänen (Helsingfors universitet)

Arkivchef Mikael Korhonen (Svenska litteratursällskapet i Finland)

Arkivtekniska enhetens chef István Kecskeméti (Riksarkivet)

Forskningschef Christer Kuvaja (Svenska litteratursällskapet i Finland)

Projektchef Tapio Onnela (Agricola – Suomen historiaverkko)

Professor Kari Teräs (Åbo universitet)

Tidigare gjorda undersökningar, utredningar och rapporter

En hel del forskning har gjorts om användningen av digitalt material även om synvinkeln har varit snävare än i denna utredning. Från arkivens perspektiv har t.ex. Kathleen Fear (2010) i tidskriften *American Archivist* undersökt användarnas åsikter om metadata av Dublin Core-standard i sam-

band med digitaliserade bildsamlingar,⁵ medan Hedstrom, Lee, Olson och Lampe (2006) har undersökt användarnas synpunkter om strategierna för elektronisk förvaring ur en teknisk synvinkel.⁶ En amerikansk forskargrupp som baserade sin fallstudie på intervjuer fokuserade å sin sida på arkivspecialisters uppfattningar om kundresponsen.⁷ I tidskriften D-Lib Magazine, som specialiserat sig på forskning kring digitala bibliotek, har Rose Holley (2010) undersökt fördelarna med gemensamt frivilligarbete (crowdsourcing) när det gäller att förbättra det digitala materialets användbarhet på biblioteken och t.o.m. utarbetat en lista över detaljer att ta i beaktande för att denna metod ska lyckas så bra som möjligt.⁸

Den akademiska forskningens förhållande till digitalt material har bäst analyserats i en färsk undersökning från Storbritannien, *Reinventing Research? – Information Practices in the Humanities* (2011), som tar fasta på olika sätt att idka humanistisk forskning med hjälp av digitala metoder.⁹ Pekka Henttonen behandlade undersökningen i tidskriften *Faili* under rubriken *Kymmenen asiaa, jotka humanistitutkija haluaa* (En humanistforskarens tio önskningar).¹⁰ Med utgångspunkt i rapportens fallstudier och en analys av dem formulerar Henttonen tio önskningar till alla som utarbetar olika digitala tjänster:

1. Skapa användbara tjänster
2. Se till att det är lätt att göra hänvisningar
3. För materialet inom räckhåll för forskarna
4. Informera om materialet och de processer som ligger bakom
5. Skapa sociala nätverk
6. Stöd forskning
7. Gör det möjligt att återanvända information
8. Visualisera samlingarna
9. Lägg märke till länkade data
10. Skapa kritiskt innehåll¹¹

Önskningarna är mycket konkreta och praktiska och utgår ifrån å ena sidan själva forskningsverksamheten, å andra sidan de nya möjligheter som digitala arbetsmiljöer erbjuder. Henttonen sammanfattar:

”Rapportens centrala budskap består av samma upptäckt som man redan tidigare gjort inom naturvetenskaperna: för att få ut maximal nytta av forskningsresultaten måste man förstå vilken praxis och vilka olika kulturer som råder inom forskarsamfundet.”¹²

Det finns alltså gott om internationell, praktiskt inriktad forskning att tillgå även om den främst baserar sig på fallstudier. Situationen i Finland har mest kartlagts av Nationella digitala biblioteket, som på sin webbplats presenterar flera rapporter och publikationer om ämnet. Men i enlighet med det mål som uppställts för projektet har de här utredningarna fokuserat på materialets tekniska och ekonomiska aspekter.¹³ Det digitala materialets utveckling och mängd har alltså granskats i många arbeten medan användbarheten inte har analyserats.¹⁴

Våren 2010 publicerade Nationella digitala biblioteket en plan för att främja kundgränssnittets användbarhet. Tanken var att dra upp riktlinjer för samarbetet med användarna. Arbetsgruppen bakom planen föreslog att man

vid vissa tillfällen skulle vända sig till användarna för undersökningar, men ingenting sades om att de kunde delta i själva användbarhetsfrämjandet. Planen innehöll ett förslag om att kundgränssnittets primära målgrupper skulle definieras redan i ett tidigt skede och att gränssnittet skulle utformas särskilt med tanke på deras behov.¹⁵

Utifrån förslaget utarbetades ett test för utvalda användargrupper för att granska kundgränssnittets servicekoncept. Testgruppen bestod av lågstadielärare, gymnasieelever och historieintresserade personer och som intervjuobjekt engagerade man personer som saknade nämnvärd erfarenhet av digitalt material.¹⁶ Man utnyttjade alltså inte den sakkunskap om de nuvarande systemen och deras styrkor och svagheter som rutinerade användare sitter inne med, utan valde i stället ut sådana grupper som potentiellt kunde ha nytta av materialet. Resultatet var att både exemplen och den diskussion som uppstod rörde sig på en generell nivå utan förankring i materialets konkreta användning.¹⁷ Enligt verksamhetsplanen för Nationella digitala biblioteket inleds den egentliga planeringen av arbetet för att främja användbarheten i början av år 2012.¹⁸ Kanske lyckas man då få med konkret information av dem som verkligen använder sig av materialet.

Utöver projektet Nationella digitala biblioteket har användningen av digitalt material på sistone också i övrigt hållit sig framme i den offentliga debatten. I februari 2011 publicerades en rapport om undersökningen Data-material för forskning: *Information för användning. Vägledning till utnyttjande av elektroniska datamaterial för forskning*.¹⁹ En månad senare fastställde statsrådet ett principbeslut om fri tillgång till sådant digitalt datamaterial som producerats med offentliga medel.²⁰ I sina rekommendationer underströk ministeriets rapport vikten av att införa kravet på tillgänglighet i regeringsprogrammet, vilket också skedde ett par månader senare.²¹

Då Nationella digitala biblioteket vid ingången av år 2012 inleder arbetet på att främja användarvänligheten och man ända upp på statsrådsnivå månalar om att göra elektroniskt datamaterial tillgängligt för alla, är det uppenbart att en användarsynvinkel på det digitala kulturarvsmaterialet är mer aktuell än någonsin tidigare.

Elblått ljus i medeltida halvmörker

En exceptionellt stor del av de historiska källorna från Finlands medeltid finns tillgänglig i digitalt format. Majoriteten av de medeltida urkunder som har anknytning till Finlands nuvarande områden återfinns i Riksarkivets databas *Diplomatarium Fennicum (DF)*²² och de flesta av resterna av de böcker som var i bruk i det medeltida Finland kan man bekanta sig med i Nationalbibliotekets databas för pergamentfragment.

Knappt någon annan tidsperiod är så välrepresenterad när det gäller digitalt källmaterial – och knappt i något annat land har en så täckande andel av det medeltida materialet digitaliserats. Den smickrande situationen beror inte på att de finska källorna skulle vara få: forskaren kan på elektronisk väg nå nästan 7 000 medeltida handskrifter och ca 1 600 codexfragment. När det gäller digitalt material är medeltidsforskningen i Finland en föregångare.

De senaste årens iver att digitalisera källor har ändrat medeltidsforskningens förutsättningar i grunden såväl i Finland som internationellt. Mycket omfattande textdatabaser skapar förutsättningar för att utan större besvär anamma ett forskningsgrepp som utnyttjar ett betydligt mer täckande material än tidigare. Ute i världen har man redan länge haft tillgång till databaser med stora textmassor som får såväl historie- som textforskaren att jubla; i fråga om både handskrifts- och textutgåvor finns det goda exempel på detta.²³ Tack vare den här sortens digitalt material blir det möjligt att skaffa sig detaljkunskap om händelser och personhistoria, men också att kartlägga omfattande utvecklingsförlopp som t.ex. idéers och innovationers spridning i tid, rum och samhälle. Samtidigt möjliggör materialet nya frågeställningar i förhållande till det förflutna. Svaren som når oss från århundraden bakåt i tiden är av största betydelse för vår egen, alltigenom elektrifierade tid.

Den goda tillgången till källor i form av både texter och detaljerade bilder av ursprungsmaterialet framhäver i bästa fall det inom historieforskningen så viktiga källarbetets centrala roll och ger det ny innebörd. Å andra sidan kan det föreligga risk för att allt färre forskare bemödar sig att själv ta sig till arkiv, bibliotek och museer för att där egenhändigt leta reda på ett manuskript, en bok eller ett föremål och att de i stället nöjer sig att arbeta uteslutande med digitalt material. Som något slags mellanting mellan de två metoderna håller man t.ex. i fråga om medeltida texter på att övergå till internationella källutgåvor i vilka forskaren samtidigt kan betrakta både källans textinnehåll och olika versioner av bilder på manuskriptet.²⁴

Digitalt material kan inte helt ersätta originalmaterialet. Så är fallet i allra högsta grad inom medeltidsforskningen, där de flesta handskrivna textkällorna är unika. Varje version av samma manuskript kan avvika från övriga avskrifter i fråga om innehåll, form, utskrivningstid och -ort, illustrationer, färger och marginalanteckningar. När det gäller t.ex. medeltida manuskript eller konstverk är det alltså fortfarande av största vikt att man gör sig förtrogen med det ursprungliga materialet utan att ta till elektroniska mellanhänder.

Digitaliseringen av originalmaterial innehåller m.a.o. en paradox: även om de transkriberade texterna och bilderna på forskningsobjektet i sin digitala form når en enorm publik, är själva den ursprungliga källan, sedan den utsatts för digitalisering, tillgänglig för allt färre forskare. Orsaken är arkivens, bibliotekens och museernas vilja att skydda det fragila originalet. Det är förstabeligt men tenderar att försvåra forskarens arbete. I värsta fall leder det till att forskarens sätt att närma sig sitt forskningsobjekt förändras, med en långsam försämring av basfärdigheterna som följd.

Digitalisering och databaser styr forskningen nästan lika effektivt som finansiering: forskaren lockas av lättillgängliga källor. Därför kan man undra över planlösheten, rentav slumpmässigheten, i arbetet med att digitalisera särskilt historiska källor från tiden före 1900-talet och ställa dem till

---

forskarnas förfogande i form av databaser. Många viktiga källhelheter med anknytning till Finlands historia har digitaliserats helt eller delvis med privata medel – prestationen är värd en eloge även om den ökar risken för att enskilda finansärer börjar styra forskningen.

Källmaterial som hänför sig till Finlands äldsta historia kan i sin digitala form nå överallt i världen och lättare än någonsin tidigare användas av internationell forskning. Förhoppningsvis kommer lättillgängligheten med tiden att öka utländska forskares intresse för ett ämnesområde som traditionellt har intresserat närmast en liten inhemsk krets, leda till exaktare tolkningar och binda Finlands historia allt fastare vid sina rätta internationella sammanhang. Men konkurrensen om forskarnas intresse är hård: digitalt material produceras just nu överallt. Pluralismens baksida är att databaserna är av brokig kvalitet. De utarbetas utifrån vitt skilda kriterier och med stöd i användargränssnitt som står i strid med varandra. Det leder till att en hel del information förblir oupptäckt och att det kan vara utmanande att kombinera skärvor av information som härstammar från olika databaser. När det gäller medeltidsforskning försöker man lösa problemen med att använda olika databaser parallellt genom det europeiska COST-projektet *Medieval Europe – Medieval Cultures and Technological Resources*.²⁵

Samarbete och jämkning behövs också på lokal nivå. T.ex. Diplomatarium Fennicum och dess betydligt större svenska motsvarighet Svenskt Diplomatariums huvudkartotek²⁶ strävar till exakt samma mål och är delvis överlappande. Man borde intensifiera deras samarbete och komma överens om arbetsfördelningen. Då vore det meningsfullt och möjligt för DF att återuppta verksamheten, som nu ligger på is. Som det ser ut nu innehåller DF endast urkundsutgåvorna i Reinhold Hausens Finlands medeltidsurkunder-serie. Med tiden kunde de kompletteras med innehållet också i de övriga viktigaste urkundspublikationerna från medeltiden och 1500-talet.

Ett annat exempel på behovet av finsk-svenskt samarbete är digitaliseringen av pergamentfragment. Pergamentböckerna, som på 1500- och 1600-talen splittrades i en samling lösa blad och var i bruk i det område som i dag utgör Sverige och Finland, står till forskarens förfogande i form av två skilda samlingar. Nationalbibliotekets finländska fragment finns som en databas på Internet medan samlingen hos Riksarkivet i Stockholm till en följd av problem med gränssnitten bara går att få fram med hjälp av enstaka datorer. Det vore viktigt att föra samman de båda delarna av en ursprungligen enhetlig helhet så att de kunde nås via nätet.

Med tanke på Finlands medeltidsforskning skulle det också vara av stor betydelse om man kunde sammanföra de inhemska databaserna under ett enda paraply. Till de redan digitaliserade handlingarna och pergamentfragmenten vore det exempelvis viktigt att småningom lägga en databas med medeltida kyrkliga föremål såsom man gjort bl.a. i Sverige.²⁷ Det i tidigare sammanhang aktuella projektet i Nationalbibliotekets regi har sedermera tyvärr begravts under annat.

Skribenten är filosofie doktor och docent i allmän historia och kyrkohistoria. Han har fungerat som expert i digitaliserings- och databasprojekten Diplomatarium Fennicum och Nationalbibliotekets medeltida pergament. Han är Finlands representant i det europeiska COST-projektet Medieval Europe – Medieval Cultures and Technological Resources.

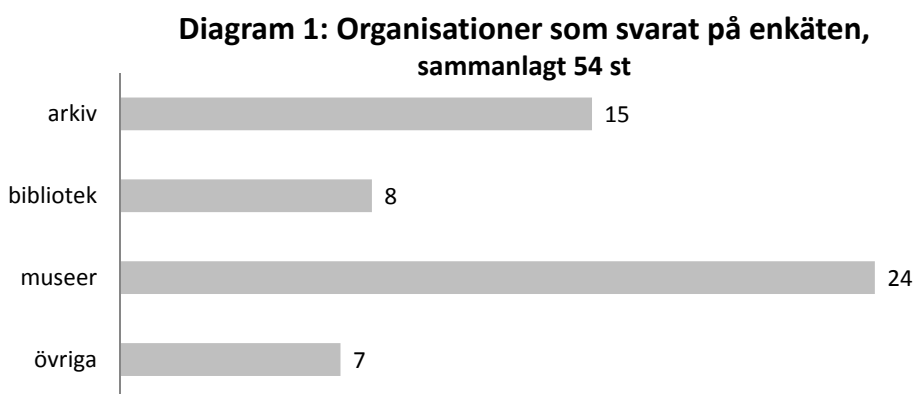
Enkäterna

Enkät till minnesorganisationer om användningen av digitalt material

Utredningens första enkät riktades till de minnesorganisationer som har antingen digitaliserat eller digitalbaserat kulturarvsmaterial och genomfördes som en öppen Webropol-förfrågan. Medverkande i projektet Nationella digitala biblioteket och de största minnesorganisationerna informerades om enkäten direkt. Andra organisationer fick vetskap om den genom centrala e-postlistor²⁸ och en artikel i tidskriften *Signum* 1/2011.

Enkäten innehöll 44 frågor (inklusive bakgrundsuppgifter) om mängd och typ av digitaliserat och digitalbaserat material, kundernas sätt att använda materialet och olika responsmekanismer (se bilaga 2).

Sammanlagt 54 svar från 49 olika minnesorganisationer kom in (se bilaga 3). Några minnesorganisationer, som arkivverket och Nationalbiblioteket, deltog med flera svar från olika enheter. Hur de inkomna svaren fördelades mellan olika typer av organisationer framgår av diagram 1.

I klassen ”övriga” ingår svar från bl.a. kulturväsendet, en privat stiftelse samt några minnesorganisationer med bibliotek och arkiv i ett.

Frågan om mängden digitalt material visade sig vara mycket svår för många. Materialet kan ibland vara utspritt i olika system eller t.o.m. på en hårddisk i väntan på vidare behandling. Metadata och praxis i samband med hantering av digitalt material är inte etablerade på samma sätt som för traditionella material. Likaså visade sig själva definitionen för digitalt/digitaliserat material vara problematisk. I responsen påpekades att enkäten inte hade förklarat vad den egentligen avsåg med digitalisering. En organisation tolkade digitaliserat material som allt det material som katalogiserats i en referensdatabas och en del andra gav blandade svar som innefattade både digitaliserat material och sådant material som katalogiserats i referensdata-

baserna. De uppgifter som gäller referensdatabaser har i analyseringsskedet utelämnats i den mån det varit möjligt att särskilja dem.

Skillnaderna i minnesorganisationernas karaktär var också något man reagerade på. Vid ett arkiv ansåg man att enkäten var alltför bibliotekscentrerad trots att det är Svenska litteratursällskapet i Finland som genomför projektet. Ett konstmuseum meddelade i sin tur att man inte hade för avsikt att delta i enkäten eftersom frågeställningarna inte var relevanta med tanke på museets samlingar. Några av de svarande organisationerna konstaterade i slutet av frågeformuläret att enkäten som var riktad till minnesorganisationer inte fullt passade in på deras samlingar, eftersom de inte var någon minnesorganisation.

Trots enkätens stora omfattning och delar som man upplevde som besvärliga innehöll både den feedback som gavs i slutet av frågeformuläret och den som kom projektet till del direkt per e-post förvånansvärt lite ris och däremot rikligt med beröm.

Kritiken riktade sig mot antalet frågor och deras svårighet. Som problematiska upplevdes redan tidigare nämnda element: mängden digitalt material – både digitaliserat och digitalbaserat – samt frågan om vad som definieras som digitalt material.

I den berömmade responsen poängterades behovet av en utredning ur många olika synvinklar: för att kartlägga både nuläge och framtida utveckling, samarbete och finansiering. Samtidigt reflekterade man över varför undersökningen görs av Svenska litteratursällskapet i Finland och inte t.ex av ett ministerium eller någon av minnesorganisationernas stora centralorganisationer. I responsen kom det också fram att enkäten fick minnesorganisationernas personal att upptäcka hur viktigt det är att lära känna användarna.

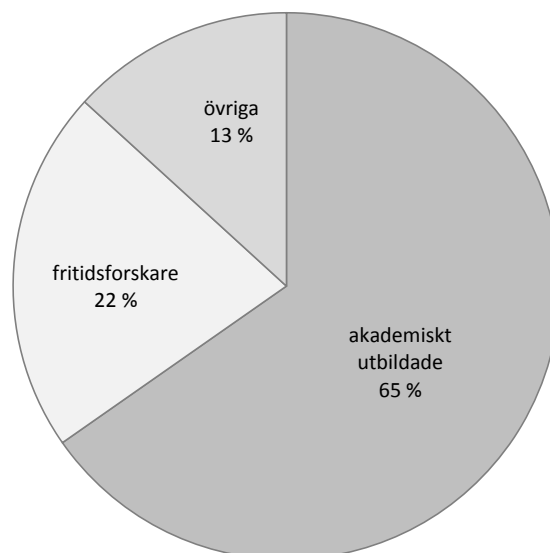
Enkät till användare av digitalt material vid minnesorganisationer

Utredningens andra enkät riktades till användarna av digitalt material. De anonyma deltagarna fick veta om enkäten genom en bred informationskampanj i facktidskrifter, e-postlistor och discussionsfora.²⁹

Enkäten innehöll 58 frågor inklusive bakgrundsuppgifter (se bilaga 4). Eftersom begreppet ”material i digitalt/digitaliserat format” var oklart för en del av minnesorganisationerna, breddades och preciserades enkäten med ordförklaringar.

Sammanlagt 121 svar kom in. Bakgrundsuppgifterna ger vid handen att största delen av svarspersonerna har akademisk utbildning: de är antingen studerande, doktorander eller doktorer/docenter/professorer, såsom framgår av diagram 2:

Diagram 2: Användare som svarat på enkäten, sammanlagt 121 st

De akademiskt utbildade delas upp i flera mindre undergrupper i enlighet med tabell 1:

Tabell 1: Svarspersoner med akademisk bakgrund					
	studerande vid högskola	doktorand	doktor, docent, professor	övriga ³⁰	sammanlagt
historia	5	23	9	6	43
tradition, kultur, museologi, kulturarv	2	6	6	3	17
litteratur	0	0	0	1	1
språkforskning och språkvetenskaplig forskning	0	6	4	1	11
samhällsvetenskaplig forskning	1	3	0	0	4
annat vetenskapsområde	2	0	0	1	3
sammanlagt	10	38	19	12	79

Svaren i gruppen ”fritidsforskare” fördelade sig i sin tur enligt tabell 2:

Tabell 2: Fritidsforskare	
släktforskare	18
personer intresserade av historia/tradition	8
sammanlagt	26

Resten (gruppen ”övriga”) var sådana som inte kunde inordnas under någon av ovanstående grupper: sådana som behövde materialet för sitt arbete, t.ex. någon form av trycksaker, eller sådana som inte uppgav någon bakgrundsinformation om sig själva.

På basis av ovanstående uppdelning verkade doktorander i historia och släktforskare vara aktivast i fråga om att svara på enkäten. Det finns många orsaker till detta. Båda grupperna är välrepresenterade och använder sig av en stor mängd digitalt material i sin forskning. En viktig orsak är också det faktum att de var lätta att nå då vi gick ut med information om enkäten. Detta betyder dock inte att dessa två gruppers åsikter skulle dominera på bekostnad av övriga grupper vare sig i enkätens svar eller i rapporten överlag, eftersom svaren är förvånansvärt enhälliga oavsett svarspersonens bakgrund. Samma styrkor och svagheter lyftes fram oberoende av användargrupp även om det givetvis också fanns skillnader. Svaren har analyserats antingen som en helhet eller gruppvis, beroende på om det går att skönja skillnader i betoning mellan svarspersoner med olika bakgrund.

Hur mycket man använde sig av digitalt material varierade stort: en del uppgav sig använda en stor mängd digitalt material t.o.m. dagligen, andra igen sade sig använda materialet bara sporadiskt. Rent allmänt kan man konstatera att de flesta är vana vid att handskas med digitalt material.

Användarnas respons vad gäller själva enkäten liknade i stort sätt responsen från minnesorganisationerna. Till största delen var den positiv, men också negativa kommentarer kom in. Kritiken gällde enkätens längd, tungroddhet, upprepningar och val av begrepp. En del tyckte att enkäten – som bestod av flervalsfrågor som kunde kompletteras med öppna svar – var tung att besvara, medan andra var nöjda med formen eftersom den tillät att man förbigick mindre väsentliga frågor.

En svarsperson sade sig önska att förfrågningen hade genomförts i form av ett gemensamt diskussionstillfälle där deltagarna i samma veva hade fått svara på frågorna. Innan enkäten öppnades ordnades faktiskt ett diskussionstillfälle för forskare i april 2011, men de flesta deltagarna var då representanter för minnesorganisationerna.

I den positiva responsen var det tydligt att man upplevde att det fanns ett behov för enkäten och att den var informativ om användningen av digitalt material.

Minnesorganisationernas digitala material

Digitaliseringarnas storleksklasser

De minnesorganisationer som svarade på den första enkäten var sammantaget av mycket olika storlek. Det finns allt från centrala, riksomfattande organisationer som arkivverket, Nationalbiblioteket och Museiverket till en hel mängd små regionala museer och bl.a. kommunala organisationer. Att i analyskedet dra alla organisationer över en kam var otänkbart eftersom resurserna varierar beroende på organisationens storlek.

Organisationerna klassificerades inte utifrån t.ex. mängden årsverken eller budgetens storlek utan enligt mängden kulturarvsmaterial i digitalt format.

De frågor som gällde mängden digitalt material var av svaren och responsen att döma de svåraste att besvara. En del organisationer kunde uppge exakta siffror medan andras uppgifter var mer eller mindre ungefärliga. Det fanns också skillnader i vad man uppfattade med ordet digitalisering – några ansåg det omfatta även katalogisering i referensdatabaser. Jämförelsen försvåras ytterligare av att materialets natur varierar så mycket: allt från handskrifter och föremål till noter och böcker har digitaliserats. Följaktligen är siffrorna inte alltigenom jämförbara.

Varierande exakthet, bristfälliga uppgifter och olika måttenheter till trots gick det att urskilja tre ungefär lika stora grupper, som i detta sammanhang kommer att kallas grupp 1, grupp 2 och grupp 3.

Till grupp 1 räknas sådana organisationer som har en omfattande samling digitaliserat material, d.v.s. sådana som bedömde omfattningen av sitt material till mer än 100 000 enheter. Till grupp 3 hör organisationer med den minsta mängden digitaliserat material, d.v.s. enligt svaren under 10 000 enheter.³¹ Uppdelningen är mycket tydlig: det var bara en organisation som placerade sig på gränsen mellan två storleksklasser.³² Bild- och ljudupptagningarnas antal avrundades uppåt i högre grad än annat material p.g.a. deras särskilda karaktär.³³ Bland de organisationer som specialiserat sig på bild- och ljudupptagningar var det inte en enda som placerade sig på gränsen mellan två storleksklasser.

Svaren fördelar sig på det tre storleksklasserna enligt diagram 3. I den första gruppen, d.v.s. i den grupp där mängden digitalt kulturarvsmaterial är allra störst, dominerar arkiv och sådana institutioner som kan inordnas under rubriken ”övriga”. I de mindre grupperna är museernas andel betydligt större. Uppdelningen är naturlig med tanke på samlingarnas olikheter: även om ett arkiv och ett museum skulle vara ungefär lika stora mätt i antalet årsverken, är samlingar med digitaliserade handlingar ofta betydligt större än samlingar med digitaliserade föremål. Uppdelningen förklaras också av att enkäten besvarades av flera små museer, vars digitala samlingar följaktligen också är små.

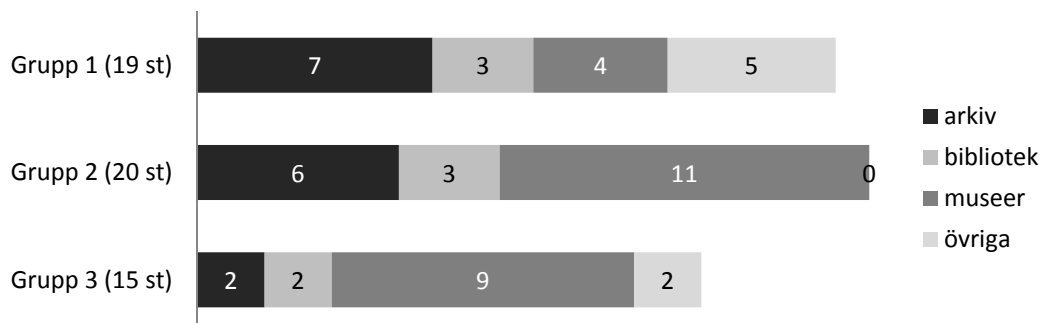
Diagram 3: Organisationerna enligt storleksklass

Mängden digitalt material:

Grupp 1 = över 100 000 enheter

Grupp 2 = 10 000 - 100 000 enheter

Grupp 3 = under 10 000 enheter

Från biblioteken inkom färre svar, men de återfinns i varje storleksklass.

Även om museernas digitala samlingar i medeltal är mindre än bibliotekens och arkivens, har museerna relativt sett kommit allra längst med att digitalisera sitt material. Medan de flesta bibliotek uppskattar att de digitaliserat högst en procent av sina samlingar och arkiven i de flesta fall mellan en och ett par tiotal procent av sina, rör sig museernas motsvarande siffror mellan 10 och 60 procent. Inom alla typer av organisationer fanns också exempel på digitala samlingar som var större eller mindre än ovan nämnda allmänna uppskattningar.

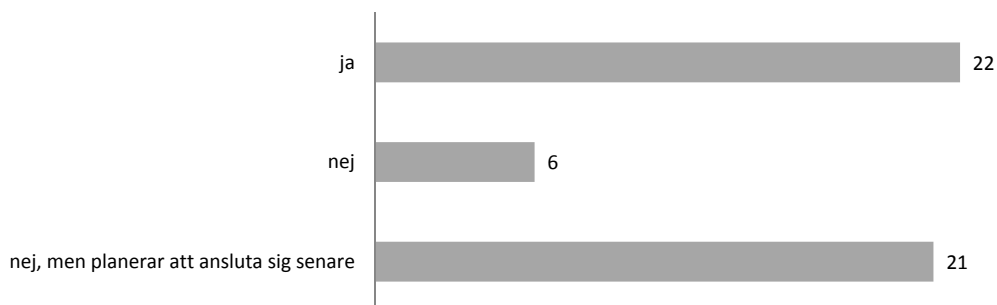
Organisationerna i grupp 1 hade inlett arbetet med digitaliseringen i medeltal år 1996 medan man i grupp 2 hade startat två år senare. Organisationerna i grupp 3, som har de minsta digitala samlingarna, har startat sin digitaliseringsverksamhet i medeltal först år 2003.

Endast fem organisationer uppgav att inga digitaliseringar just nu var aktuella, medan digitaliseringar var under arbete vid sammanlagt 44 av de tillfrågade organisationerna. På frågan om hur stora mängder som digitaliserades år 2011 blev den sammanlagda uppskattningen över tre och en halv miljon enheter, vilket tyder på att mängden material fortsätter att öka.

Av organisationerna som svarade på enkäten deltar under hälften i projektet Nationella digitala biblioteket. Av dem som inte deltar sade sig de flesta antingen vara på väg att gå med eller överväga deltagande, såsom framgår av diagram 4.

Diagram 4: Deltar organisationen i NDB?
Sammanlagt 49 organisationer

Skillnaderna mellan de olika storleksgrupperna är tydlig: av organisationerna i grupp 1 (de organisationer som har det största antalet digitaliserade enheter) är 60 procent med i Nationella digitala biblioteket, medan motsvarande tal i grupp 3 bara är 20 procent. Det var alltså vanligare för arkiv och bibliotek än för museer att delta i NDB-projektet.

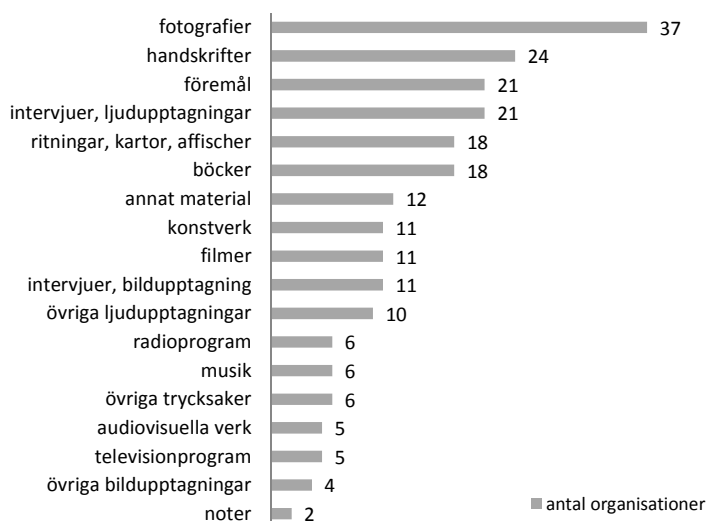
Endast 25 organisationer, d.v.s. ca hälften av dem som besvarade enkäten, har utfört digitaliseringar med hjälp av undervisnings- och kulturministeriets finansiering för särskilda projekt 2009–2011. Av detta kunde man på första anblicken dra slutsatsen att specialfinansieringens betydelse inte är så avgörande. Men bland dem som blivit utan specialfinansiering finns just sådana organisationer vars digitala samlingar är mycket små, och i svaren poängteras genomgående specialfinansieringens betydelse för digitaliseringsarbetet. Bland museerna har dessutom museisektorns interna samarbetsprojekt påverkat mängden digitaliseringar. Även i arkivens och bibliotekens svar nämns samarbetets betydelse, om än i mindre utsträckning än hos museerna. Som helhet betraktad har ministeriets specialfinansiering lett till ett undantagstillstånd som pågått i några år och möjliggjort en ökning av det digitala materialet. Sedan specialprojekten upphört har mängden digitaliseringar rasat (eller också kommer de att rasa). En organisation tillhörande grupp 1 konstaterade att bara en dryg tredjedel av dess massiva digitaliseringskapacitet för tillfället är i bruk eftersom en heltäckande användning av det egna digitaliseringssystemet inte är möjlig inom ramen för organisationens normalfinansiering.

Mängd och typ av digitalt material

Den materialkategori som digitaliseras klart mest är fotografierna. Rentav tre av fyra organisationer uppgav sig ha fotografier i sina digitala samlingar. På andra plats kom handlingar, sedan intervjuer, föremål, böcker samt ritningar och affischer. Också mer sällsynta typer av material har nämnts i diagram 5.

Diagram 5: Vilket material har organisationerna digitaliserat?

Sammanlagt 49 organisationer

Av diagram 5 framgår inte hur stora mängder material som digitaliseras, men av det kan man se vilka typer av material som varit lämpliga objekt för digitalisering för såväl små som stora organisationer. Förutom fotografier återfinns en jämn ström av ritningar, kartor och affischer bland det digitaliserade materialet hos både arkiv, bibliotek och museer. När det gäller andra typer av material är skillnaderna mellan olika sorters organisationer stora och förutsägbara: inte ett enda bibliotek eller arkiv har ägnat sig åt att digitalisera föremål och i de digitala samlingarna hos varje bibliotek finns det böcker.

Minnesorganisationerna ombads också uppge mängden digitaliserade enheter per typ av material: se tabellerna 3 och 4.³⁴

Dessutom var det för nästan varje typ av material någon som konstaterade att det hos i frågavarande organisation finns en okänd mängd av just det materialet, t.o.m. tusentals enheter. Siffrorna som uppges i tabellen innefattar alltså inte organisationernas samtliga material, men de ger riktlinjer för vilken storleksklass det rör sig om.

Som tabellen visar ändras de mest populära digitaliseringsobjektens ordning något då de mäts i antal enheter: det är vanligast att digitalisera fotografier och handlingar (diagram 5), men när det gäller mängd når tre typer av material "miljonklassen": handlingar och handskrifter, tidningar och tidskrifter samt fotografier (tillsammans med stiftelsen Karjala-tietokantasaatiös personposter). Övriga typer av material kommer långt efter.

Tabell 3: Mängden digitalt material som räknas i stycken

sammanlagt	ca 17 200 000 st, 8 900 000 personposter, 13 000 hyllmeter (hm) ³⁵ , 2 535 titlar
handlingar och handskrifter	ca 11 000 000 st. + 13 000 hm
personposter ³⁶	8 900 000 st.
tidningar och tidskrifter	ca 4 400 000 sidor + 2 535 titlar + 1,5 hm
fotografier	ca 950 000 st.
föremål	ca 270 000 st.
annat material	ca 250 000 st.
kartor, affischer och ritningar	ca 190 000 st.
övriga trycksaker	ca 140 000 st.
böcker	ca 40 000 st.
konstverk	ca 22 000 st.
noter	5 st.

Tabell 4: mängden digitalt material som räknas i timmar

intervjuer - ljudupptagningar	ca 44 000 h
musik	ca 18 000 h
övriga ljudupptagningar	ca 9 000 h
filmer	ca 9 000 h
televisionsprogram	ca 5 000 h
intervjuer - bildupptagningar	ca 2 000 h
audiovisuella verk	ca 1 000 h
radioprogram	ca 600 h
övriga bildupptagningar	ca 500 h

Minnesorganisationernas kunskap och uppfattningar om användarna

De största användargrupperna enligt minnesorganisationernas bedömning

Minnesorganisationerna ombads nämna det digitala materialets huvudsakliga användargrupper utgående ifrån de uppgifter om användarna som organisationen har till sitt förfogande. Att döma av svaren är det få som har konkret information om vem som använder materialet. Resultatet grundar sig därför på antaganden och värderingar och visar alltså bara vilka grupper som *anses* mest betydande. Grupperna skulle placeras i storleksordning. En sammanfattning av resultatet finns i tabell 5.

1.	akademiska forskare
2.	studerande
3.	övriga (andra organisationer, privatpersoner, personer som intresserar sig för organisationen)
4.	historieintresserade personer
5.	släktforskare
6.	andra användare som behöver digitaliserat material i sitt arbete (den egna personalen, tjänstemän, författare till olika publikationer, konsthandlare, specialpersonal inom det egna området)
7.	press
8.	lärare

De akademiska forskarna toppade listan överlägset. Minnesorganisationerna värdesätter forskare alldeles uppenbart mer än någon annan användargrupp. Studerande fanns inte med som svatsalternativ, men i de öppna svaren lyftes de upp t.o.m. till en andra plats bland användarna.

Det är förvånande att släktforskarna stannade på femte plats efter övriga historieintresserade personer. Om det var möjligt att göra en uträkning över de olika gruppernas faktiska användning av digitalt material, skulle antagligen just släktforskarnas placering skilja sig allra tydligast från den ställning de fått i minnesorganisationernas antaganden. T.ex. arkiverket har räknat ut att dess digitala arkiv till 60 procent används av just släktforskare.

I övrigt motsvarar ordningsföljden hos de användargrupper som lyfts fram av minnesorganisationerna den tidigare nämnda uppdelningen: akademiska forskare – fritidsforskare – övriga.

Statistik över användarna

Den statistik som minnesorganisationerna för över användarna är för tillfället inte särskilt systematisk – visserligen förekommer stora variationer organisationerna emellan. Kvantitativa mätare finns i viss mån medan den kvalitativa kunskapen om användarna nästan uteslutande baserar sig på en traditionell kundrespons som i de flesta organisationer inte alls analyseras.³⁷

Skillnaderna i statistikföring mellan de olika storleksgrupperna är stora. Organisationerna i grupp 3, de med under 10 000 enheter digitalt material, har sällan tillgång till de hjälpmedel de skulle behöva för att kunna föra statistik över användningen. I grupp 2 och 1 med över 10 000 respektive över 100 000 enheter digitaliserat material är situationen bättre, även om också deras kännedom om användarna är anspråkslös och många organisationer berättade om brister i statistikföringen. Bland de allra största organisationerna kan nämnas arkivverket som för statistik över såväl enskilda användare som antalet besök och sökningar vid Digitalarkivet. Nationalbiblioteket däremot uppgav att användningen inte direkt statistikförs men att det finns bruksmätare vid digitaliseringsenheten i S:t Michels.

I de organisationer som för statistik över användningen av digitalt material står användningens omfattning i direkt proportion till den digitaliserade samlingens storlek. Användarna av digitalt material hos organisationer tillhörande grupp 3 kan räknas i tiotal och sökningarna i tusental, medan det i grupp 2 blir fråga om hundra- eller tusentals användare och tiotusen- eller hundratusentals sökningar. I grupp 1 räknas antalet användare i tiotusen- eller hundratal medan sökningarna är uppe i miljoner.

Ovan nämnda användarsiffror gäller bara sökningar som görs via nätet. Den användning som sker inom organisationerna, t.ex. i forskarsalar, är ytterst marginell i jämförelse med den som sker via nätet, och svaren innehåller också mycket lite information om den. En av organisationerna i grupp 1 uppgav dock att dess material årligen har 450 000 användare på nätet medan kundbesöken med anknytning till det digitala materialet stannar vid 8 900 per år, alltså ca två procent jämfört med nätanvändningen.

I stort sett känner inte organisationerna särskilt väl dem som använder deras digitala material. I de flesta svaren gick det att utläsa mellan raderna, medan en del minnesorganisationer sade det rent ut:

Vid fråga nr 41 [Har organisationen utfört enkäter bland användare av digitalt material?] hajade jag till: "Vakna!"

(museum, liten samling digitalt material)

*Vi har inte tillräcklig kännedom om användarnas önsknings och sökbete-
ende och inte heller om de kvalitetskriterier som ställs på forskningsinfra-
struktur.*

(bibliotek, stor samling digitalt material)

Ett betydande problem när det gäller statistiken över nätanvändning är det faktum att inte ens höga siffror garanterar kvalitet. Att en användare besökt en webbplats eller ett gränssnitt för en minnesorganisation avslöjar inte huruvida personen i fråga funnit det han varit ute efter, inte heller om han varit nöjd eller inte. Statistiken ger alltså ingen uppfattning om hur bra de elektroniska tjänsterna fungerar eller hur tillgängliga de är. En amerikansk fallstudie baserad på intervjuer (2008) avslöjade att arkiven ibland stöder sig

Användarperspektivet

VESA KURKELA

Digitala media och musikvetenskaplig forskning

Den digitala teknologin har lett till en djupgående omvälvning i sättet att använda och producera musik. Det går mycket lätt och snabbt att flytta musik från ett ställe till ett annat. Musik har blivit något ubikt, allestädes närvarande, samtidigt som den affärsverksamhet som anknyter till musiken upplever en tid av stora svårigheter. Försäljningen av ljudupptagningar minskar år för år och särskilt den yngre generationen har vant sig vid att skaffa all sin musik via Internet – ofta utan att behöva betala någonting alls. Den stora förändringen omfattar så gott som samtliga delområden inom musiken och inte heller musikforskarna har besparats dess följder. Den digitala revolutionen erbjuder musikforskningen många nya möjligheter men också stora utmaningar när det gäller forskningsmaterialets tillgänglighet och förvaring.

Många förändringar inom den digitala sfären är förknippade med användningen av Internet och berör först och främst forskningen: användningen av källmaterial har blivit lättare och mångsidigare, det går snabbare att ge ut material och utgivningskanalerna har blivit fler. Särskilt intressanta med tanke på musikforskning och -utbildning är de audiovisuella tjänster som finns på Internet som t.ex. YouTube och Spotify. Tack vare dem kan musikologer åskådliggöra sin undervisning som aldrig förr.

Mycket återstår emellertid att göra för att säkra tillgången till digitalt musikmaterial. Inte ens den nyaste digitala teknologin gör någon nytta om musikarkiven inte får tillräckliga resurser för att utnyttja den på ett mångsidigt sätt. Själv har jag länge följt med branschen och påstår att digitaliseringen av musiksamlingar befinner sig i periferin inom mångfalden av minnesprojekt.

Många av de viktigaste samlingarna av noter och ljudband har fortfarande inte blivit digitaliserade och digitalt musikmaterial är fortfarande svårtillgängligt – om inte rentav omöjligt att nå – via Internet eller ens genom arkivens interna nät.

I mångt och mycket är det fråga om värderingar. I vår samtidskultur dominerar det visuella. Man säger att en bild säger mer än tusen ord – och den betydelse som tillskrivs musiken är ännu mindre än ordens. Följaktligen har musiken en underordnad roll i förhållande till bilden i de viktigaste medierna för rörlig bild, d.v.s. film och television. Men före de audiovisuella mediernas tid rådde inom den västerländska kulturen det skrivna och tryckta språkets hegemoni. Ett känt exempel på detta är hur insamlingen och utgivningen av folksånger och folkdiktning gick till. Trots att folkdiktningen i allmänhet representerade en muntlig tradition, strävade man efter att göra om den till nationallitteratur (t.ex. Kalevala). Även sångerna publicerades i form av tryckt musikalisk litteratur, d.v.s. noter. När det vid ingången av 1900-talet blev möjligt att spela in ljud behöll den skriftliga kulturen sin ställning, fortfarande högre aktad än inspelningar av musik och muntliga framställningar.

Samhällets allmänna värdeprioriteringar gynnar fortfarande både bilden och det skrivna ordet och skannade kulturtexter har även inom minnesprojekten fått en position av första rang. Bilder och skrivna texter har också tveklöst den största användarskaran, medan användarna av ljudupptagningar i beslutsfattarnas ögon kanske utgör en betydelselös minoritet. Det må vara hur som helst med orsaken, men digitaliseringen av inspelningar har inte framskridit enligt förväntningarna, inte sedan den positiva starten på 2000-talet.

Under de senaste åren har man också gjort framsteg när det gäller digitalisering av musikmaterial. Allra först kommer man att tänka på Nationalbibliotekets ljudinspelningsarkiv som man efter en lång väntan lyckades få att fungera för några år sedan. Nu kan vem som helst, både forskare och andra intresserade, beställa gamla finska inspelningar från en tidsperiod på mer än hund-

---

ra år. Ljudinspelningsarkivet har fortfarande en hel del att bättra på i sina tjänster. Den kanske främsta utmaningen är användningen av arkivmaterial på distans. Finland är ett vidsträckt land och alla har inte möjlighet att resa till Helsingfors för att lyssna på musik. En avgörande fråga är därför bibliotekets lånerätt: hur göra vårt fina inspelningsarv tillgängligt för alla?

Det finns fortfarande många beklagliga brister i den musikvetenskapliga forskningens tillgång till digitalt material. Jag lyfter gärna fram de gamla inhemska noterna. I Finland har utgivning av noter i kommersiellt syfte pågått ända sedan 1850-talet. En ansenlig mängd gamla noter har bevarats i både Nationalbibliotekets och Sibeliusmuseets samlingar. Det handlar om en ytterst viktig del av vår musikkulturs förflutna. Trots det finns det ingen enhetlig databas för inhemska noter före 1960-talet, för att inte tala om att de skulle vara tillgängliga ens via arkivens egna databaser. Till största delen torde de fortfarande vara odigitaliserade. Samlingarnas ägare är också mycket ointresserade av att överlämna kopior av gamla noter till forskarna. En orsak är osäkerheten visavi upphovsrätter, en annan det faktum att gamla noter lätt tar skada vid kopiering. Att digitalisera noterna skulle innebära en lösning på de här problemen. Arbetet kunde inledas med 1800-talsmaterialet, vars distribution inte längre begränsas av upphovsrätter.

Många problem med anknytning till arkivmaterialets tillgänglighet skulle försvinna om det var möjligt att tillämpa upphovsrättsförordningar på ett förnuftigare sätt. Med tanke på den musikvetenskapliga forskningen är det bedrövligt att inte ens ett sällsynt digitaliserat material går att komma åt i form av en kopia eller via Internet, trots att alla tekniska förutsättningar står till buds. Inspelningar och noter anses utgöra kommersiellt material även då de inte funnits på musikmarknaden på tiotals år. Kopieringsskyddet gäller materialet oberoende av ändamål och forskaren kan inte få tillgång till materialet ens genom att betala. Musikarkiv är inga butiker.

Musikkännarnas arbete och användning av arkiv skulle underlättas betydligt ifall upphovsrättsbestämmelserna skulle kompletteras med ett tillgänglighetskriterium. Då skulle det bli obligatoriskt att göra allt musikmaterial som skyddas av upphovsrätt tillgängligt i offentliga arkiv, särskilt i sådana fall där materialet – gamla inspelningar, noter och andra publikationer – inte finns att få på marknaden. För Nationella inspelningsarkivets del kan tillgänglighetskriteriet innebära t.ex. att gamla inspelningar samlas i en streamingtjänst. Då får kunden ingen kopia av det material som distribueras via Internet och musikindustrins värsta farhåga är avvärd.

Att säkra tillgången till sällsynt material hindrar inte att ägarna kunde få ersättningar också när det används via arkiv och bibliotek. Det kunde man lätt ordna på många olika sätt. För användning av streamingtjänsten kunde man uppbära en liten upphovsrättsavgift, liksom för kopior av sällsynta noter. Det skulle säkert inte heller vara omöjligt att ordna med direkt ersättning till musikens upphovsman, i likhet med de biblioteksersättningar som betalas för lånade böcker.

Det största problemet med att utveckla musikarkiv och -bibliotek ligger just i upphovsrätterna. Lagstiftning och internationella avtal motsvarar inte alls informationssamhällets krav. Det är på något sätt märkligt att bibliotek och arkiv inte får låna ut digitaliserat material på samma villkor som gäller för tryckt material. Biblioteken har på sistone med bestämdhet krävt att lagen om upphovsrätt förses med ett undantag för offentlig service. Ur en musikforskarens synvinkel är sådana krav mer än önskvärda.

Vesa Kurkela är professor vid Sibelius-Akademien.

på statistik i stället för att göra en mer ingående utredning om användarnas åsikter, eftersom det är lättare att samla besökarsiffror och resultaten då ser bättre ut. Men att någon besökt webbplatsen berättar ingenting om tjänstens kvalitet eller användarens belåtenhet, och dessutom förblir användarna okända. Att stöda sig på användarsiffror förvränger helhetsbilden eftersom användarna av digitalt material gott och väl kan avvika från traditionella arkivbesökare, om inte annat så i fråga om behov och önskningsar.³⁸

Användarnas erfarenheter av nättjänster

Allmänt intryck av responsen

De personer som svarat på enkäten gillar i allmänhet digitalt material och de möjligheter det för med sig. Av svaren framgår genomgående användarnas mycket positiva inställning till det digitaliserade materialets koncept. Däremot ställde sig många användare kritiska till nättjänster p.g.a. olika problem i samband med användningen eller för att man upplevde att den var komplicerad.

I stort sett övervägde den positiva responsen samtidigt som de positiva svaren i regel var kortare än de negativa. Den som var nöjd kunde uttrycka sig med ett eller två ord, ibland med bara en allmän iakttagelse, utan att precisera vilka nättjänster som åsyftades. Den negativa responsen gällde däremot oftast någon särskild materialhelhet, en viss nättjänst eller organisation. Personen kunde också säga sig vara besviken på finländska nättjänster överlag.

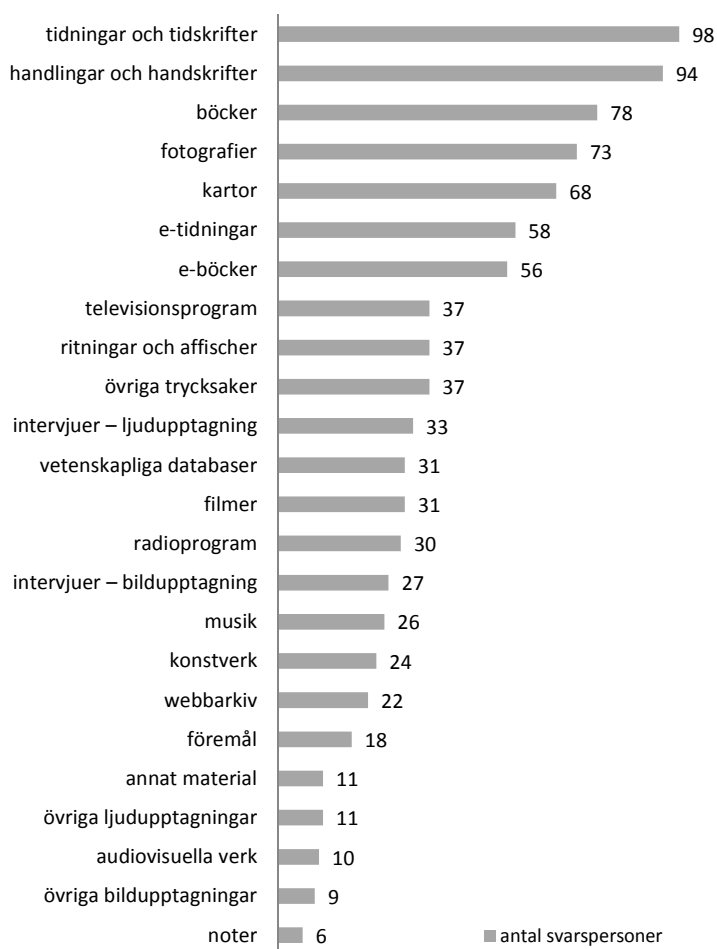
De viktigaste och mest använda typerna av material

Användarna ombads räkna upp vilka typer av material de använder. På denna lista (diagram 6) motsvarar ordningen på de mest populära typerna av material i stort sett de uppgifter minnesorganisationerna gav angående vilken sorts material som digitaliseras mest.

Även om minnesorganisationernas och användarnas svar här i stort sett motsvarar varandra, finns det också många typer av material som används mycket frekvent men inte digitaliseras i särskilt stor utsträckning. Utifrån en sådan jämförelse kan man konstatera att de populäraste typerna av material är tidningar och tidskrifter. Andra omtyckta typer av material är böcker, tv-program och gruppen ”övriga trycksaker”. Omvänt kan man säga att de typer av material som intresserar användarna allra minst i förhållande till i vilken utsträckning de digitaliseras är föremål, intervjuer och i viss mån även foto-

Diagram 6: Vilket slags material har svarspersonerna använt? Sammanlagt 120 svar

grafier. Hur de olika typerna av material placerar sig i de två förfrågningarna framgår av tabell 6.³⁹

Användarna av digitalt material ombads räkna upp vilka nättjänster (gränssnitt med digitaliserat material och olika databaser) de har använt. I svaren nämndes över 120 olika nättjänster av vilka 70 var inhemska och 50 utländska.⁴⁰ Sammanlagt samlade de över 500 omnämmanden. Uppgifterna var delvis approximativa och bristfälliga, men de mest använda tjänsterna framgick med stor tydlighet. I tabell 7 finns de största användargruppernas mest använda tjänster uppräknade.⁴¹ När det gäller vissa nättjänster kan siffrorna inkludera användning av andra nättjänster inom samma organisation: i siffrorna för arkivverkets Digitalarkiv kan alltså även Vakka-databasens användning ingå och i en del av svaren som gäller användningen av Finska Litteratursällskapets material saknas en precisering av vilket material det är fråga om. Inte heller när det gäller användningen av Nationalbibliotekets många olika nättjänster har det varit möjligt att entydigt skilja mellan de olika tjänsterna. Trots allt har även oklara svar tagits med för att uppgifterna ska hålla streck åtminstone på organisationsnivå.

Tabell 6: De populäraste typerna av material bland användarna jämfört med de typer av material som digitaliseras mest av minnesorganisationerna

typ av material ⁴²	placering i användar-enkäten (diagram 6)	placering i minnes-organisationernas enkät (diagram 5)
tidningar och tidskrifter	1	15
handlingar och handskrifter	2	2
böcker	3	6
fotografier	4	1
kartor	5	5
e-tidningar	8	17
e-böcker	9	5
televisionsprogram	10	14
ritningar och affischer	11	4
övriga trycksaker	13	9
intervjuer, ljudupptagningar	14	12
filmer	15	10
radioprogram	16	13
intervjuer, rörlig bild	17	8
musik	19	3
konstverk	20	7
föremål	21	11
annat material	22	16
övriga ljudupptagningar	23	18
audiovisuella verk	24	19

Arkivverkets Digitalarkiv var den mest använda nättjänsten. Av svaren framgick tydligt att särskilt kartmaterialet används mycket bland Digitalarkivets material. På andra plats placerade sig Nationalbibliotekets Historiska tidningsbibliotek, vars roll som allmän informationskälla där det går att finna material om de mest olika ämnen poängterades i svaren.

Personhistorisk information söker användarna främst i Finlands släkt-historiska förenings digitala arkiv som med sina samlingar på fyra miljoner digitaliserade enheter är en viktigare källa än HisKi, Genealogiska Samfundets databas över kyrkoböcker. Skillnaden mellan de två är mycket liten medan de bådas avstånd till arkivverkets Digitalarkiv är stort. Finlands släkthistoriska förenings material används av såväl akademiska forskare som andra historieintresserade personer. Materialet når alltså olika användargrupper.

Tabell 7: De mest använda nättjänsterna för olika användargrupper⁴³

(ordningsnumret i spalten: 1 = mest omnämnden, 2 = näst mest etc., x = 1-2 omnämnden, streck = inga omnämnden). Två eller flera nättjänster kan ha fått samma resultat, varvid de har samma ordningsnummer.

	samtliga svar	akademiska forskare – historia	akademiska forskare – tradition, kultur och museologi	akademiska forskare – språkforskning och språkvetenskaplig forskning	släktforskare och andra historientresserade personer
Arkivverket, Digitalarkivet/Vakka	1.	1.	2.	3.	2.
Nationalbiblioteket, Historiska tidningsarkivet	2.	2.	2.	x.	4.
Finlands släkthistoriska förenings digitala arkiv	3.	5.	8.	-	1.
Biblioteksportalen Nelli	4.	4.	4.	x.	x
Genealogiska Samfundet, databasen HisKi	4.	3.	x.	x.	3.
Publikationsarkivet Doria	6.	9.	6.	1.	6.
Finska Litteratursällskapet (odefinierat material)	7.	7.	4.	-	9.
Museiverket, Kuva-kokoelmat.fi	7.	9.	1.	x.	x.
Publikationsarkivet vid Jyväskylä universitet JYX	9.	9.	x.	-	7.
Arkivverket, Stupade i de finska krigen 1939-1945	9.	x.	x.	-	5.
Karjala-tietokantasäätiö, databasen Karjala	11.	x.	-	x.	6.
Arkivverket, Krigsdöda i Finland 1914-1922	12.	x.	-	-	6.
Finska Litteratursällskapet, Nationalbiografin I & II	13.	13.	6.	-	-
Helsingfors universitet, Ylioppilasmatrikkelit 1640-1899	13.	5.	-	-	x.
Arjenhistoria	15.	x.	-	-	9.
Helsingfors universitets digitala arkiv Helda	15.	x.	-	2.	-
YLE, Elävä arkisto	15.	x.	x.	-	x.
Finska Litteratursällskapet, Talouselämän vaikuttajat	15.	7.	x.	-	-

När användarna ombads nämna de material som var viktigast för dem själva var toppen ännu tydligare.⁴⁴ För släktforskare och andra historieintresserade personer är Finlands släkthistoriska förenings samlingar viktigast och därefter följer arkivverkets Digitalarkiv, Nationalbibliotekets Historiska tidningsbibliotek och databasen HisKi, i nämnd ordning. För akademiska forskare var ordningen mellan de fyra viktigaste följande: arkivverket, Nationalbiblioteket, Finlands släkthistoriska förening och Genealogiska Samfundet. Om en släktforskare/historieintresserad person nämnde bara ett material som det viktigaste var det Finlands släkthistoriska förenings samlingar. För de akademiska historieforskarna var motsvarande material Historiska tidningsbiblioteket. I de andra användargrupperna var Historiska tidningsbiblioteket den enda organisation som fick fler än några enstaka röster.

Lyckade respektive problematiska kundgränssnitt och material

Användarna ombads nämna sådana gränssnitt och materialhelheter som är speciellt lätta respektive svåra att använda.⁴⁵ I båda fallen dominerade redan tidigare nämnda material (arkivverket, Nationalbiblioteket, Finlands släkthistoriska förening, Nelli-biblioteksportalen samt Genealogiska Samfundet). Ytterligare en materialgrupp nådde upp till deras nivå: Museiverkets (och andra museers) bildsamlingar. Övriga material fick bara enstaka omnämmanden.

Finlands släkthistoriska förenings digitala arkiv (Digiarkivet)

På basis av svaren är Finlands släkthistoriska förenings digitala arkiv det gränssnitt som användarna anser vara överlägset bäst. Arkivet fick mycket beröm av såväl akademiska forskare som andra historieintresserade personer och ingen direkt kritik överhuvudtaget. Några svars personer påpekade att materialet har digitaliserats med frivilliga krafter och inte så högklassig teknik vilket syns i resultatet, men detta uppfattade man inte som ett problem eftersom systemet är användbart och också sökfunktionerna anses särskilt lyckade.

Användarnas kommentarer angående Finlands släkthistoriska förenings digitala arkiv:

All information har specificerats så att den är lätt att hitta.
(doktorand i historia)

Att det är lätt att använda beror på att det är enkelt men också på att jag redan vant mig vid att använda det.
(annan användare)

Sidorna är tydliga och laddas snabbt. Bildkvaliteten är huvudsakligen god med tanke på läsningen.
(släktforskare)

Lätt att använda, goda register, om än kvaliteten på dokumenten inte alltid är den bästa möjliga.
(annan användare)

Arkivverkets digitala arkiv (Digitalarkivet)

Det överlägset mest problematiska gränssnittet ansågs vara arkivverkets Digitalarkiv och databasen Vakka i anslutning till det. Svarspersonerna i alla användargrupper berömde det digitaliserade materialets kvalitet (med undantag för den andel som digitaliserats från mikrofilm och som fick kritik) men själva systemet ansågs inte särskilt lyckat. Den negativa responsen gällde särskilt användbarheten:

- Digitalarkivet och Vakka-databasen är alltför komplicerade gränssnitt
- Digitalarkivets och Vakka-databasens sökfunktioner är stela och långsamma
- att förflytta sig från Digitalarkivet till Vakka och tvärtom är besvärligt: användaren kan av misstag glida över från det ena systemet till det andra och samtidigt förlora den sökning han gjort på den andra sidan
- materialet är samlat i alltför stora helheter, varför det är svårt att bläddra
- register och indexeringar är bristfälliga
- kvaliteten på det material som digitaliserats från mikrofilm varierar: en del sidor är oläsliga, svarta eller oskarpa, dessutom fattas sidor
- de nya arkisto.fi -sidorna upplevs som besvärliga att använda, det är svårt att hitta data och material

Användarnas kommentarer angående arkivverkets Digitalarkiv:

Riksarkivets digitala arkiv. Helt vidrigt att använda, svårt att hitta material, metadata saknas. Man studsar från Vakka till Arkivet och tvärtom ibland helt av misstag och tappar i samma veva bort sina sökresultat. Kartorna saknar metadata, varför man måste ta sig till Fredsgatan för att leta reda på dem i en mapp. Inte så här.
(doktorand i historia)

Vissa tjänster hos Riksarkivet, där sökningen måste vara perfekt. Med ofullständiga uppgifter hittar man ingenting. Indexsidorna saknas fortfarande.
(historieintresserad person)

Riksarkivets samlingsdatabas hör tydligen inte till de material som här avses. Den är i varje fall en bottennotering.
(doktorand i historia)

Riksarkivet. Terminologin är annorlunda än den jag vant mig vid i egenkap av professionell inom informationsbranschen. Vid sökning fylls hela rutan med siffror. Det är bara att gissa sig till vad de vill säga. Ibland är sökresultatet noll trots att sökningen varit formellt korrekt.
(annan användare)

Du kan bara söka en viss term. Hur hittar du kommunen Iis SAY om du inte vill ha Iisalmi, Viitasaari eller Iijoki?
(släktforskare)

Riksarkivet, att kopiera data till den egna datorn går klumpigt till och register saknas.
(annan användare)

Riksarkivets material är ställvis av mycket dålig kvalitet. Gränssnittet är besvärligt att använda (bläddring och precisering). Som ett svårt fall kan jag nämna TUOKKO i Riksarkivets nättjänst. Varje arkiv skulle egentligen kräva sitt eget gränssnitt som utarbetats med finesse för just det arkivets specifika behov. I framtiden måste nämnda missförhållande rättas till. Också beskrivningarna av de olika arkiven borde vara mer ingående.
(doktorand i historia)

Enkäten genomfördes innan arkivverket tog i bruk sitt nya Astia-materialbeställningssystem, varför åsikter om det inte hann med i svaren. Några användare nämnde ändå Astia och hoppades att det skulle innebära ett svar på de främsta problemen hos Digitalarkivet och Vakka. Pilotskedets första kommentarer angående Astia har emellertid inte varit berömmade, utan Astia har kritiserats för att vara rörig och svår att använda.⁴⁶

Biblioteksportalen Nelli

Biblioteksportalen Nelli anklagades i responsen för att vara alltför komplicerad. Användarna tyckte att systemet kräver för mycket träning och innehåller för många alternativ för att helheten ska fungera. En del användare sade rakt ut att de inte kunde använda Nelli.

Kommentarer angående Nelli:

Krånglig och komplicerad att använda – man måste kunna mycket innan man hittar det man söker.
(doktorand i historia)

Nelli-portalen [är besvärlig] säkert därför att man varit tvungen att kombinera många olika program plus att de rätta funktionstangenterna är svåra att hitta (och utan dem blir det problem). Jag kan förstå svårigheten i att kombinera olika sökgränssnitt, däremot inte den tillkrånglade användningen som känns nästan avsiktlig. Allt kan ju inte bero på den egna organisationens portal, basstrukturen är såvitt jag förstår densamma för alla.
(annan historieintresserad person)

Nelli-portalens sökfunktioner är bristfälliga: med samsökning t.ex. på namnet på en artikel får man inte nödvändigtvis något resultat alls, utan man är tvungen att välja ett enskilt material (t.ex. JSTOR) och gå till dess söksida, varvid den artikel man är ute efter nog hittas. Materialets begränsning irriterar: vilket material man når beror på vilket universitet man råkar vara inskriven vid och ifall man anmält sig närvarande.
(annan användare)

Nelli är vidrig (ett vidunder).
(annan användare)

Museernas bildsamlingar

Museiverkets eller mer allmänt museernas bildsamlingar⁴⁷ fick en hel del negativ respons. Feedbacken gällde främst vattenstämpling och/eller alltför små bildfiler, men också frånvaron av förteckningar och register upplevdes som ett problem. Med stämplor och små bildstorlekar har man velat hindra att bilderna används kommersiellt utan tillstånd men samtidigt har man

gjort det omöjligt för forskare att använda dem eftersom det inte går att urskilja detaljer under vattenstämpeln eller p.g.a. den lilla bildstorleken. I svaren ställdes också frågan ifall det är acceptabelt att uppbära höga avgifter för användning av bildsamlingar som skapats med offentliga medel. En liknande diskussion om vattenstämplar fördes i Suomen historiaverkko Agricolas diskussionsforum under våren 2011.⁴⁸

Genealogiska Samfundets databas HisKi

Två andra nättjänster – Genealogiska Samfundets HisKi-databas som baserar sig på kyrkoboksmaterial och Nationalbibliotekets Historiska tidningsbibliotek – fick rikligt med både positiv och negativ respons.

HisKis sökegenskaper och gränssnitt fick beröm för att vara lätta att använda särskilt när det gäller avgränsningen av material, men å andra sidan beklagade man de många felen som skett vid databasinmatningen. Det kom in betydligt mer positiv än negativ respons. Användarnas kommentarer angående HisKi:

HisKi-databasen [är särskilt bra eftersom] man där kan göra många slags sökningar.

(annan akademisk historiker)

HisKi innehåller alternativ för namn. Möjliggör sökning av gifta par med båda makarnas uppgifter.

(historieintresserad person)

HisKi ”förstår” det som är viktigt för en släktforskare (t.ex. olika namnformer). Man kan söka med vilka kriterier som helst, det finns inga konstgjorda begränsningar.

(släktforskare)

HisKi-programmet har, tack vare att det är snabbt och lätt att använda, inneburit en viktig hjälp även om man borde använda det parallellt med ursprungliga (mikrofilmade) versioner.

(doktorand i historia)

Nationalbibliotekets Historiska tidningsbibliotek

Historiska tidningsbiblioteket berömdes för sitt lättfattliga gränssnitt och mångsidiga material. Den negativa responsen gällde detaljer i sökfunktionerna:

- man önskar sig större möjligheter till avgränsning eftersom en sökning lätt ger väldigt många träffar
- det är besvärligt att skriva in en tidsbegränsning (systemet ”gissar/förutser” för mycket)
- systemet är långsamt och kan krascha
- begränsningen av nätanvändningen är problematisk: om en sökning som resultat ger en tidning vars innehåll inte får visas på nätet, får man inte ens veta vilken tidning och vilket nummer det är fråga om – en användare undrade ifall uppgifterna om tidningens namn och datum också var sekretessbelagda och inte bara innehållet⁴⁹
- OCR-läsningen fungerade endast delvis

Kommentarer angående Historiska tidningsbiblioteket:

Även i databasen för historiska tidningar är sökordssökningen och bläddringsfunktionerna utmärkta (om också ganska långsamma ibland).
(doktorand i historia)

Nationalbibliotekets tidnings- och tidskriftsdatabas, eftersom materialet är enkelt och sökformuläret likaså. Men även där finns buggar – sökningen av upphovsrättsskyddat material (som får användas bara vid NB) hakar upp sig, systemet är långsamt och ordsökningsegenskaperna fungerar inte. Det material som finns på Internet fungerar bra.
(doktorand i historia)

Tidningsbibliotekets kundgränssnitt. Inmatningen av tidsbegränsning kunde fungera bättre men i övrigt löper det hela som det ska – utom att systemet ofta hakar upp sig och ger p.g.a. de nya sekretessbestämmelserna idiotiska svar, som en enda text som säger att tidningen som fyller sökvillkoren innehåller skyddat material men ingen information om vilken tidning det är fråga om. Inte kan väl uppgifterna om tidningens namn och datum vara sekretessbelagda?
(doktorand i historia)

NB:s tidningsbibliotek är viktigast. Ordsökningen möjliggör ett alldeles nytt sätt att bedriva forskning, men systemet fungerar inte särskilt bra.
(doktorand i historia)

I samband med responsen angående Historiska tidningsbiblioteket fick även Nationalbibliotekets personal och kundbetjäning en del kommentarer. Enligt de här användarnas erfarenhet får man i problemsituationer ingen hjälp av personalen, antingen för att kundbetjäningen inte är insatt i systemet eller också för att personalen inte reagerar eller svarar på meddelanden när man ber dem om hjälp.

Enstaka positiva och negativa kommentarer gavs också angående många andra materialhelheter och system. Om responsen innehållit omnämnanden av specifika svagheter eller styrkor lyfts de fram här:

Positiv respons:

- publikationsarkivet vid Jyväskylä universitet JYX
- Åbo Akademi, databasen Brevsam
  - ”Brevsamlingsdatabasen vid Åbo Akademis bibliotek är tack vare sin enkelhet – eller trots den – helt i sin egen klass. Den som utarbetat ämnesordsregistret har varit ett superproffs. Goda basuppgifter om arkivbildarna. Jag har alltid hittat det material jag sökt med hjälp av elektronisk sökning. Den vänliga personalen har levererat antingen papperskopior eller digitalt material ifall jag själv inte har varit i tillfälle att ta mig till biblioteket. En utmärkt fungerande kombination där den mänskliga sakkunskapen får stöd av den digitala världen. Det enda jag saknar är en digital förteckning över arkivbildare, men egentligen har jag aldrig på allvar ens letat efter en sådan på ÅA:s sidor” (annan användare)
- MuseoSuomi
  - lätt att förflytta sig med hjälp av länkar

Negativ respons:

- Arkivverkets Diplomatarium Fennicum-databas
  - kundgränssnittet är föråldrat, ett system i likhet med Sveriges Huvudkartotek vore att föredra

Både positiv och negativ respons:

- Näringslivets centralarkiv ElkaD
  - *totalt hopplöst system* (doktorand i historia)
- Doria-publikationsarkivet
  - problem med sökbarheten⁵⁰
- YLEs Elävä arkisto (och Arenan)
  - materialet i Elävä arkisto är mycket omtyckt men ytterst bristfälliga metadata gör det omöjligt att använda inom forskningen
- Europeana
  - *Europeana är lovande men måste utvecklas ytterligare.* (doktor, docent eller professor i historia)
  - *Jag tackar särskilt Europeanas material, som är omfattande, och dess sökningar, som fungerar bra.* (doktorand i språk eller språkvetenskap)
  - *Nå, på detta kan jag inte svara annat än att jag fått mig de bästa skratten på sistone när jag på min s.k. fritid surfat omkring på Europeanas sidor. Men de är knappast ens tänkta för seriös forskning – får man hoppas. Det är ledsamt att miljontals euro försvinner i dylika mammutprojekt medan det inte finns pengar för att lära ut forskningsmetoder och förståelse av det man lärt sig. Om humaniora avvecklas i samma takt som hittills, kommer framtidens forskargenerationer faktiskt att tro att all kunskap finns på webben.* (annan användare)

En svarsperson analyserade användbarheten med att ställa två databaser mot varandra, nämligen bildkonstnårs- och fotografmatrikeln:

Webbmatrikeln Finlands bildkonstnärer [är särskilt lätt att använda och fungerar bra]: ett klart avgränsat objekt, alla väsentliga sökkriterier och dessutom möjlighet att bläddra i ett alfabetiskt register.

Finlands fotografiska museums databas Valokuvaajat (Fotograferna) [är särskilt svår och krånglig att använda]: navigeringen är primitiv, personens namn är det enda sökkriteriet och ifall man inte minns namnet rätt är bläddringsfunktionen sida för sida långsam och klumpig.
(annan användare)

I den respons som inte gällde något specifikt material, kundgränssnitt eller någon särskild databas, kom vissa allmänna problem tydligt fram:

- det största problemet är dålig användbarhet
- materialet är splittrat
  - digitaliseringen har inte utförts en helhet i taget utan i små bitar
    - helheten och proportionerna är svåra att urskilja

- ibland framgår det inte att materialet är digitaliserat endast till en del
- nästan varje minnesorganisation har digitalt material men det finns inga gemensamma listor eller register med hjälp av vilka man kunde hitta det material man är ute efter
  - användarna önskar sig en centraliserad lista över allt material
- digitaliseringarnas kvalitet varierar
  - användarna störs inte av en svag kvalitet ifall materialet i huvudsak är läsbart, kundgränssnittet utmärkt och digitaliseringen systematiskt utförd
- filformaten är problematiska
  - olika filformat och för små eller stora filstorlekar orsakar problem när man laddar ner materialet eller kopierar åt sig själv
  - pdf-formatet ger upphov till delade meningar – en del anser att formatet inte borde användas alls, andra önskar sig bättre möjligheter att spara materialet direkt i pdf-format i den egna datorn el.dyl.

Användarna kommenterade situationen också utan att nämna något visst system eller någon viss organisation vid namn:

Eftersom man just nu är inne i ett s.k. övergångsskede brukar problem i allmänhet uppstå p.g.a. de många sökmotorerna, primitiva sökprogram, sökprogrammets inkompatibilitet, dåliga ämnesordsregister och material som inte är tillräckligt högklassigt digitaliserat med tanke på vetenskaplig forskning (t.ex. viktiga anteckningar gjorda med rödpenna försvinner då man digitaliserar materialet i gråskala eller svartvitt). Sådant görs för att spara på kostnaderna men det är katastrofalt ur den vetenskapliga forskningens synvinkel.

(annan användare)

Varierande erfarenheter. De flesta nätarkiv har kundgränssnitt som skapats särskilt för dem, vilket gör att de är svårare att tillägna sig. Sökegenskaperna varierar och är tyvärr ganska ofta kaotiska. Användbarheten har tillsvidare haft alltför låg prioritet i det här sammanhanget.

(annan akademisk historiker)

Jag har inte hittat något lätt och särskilt inte något som skulle fungera!

(doktorand i tradition, kultur, museologi, kulturarv)

Jag har tyvärr inte stött på ett enda som skulle ha lämnat ett positivt intryck i detta avseende.

(annan användare)

Erfarenheterna är goda även om söksystemen ibland känns komplicerade och som om de var gjorda på 1990-talet. Ändå är jag överraskad över att det finns så många av dem. Finns informationen om nättjänster samlad någonstans? Om inte, borde man skapa en sådan plats.

(doktor, docent eller professor i historia)

Problem med att förstå enligt vilka kriterier materialet är digitaliserat, hur täckande arbetet är, enligt vilka kriterier det är gjort osv. Det är underbart att saker är lättillgängliga, men samtidigt är det källkritiskt besvärligt att använda dem.

(doktorand i historia)

Responserna var inte enbart negativ, utan nöjda användare förekommer också:

Några större problem kan jag inte minnas att jag råkat ut för.

(doktor, docent eller professor i tradition, kultur, museologi, kulturarv)

Jag tycker inget av dem jag använt varit krångligt. Det kan bero på att jag i mitt arbete använder datorer och är så van vid att använda den här sortens tjänster.

(släktforskare)

Även de som vittnade om diverse problem gav en hel del positiv respons. De akademiska forskare som representerade traditions- och kulturforskning, museologi och kulturarvsforskning var de allra nöjdaste med det digitala materialet, medan de akademiska forskarna i historia var de allra mest kritiska, även om också de gav en hel del positiv respons. I stort sett ansåg användarna existensen av digitalt material vara en utmärkt sak även om de påpekade att kundgränssnitten innehåller många problem och behöver utvecklas vidare.

Två tredjedelar av användarna hade också använt sig av utländskt material och utländska kundgränssnitt. Mest beröm fick det svenska Riksarkivets SVAR och Huvudkartoteket liksom Ancestry.com och GoogleBooks.

De viktigaste problemen och hindren vid användning av digitalt material

Hinder vid användning av digitalt material

Trots att de som svarade på enkäten i huvudsak förhöll sig positivt till digitalisering av material, fanns det också skeptiska ställningstaganden:

Jag tror inte alls att digitalt material förbättrar forskningens kvalitet. Tråkigast är det när originalmaterialet flyttas utom räckhåll för forskarna med svepskälet att det finns att tillgå i digitalt format. För det inhemska materialets del anser jag det vara eländigt att man inte redan i det första skedet har förstått vikten av att digitalisera översiktscataloger och indexera material. Tydligen har man av ekonomiska skäl satt igång med digitaliserandet så där bara, hux flux. Jag tror inte att läget går mot det bättre på tio år med undantag för de ”digitalbaserade handlingarna” som redan nu förvaras för all evighet. Ett alldeles nytt element i forskningen kommer att vara s.k. metadata (i vid bemärkelse): forskaren borde av materialets metadata få reda på bl.a. vem som har handskats med handlingen under dess livscykel. (annan användare)

Som av citatet framgår, riktar sig kritiken inte mot digitalt material i sig utan mot att materialets tillgänglighet har försvagats eller att materialet t.o.m. blivit otillgängligt i och med digitaliseringen. Tekniska lösningar och avsaknaden av registerstrukturer hindrar användningen av digitalt material medan det ursprungliga materialet har belagts med användningsförbud. Digitaliseringen har då fört materialet utom räckhåll för användarna.

Enkäten avslöjade också andra hinder för användningen av digitaliserat material. Tretton svars personer uppgav att de inte alls hade använt digitalt kulturarvsmaterial.⁵¹ Svararna kunde delas in i grupper enligt tabell 8.

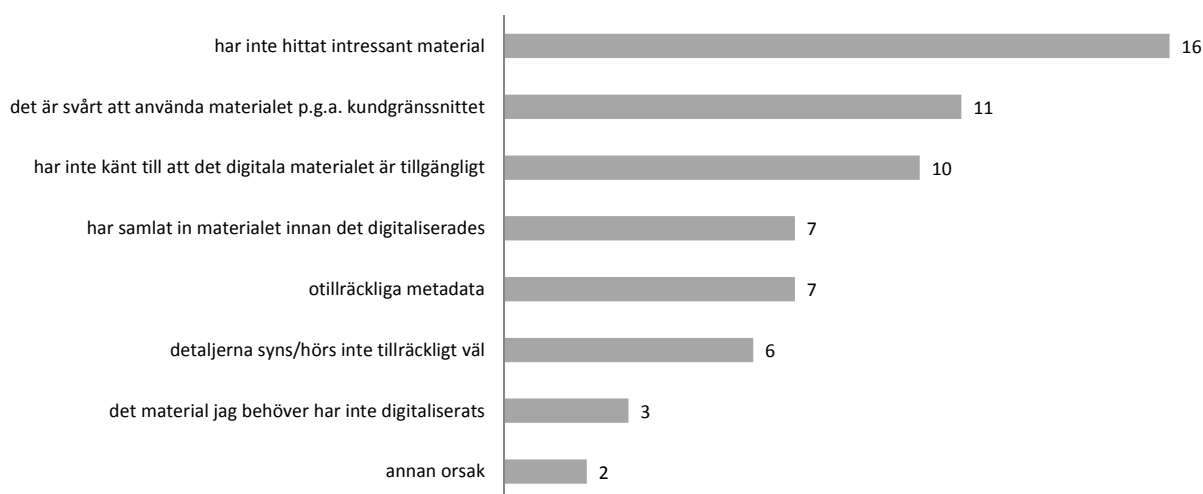
Tabell 8: Svarspersoner som inte använt digitalt material

akademisk forskare i historia	4
akademisk forskare i tradition, kultur, museologi och kulturarv	3
akademisk forskare i språk eller språkvetenskap	2
akademisk forskare i samhällsvetenskaper	3
representant för media	1
sammanlagt	13

Bland dem som svarade på enkäten var det bara fyra personer som representerade samhällsvetenskaplig forskning och av dem hade hela tre inte använt digitalt material. Även om det handlar om en mycket liten mängd låter resultatet ana att materialet och forskarna kanske inte finner varandra på den samhällsvetenskapliga forskningens område.

De som uppgav att de inte använt digitalt material ombads förklara varför. Också en del sådana som i viss mån hade använt digitalt material besvarade frågan. Fördelningen av svaren visas i diagram 7.

Diagram 7: Orsaker till att man inte har använt digitalt material, sammanlagt 34 svar

Av diagrammet framgår att det finns två orsaker framom andra till att man inte använder digitalt material: å ena sidan hittar man inte materialet eller vet inte om att det existerar, å andra sidan hindras användningen av tekniska problem som krångliga kundgränssnitt, digitaliseringarnas dåliga kvalitet eller avsaknaden av metadata.

Samma teman upprepas i de öppna svaren:

Jag vet att det finns material men är inte tillräckligt insatt i vad som finns. Borde ta reda på det eftersom jag tror att jag t.o.m. kunde hitta material för min egen forskning. Undrar om det någonstans finns en "lista" över olika källor till digitalt material, eller måste man reda ut saken t.ex. organisationsvis? Finns det någon allmän "sökguide" el. dyl. till digitalt material?
(doktorand i samhällsvetenskap)

Det är svårt att hitta materialhelheterna eftersom det inte finns något enhetligt register där man kunde titta efter vad som finns.
(annan akademisk forskare i historia)

För vissa material är det så oklart vem som gjort dem och enligt vilka kriterier, att det är källkritiskt oförsvarligt att använda materialet, tyvärr. Åtminstone utan att ha kollat originalkällan i något skede.
(doktorand i historia)

En del av forskningen har försvårats p.g.a. dyra användningstillstånd eller bristfälliga eller halvfärdiga sökredskap.
(doktorand i språk och språkvetenskap)

Tillgången på inhemsk litteratur i digitaliserat format är skandalöst dålig. Det hade varit bättre att låta Google sköta det hela, då skulle hela den inhemska litteraturen finnas till hands sedan flera år tillbaka.
(doktor, docent eller professor i historia)

Svårt att hänvisa rätt till materialet.
(doktorand på annat vetenskapsområde)

Ibland innehåller det digitaliserade materialet någonting intressant, men digitaliseringen har inte gjorts på rätt sätt med tanke på forskningen och därför blir man tvungen att återgå till det ursprungliga materialet.
(annan akademisk forskare i tradition, kultur, museologi, kulturarv)

Tålmodet räcker inte till för att söka material som inte har indexerats. Jag skulle också önska mig en behändigare ”inzoomningsfunktion” för kyrkoböckerna men vet inte om en sådan går att tillägga så här i efterhand.
(studerande vid högskola, annat vetenskapsområde)

Den viktigaste orsaken till att jag inte använt mig av digitalt material är att jag inte har hittat material som intresserar mig. Om något sådant finns, har jag inte lyckats hitta det.
(studerande vid högskola, samhällsvetenskap)

T.ex. avgiftsbelagt material och sådant material som ligger gömt bakom många lösenord har jag låtit bli att använda eller beställa. Orkar inte bemöda mig eller betala när det finns så mycket gratis material till buds. Detta kan för all del ha en snedvridande effekt på forskningen.
(annan användare)

De går inte att använda hemifrån. Varje digitaliserad materialhelhet innehåller sådant som är yngre än 125 år. Tidningar från 1900-talets början och framåt kan man bläddra i enbart i Nationalbibliotekets läsesal. Materialet har digitaliserats i stora block. Rent tekniskt tror jag att en årsbegränsning går att ställa in eftersom det ju är möjligt för den kommersiella pressen. I den mån begränsningarna behövs överhuvudtaget – det är ju bara de samvetsgranna som berörs av dem, skurkar hittar alltid genvägar.
(annan akademisk historiker)

Jag skulle ha använt mig av materialet mer än jag gjort ifall uppgifterna hade funnits i form av texter i stället för skannade bilder. (Jag vet inte om bilderna senare har tolkats till texter; har inte hört om något sådant). Om uppgifterna gick att söka och använda i textformat skulle jag antagligen använda dem mera.
(annan användare)

En del av materialet är avgiftsbelagt och bakom ”portar”.
(annan användare)

Målet för digitaliseringsverksamheten är att underlätta användningen, men i många fall har effekten i praktiken varit den motsatta. Om det digitala formatet gör att det blir svårare att använda materialet eller om användningen försvåras genom krav på registrering, föredrar användarna originalmaterial.

Har det digitala materialet varit nog i sig?

Då man digitaliserat kulturarvsmaterial har man utgått från att användarna inte längre ska behöva vända sig till originalmaterialet. Det digitala materialet ska helt och hållet ersätta det. Trots det kan det av en eller annan orsak uppstå problem som gör att den digitala versionen inte räcker till. Skillnaderna mellan de olika typerna av material är stora. En svarsperson poängte-

rade att en bild aldrig kan ersätta ett ursprungligt föremål eller räcka till som forskningsobjekt. I undersökningen var det emellertid inte bara forskningen av föremål som upplevdes som svår, utan problem förekom i samband med material av olika slag.

Av svarspersonerna var det rentav 46 procent som ansåg att man inte lyckats ersätta originalmaterialet med digitalt material.⁵² I de olika användargrupperna var resultatet mer eller mindre detsamma: bland såväl folk-livsforskare och historiker som fritidsforskare var det 50–60 procent som kunde begränsa sig till att använda enbart digitalt material. Ett undantag utgjordes av språkforskarna, av vilka endast 20 procent hade kommit över ett sådant digitalt material som var i sig nog som forskningskälla.

Det är förvånande att nästan hälften av alla användare haft problem med användningen av digitalt material. Merparten av kritiken gällde inte föremål eller andra till formen besvärliga typer av material, utan text- och fotomaterial, vars digitalversioner i princip borde vara tillräckliga för forskaren. Responsen avslöjade de viktigaste problemen:

- Det digitala materialet är inte identiskt med originalmaterialet
  - tillförlitligheten och bristen på den är ett stort problem
  - en del av användarna har varit tvungna att göra jämförelser mellan originalet och den digitala versionen för att försäkra sig om att den senare är pålitlig
- Digitaliseringen håller inte tillräckligt hög kvalitet
  - material som digitaliserats från mikrofilm är av dålig kvalitet
  - digitaliseringen är av dålig kvalitet
- Det förekommer inmatningsfel i databaserna
- Det går inte att bilda sig en helhetsuppfattning av materialet
  - referensuppgifterna är bristfälliga
  - materialet har digitaliserats i alltför stora helheter
- Det är svårt att uttolka äldre (tyska) handstilar i digitaliserat material
- Digitalisering i gråskala och svartvitt gör att detaljer försvinner
- Vattenstämplar och visningsbilder i litet format gör det omöjligt att använda materialet
  - alltför stora avgifter hindrar användningen av originalbilder

Digitaliseringen av kyrkoböcker och domböcker utsattes för kritik men fick också beröm för sin användbarhet. I det här sammanhanget nämndes också två kundgränssnitt med delvis samma material: arkivverkets Digitalarkiv och Finlands släkthistoriska förenings digitala arkiv. I arkivverkets material finns en del svarta sidor och i Släkthistoriska föreningens material är en del sidor överexponerade – men om samma material finns i båda samlingarna, kan man genom att jämföra dem med varandra lyckas begagna sig av materialet.

I många organisationer får sådant originalmaterial som finns att få i digitalt format inte användas. Situationen blir problematisk i sådana fall där den digitaliserade versionen av en eller annan anledning inte räcker till för forskningssyfte. Enligt svarspersonerna kan det ibland uppstå problem om

man då behöver få tag på originalmaterialet. Några säger sig ha varit tvungna att anhålla om specialtillstånd, ange särskilda motiveringar, uppvisa rekommendationer och hänvisa till kontakter. Det går alltså att förbigå användningsförbuden om man lyckas ge en övertygande motivering och framföra sin sak för rätt person. Situationen har ibland underlättats av att användaren med hjälp av sin egen bärbara dator kunnat bevisa för organisationens personal, att materialet inte går att läsa.

Att hänvisa till digitalt material upplevdes som ett problem. Eftersom det egentligen inte finns något etablerat tillvägagångssätt verkar praxis inom den akademiska forskningen fortfarande vara att forskaren hänvisar till originalmaterialet även i sådana fall då han använt sig av en digitaliserad version. Sannolikt påverkas situationen av att man är medveten om problemen med de digitala versionerna och därför inte vill hänvisa till det digitala materialet av rädsla för att det ska stämplas som opålitligt.

Det finns många orsaker till att digitala källor inte upplevs som tillförlitliga. Bristfällig bakgrundsinformation om digitaliseringsprocessen eller metadata som saknas undergräver tillförlitligheten också om materialet skulle vara högklassigt digitaliserat i fyrfärg och varenda fil bevisligen tekniskt felfri. Den tekniska nivån på t.ex. material från Släkthistoriska förningens digitala arkiv kan variera men det kan i alla fall vara tillförlitligt som källmaterial. Digitaliseringsprocessen har genomförts transparent och användaren kan verifiera vilket material som ingår. Användningens pålitlighet grundar sig inte på tekniska detaljer utan på hög kvalitet just i fråga om användbarhet.

Några svars personer poängterade att existensen av en digital version var en grundläggande förutsättning för att de kunde tänka sig att använda materialet: om det inte fanns någon digital version eller om den var obrukbar, skulle de låta bli att använda i frågavarande material. För fritidsforskare kan tröskeln till att ta sig till en forskarsal vara hög medan arbeteökonomi dikterar begränsningarna för akademiska forskare: att gå igenom t.ex. stora mängder tidningsmaterial är möjligt bara tack vare det digitaliserade materialet.

Materialiets användbarhet

Ett splittrat material

I de inkomna svaren var kulturarvsmaterialets splittring ett problem som genomgående togs upp. Olika organisationer har digitaliserat samma material eller materialhelheter som anknyter till varandra, och en organisation kan t.o.m. ha många olika kundgränssnitt med fullständigt identiskt material. Båda problemen bottenar i att man har utgått från organisationen och dess strukturer, finansieringsmodeller och projekt då man utfört digitaliseringen och skapat kundgränssnitt – trots att en sådan organisationscentrerad synvinkel inte främjar användningen.

Många organisationer har flera olika kundgränssnitt och databaser, men bara en del har sammanställt en lista över dem. Organisationernas webbsidor leder en inte fram till det digitala materialet utan användarna måste i förväg vara på det klara med vad de letar efter. Ännu mer sällan innehåller ett enskilt kundgränssnitt information om digitalt material i andra system inom samma organisation. Dessutom kan liknande eller likadana materialhelheter vara uppdelade mellan flera olika söksystem.

Exempel på splittrade söktjänster är Finska Litteratursällskapets (SKS) databaser inom helheten Biograficentrum: Nationalbiografen I & II, Porträtt-databasen, Finska Litteratursällskapets medlemsdatabas, Kenraalit ja amiraalit (Generaler och amiraler), Talouselämän vaikuttajat (Märkespersoner inom ekonomin) och Åbo stifts herdaminne. Utöver dessa har Finska Litteratursällskapet dessutom många fler databaser. Sökmotorer på Internet, som t.ex. Google, hittar personerna i biografierna utgående från namnet, men de sex olika biografiska databaserna har var sitt sökformulär. Det är bara enkel sökning, där det enda sökkriteriet är personens namn, som kan göras på en gång för samtliga databaser. I en del sökfält går det att söka med öppet sökord eller ortnamn, i andra inte. Till råga på allt finns en del av biografihelhetens artiklar i flera olika databaser, men de har inte uppdaterats parallellt. Helheten tjänar m.a.o. i första hand en användare som vill hitta material om en person utgående från personens namn. För sökningar med andra sökord blir man tvungen att använda olika formulär, vart och ett med olika kriterier.

I Biograficentrums databaser har man strävat efter samarbete över organisationsgränserna och Porträtt-databasen innehåller länkar åtminstone till Museiverkets material. Tyvärr har systemen sedermera bytt adress, varför åtminstone en del av länkarna inte fungerar. Detta är ett exempel på ett allmänt fenomen: kortvariga webbadresser och systemändringar leder till att det kan vara svårt eller t.o.m. omöjligt att hitta tillbaka till sådant material som man redan en gång använt. Detta i sin tur har att göra med de ovan nämnda problemen i samband med källhänvisningar och tillförlitlighet.

Digitaliserade bilder är problematiska. Bilddatabaserna är splittrade och särskilt när det gäller konsthistoriskt bildmaterial tycks det inte gå att hitta en enda ordentlig databas som skulle samla ihop allt material: olika museer etc. har sina egna bildarkiv och man måste gå igenom dem alla skilt för sig.

(annan användare)

Användarna önskar sig en centraliserad koordinering med vars hjälp man kunde digitalisera olika material på ett täckande och samlat sätt och länka dem till varandra. Samma ideologi finns bakom projektet Nationella digitala biblioteket, men dess gemensamma kundgränssnitt kommer inte att lösa problemet mer än delvis. Åtminstone till en början kommer merparten av de finska minnesorganisationerna att hamna utanför Nationella digitala biblioteket. Även om de största minnesorganisationerna är med kommer sannolikt bara en del av deras system att ingå i Nationella digitala biblioteket. Ett gemensamt kundgränssnitt kommer inte heller att avlägsna behovet av koordinering när det gäller planeringen och genomförandet av olika digitaliseringsprojekt.

I sina svar önskar sig användarna en betydligt enklare form av samarbete med minnesorganisationerna. Ett önskemål är en gemensam förteckning över olika digitala materialhelheter, nättjänster och databaser, eftersom det för tillfället är mycket svårt att få information om det digitala materialet. Svenska litteratursällskapet i Finland har tagit fasta på önskemålet och utarbetar som bäst tillsammans med Suomen historiaverkko Agricola en förteckning över digitalt material. Den wikibaserade förteckningen kan nås i samband med Agricolas webbplats. Vem som helst, både användare och representanter för minnesorganisationer, kan uppdatera och komplettera uppgifterna i den. Webbplatsen kommer att öppnas ungefär vid tiden för utgivningen av denna rapport på adressen <http://agricola.utu.fi/historian-aarelle>.

Begränsad nyttjanderätt

Av de arkiv, bibliotek och museer som svarade på den enkät som var riktad till minnesorganisationerna var det ca 40 procent som hade ett eget kundgränssnitt och nästan lika många som hade ett gemensamt med andra organisationer. Ett kundgränssnitt saknades helt hos elva organisationer, d.v.s. hos ungefär en femtedel. Av dem var det några som väntade på att få ta del av Nationella digitala bibliotekets gemensamma kundgränssnitt medan andra höll på att utveckla ett eget. Resten hade inte fattat beslut i saken.

Förvånansvärt få räknade enbart med Nationella digitala bibliotekets kundgränssnitt. Visserligen deltog också sådana organisationer i enkäten som inte är med i NDB. Några av svaren låter igen anta att en del organisationer är i färd att utveckla självständiga system trots att de redan har tillgång till något slags kundgränssnitt och dessutom hör till NDB. I svaren blev situationen inte särskilt grundligt kartlagd.

På frågan om hur organisationerna utvecklar sina kundgränssnitt var svaren överlag brokiga. Detta har troligtvis ett nära samband med att Nationella digitala biblioteket vid tiden för enkäten fortfarande var inne i ett oklart skede. Systemet var efterlängtat men tillsvidare hade inga resultat av pilotförsöken publicerats, varför det inte fanns konkreta belegg för att projektet gått framåt. Hur som helst finns det på fältet många planer och projekt av vilka de flesta tas i bruk under åren 2011 – 2013.

Att det finns ett kundgränssnitt betyder ännu inte att det skulle vara fritt fram att använda digitaliserat material. När organisationerna ombads bedöma hur stor del av det digitaliserade materialet som låg öppet på nätet, tillgängligt via organisationens forskardatorer eller på annat sätt, var det bara en del som svarade att 100 procent av materialet stod till allas förfogande. På

den här punkten finns en direkt korrelation mellan mängden digitaliserat material och mängden fritt tillgängligt material, vilket framgår av tabell 9.

Tabell 9: Hur stor del av det digitaliserade materialet är tillgängligt för allmänheten? Anges i procent av hela det digitaliserade materialet.				
	fritt tillgängligt på nätet	i organisationens kunddatorer el.dyl.	på annat sätt	det allmänt tillgängliga materialets andel av allt digitaliserat material
alla svar	37,7 %	29 %	16,9 %	83,6 %
Grupp 1 (över 100 000 digitaliserade enheter)	34,2 %	44 %	11,3 %	89,5 %
Grupp 2 (10 000 – 100 000 digitaliserade enheter)	44 %	21 %	14,6 %	79,6 %
Grupp 3 (under 10 000 digitaliserade enheter)	33,1 %	17,1 %	30,3 %	80,5 %

De organisationer som hade de största digitala samlingarna tillhandahöll i medeltal 78,2 procent av det digitaliserade materialet antingen fritt på nätet eller via kunddatorerna i en forskarsal. I den tredje gruppen, d.v.s. hos organisationerna med de minsta digitala samlingarna, var motsvarande siffra bara 50,2 procent.

Nästan alla som uppgav att materialet var tillgängligt ”på andra sätt” preciserade sitt svar med att säga att det gick att bläddra i det via personalens arbetsdatorer. Ett sådant arrangemang är problematiskt på många sätt. Det går inte att bläddra i materialet på egen hand utan personalen blir tvungen att utföra tidskrävande ”handarbete”, varför tjänsten inte kan erbjudas stora användargrupper. I stället för att använda resurser till att främja materialets tillgänglighet binder man dem vid enstaka kundkontakter. Sekretess- och dataskyddsfrågor blir också aktuella, eftersom personalen naturligtvis har en betydligt mer omfattande nyttjanderätt än kunderna. För att komma åt materialet krävs anmärkningsvärt stor initiativrikedom. Själva syftet med digitaliseringen, ett mera tillgängligt material, uppfylls inte, eftersom det är mycket få kunder som kan tillgodogöra sig de möjligheter som står till buds. Att behöva bläddra via personalens datorer står i strid med digitaliseringens målsättningar och ideal. Att använda digitaliserat material blir då också svårare än det skulle vara att använda originalmaterialet, eftersom åtminstone en del av originalmaterialet skulle finnas tillgängligt i forskarsalar.

Såsom framgår av tabell 9 befinner sig en del av det digitala materialet helt utom räckhåll för allmänheten. I vissa organisationer beror det på att det digitaliserade materialet fortfarande är under behandling men kommer förr eller senare att införlivas med det övriga materialet. Dessutom svarade en dryg femtedel av organisationerna att ett antal eller t.o.m. alla digitaliseringar har gjorts bara med tanke på internt bruk. De är alltså inte avsedda för allmänheten överhuvudtaget. Variationen är stor mellan de olika grupperna: bland organisationerna i grupp 1 hade bara 7 procent gjort digitaliseringar för internt bruk medan siffran var femfaldig i grupp 3: ca 35 procent. De flesta av de sistnämnda organisationerna var museer, varför skillnaden åt-

minstone delvis kan förklaras med de olika organisationernas praxis i fråga om de egna samlingarna.

I varje fall blir det tydligt att det innebär två helt olika saker att tala om digitaliserat material och material som är tillgängligt. Det är inte utan vidare klart att digitaliserandet ens i princip skulle leda till att materialet blir tillgängligt för kunderna, varför mätningar av mängden material inte ger en tydlig bild av den verkliga situationen. Materialet borde delas upp i sådant som kunderna kan ta del av, sådant som är under behandling och sådant som inte ens är ämnat för kunderna. En representant för en minnesorganisation tog upp problemet i sin respons:

När man frågar efter mängden digitalt material lägger man i allmänhet alltför stor vikt vid antalet digitaliserade filer. Man borde hellre lägga tonvikten på samlingarnas katalogiseringsgrad, d.v.s. på hur stor del av materialets metadata som omfattas av söksystemen. Vad för nytta har man av en stor mängd digitala filer om de går att nå bara genom bläddring? Däremot är det av största nytta att katalogisera även icke-digitaliserat material eftersom digitaliseringen av de egentliga objekten kan utföras också helt på basis av användarnas behov (ofta är det också ändamålsenligt att göra just så).

(museum, liten samling digitalt material)

Att materialet är starkt tudelat i sådant som finns fritt tillgängligt på nätet och sådant som finns tillgängligt bara i forskarsalar är naturligt med tanke på datasekretess, upphovsrätt och nyttjanderätt. Praxis varierar emellertid stort mellan olika organisationer, vilket framgår av tabell 10.

Tabell 10: Andel organisationer som uppger att de begränsat materialets fria användning på nätet p.g.a. dataskydd, upphovsrätt eller nyttjanderätt.

	dataskydds- och upphovsrättsfrågor (lagstadgad sekretess)	frågor om nyttjanderätt (privat material med begränsad nyttjanderätt)
Alla organisationer	63 %	36 %
Grupp 1 (över 100 000 digitaliserade enheter)	80 %	53 %
Grupp 2 (10 000 – 100 000 digitaliserade enheter)	65 %	35 %
Grupp 3 (under 10 000 digitaliserade enheter)	43 %	21 %

Ju mera material en organisation har digitaliserat, desto mer sannolikt är det att användningen på nätet har begränsats med hänvisning till lagen eller till olika användaravtal för privat material. Skillnaden kan återigen åtminstone delvis bero på att det i grupp 3 finns gott om museer och nämnda begränsningar inte berör föremål i samma utsträckning som t.ex. handlingar, tidningar eller fotografier. Men helt kan skillnaderna inte förklaras med detta.

Tillsammans med siffrorna i tabellen avslöjar svaren att man inom organisationerna finner det svårt att definiera begränsningarna för användningen och att man tillämpar olika principer: ju mera digitaliserat material en organisation har, desto hårdare håller den fast vid sekretessen – d.v.s. desto

mer sannolikt är det att organisationen har ett kundgränssnitt som gör det möjligt att ha kontroll över användningen av sekretessbelagt material.

Många svarspersoner klagade också över oklarhet i tolkningen och tillämpningen av lagarna och hoppades på enhetliga och entydiga instruktioner:

För att öka det digitala materialet och underlätta användningen av det behövs så snabbt som möjligt tilläggsinstruktioner och diskussion om upphovsrätt, övergivna bilder och begränsningar p.g.a. personsekretess. Också frågan om huruvida tjänsterna borde vara avgiftsbelagda för att det ska gå att sköta kundservicen och utveckla tjänsterna borde diskuteras.

(museum, medelstor samling digitalt material)

Så länge det inte finns ett licenskontrakt mellan Statens konstmuseum och upphovsrättsorganisationerna är det p.g.a. resursbrist omöjligt för oss att lägga ut digitalt material fritt tillgängligt på nätet.

(museum, medelstor samling digitalt material)

Eftersom nästan hela vårt arkivmaterial innehåller personuppgifter – till största delen ömtåliga sådana – och vårt material är relativt ungt, är det omöjligt att publicera det fritt på nätet. I det digitala arkivets kundgränssnitt kan vi visserligen publicera samtliga kataloguppgifter och därmed öka användningen av både digitalt material och traditionellt pappersmaterial.

(arkiv, medelstor samling digitalt material)

Bland svaren i grupp 3 var de avgiftsbelagda tjänsterna tydligt framme. I de organisationer som hade de minsta samlingarna digitaliserat material var det vanligast att uppbära en avgift för materialets användning. Även i övriga storleksklasser kommer avgiftsfrågan upp, men inte lika tydligt. Dessutom förekom motsatta förhållningssätt: arkivverket sade sig överhuvudtaget inte ha material vars användning skulle förutsätta en avgift.

Hos några organisationer är alla tjänster avgiftsbelagda men det vanliga är att man uppbär en avgift för kommersiellt bruk. I sådana fall är det gratis tillgängliga materialet i allmänhet lika med en vattenstämplad version eller en visningsbild av det digitaliserade materialet. Enkätens svar ger dock vid handen att en vattenstämplad bild eller en visningsbild inte uppfyller kvalitetskraven för icke-kommersiellt bruk och att användarna upplever det svårt eller t.o.m. omöjligt att skaffa sig tillstånd för avgiftsfri användning av obehandlade bilder (se kapitlet Lyckade respektive problematiska kundgränssnitt och material).

Problem med den lagstadgade sekretessen

Såväl minnesorganisationer som användare upplever de frågor som har att göra med sekretess och åtkomstbegränsningar som ytterst problematiska. I minnesorganisationernas svar är det svårigheten att tolka lagar och fatta beslut som framstår som det största osäkerhetsmomentet. Det finns inga gemensamma spelregler och där de finns, är de inte entydiga.

För konstsamlingarnas del försvåras digitaliseringsprojektet speciellt av de många oklarheterna i upphovsrättslagstiftningens tillämpning och de

orimliga upphovsrättsavgifter som kommer museet till del p.g.a. användningen.

(museum, liten samling digitalt material)

Såsom framgår av föregående kapitel ställer sig särskilt de organisationer som har mest digitalt material försiktiga till frågan.

Förvånansvärt nog gav svaren väldigt lite belägg för att graden av öppenhet skulle reflekteras i användarsiffrorna. Det var bara några organisationer som tydligt lät förstå att den fria tillgängligheten på nätet mångdubblar användningen: en organisation berättade att den hade över 50 gånger fler användare på nätet än i forskarsalen, en annan gav några exempel:

Med hänvisning till exemplet Storbritannien kan man säga att möjligheten att ladda ner data direkt från nätet mångdubblar mängden användare. En del av den ökade användningen är säkert skenbar (användarna laddar ner data som de sedan inte använder) t.ex. eftersom det här inte finns någon personal som bedömer huruvida materialet lämpar sig för ändamålet i fråga. Trots det stämmer det säkert att användningen också i verkligheten ökar i takt med att det blir allt lättare att komma över material. Att kontrollera kundens identitet är i praktiken pålitligare på nätet (t.ex. med hjälp av HAKA-systemet) än på papper.

(annan organisation, stor samling digitalt material)

Lite under hälften av användarna sade sig ha använt ett material med begränsningar.⁵³ Då man ställde följdfrågan huruvida begränsningarna hade gjort användningen besvärligare, svarade rentav 75 procent att de hade det.⁵⁴ Användarna upplevde svårigheterna mycket olika. En tyckte att skyddstiderna för olika material var problematiska och föreslog en enhetlig gräns på 100 år för allt material. En annan menade att systemet med distansanvändning hade löst problemet, en tredje beskrev tekniska problem med distansanvändningen. Även varierande nyttjanderätter gjorde att situationen upplevdes som orättvis: t.ex. med universitetets användarkoder kommer man åt många sådana materialhelheter som inte öppnar sig för utomstående. Uppdelningen enligt vilken materialet är fritt tillgängligt bara i forskarsalar ut-sattes också för kritik, eftersom begränsningen upplevdes som konstlad och som någonting av en begränsning för begränsandets skull. Också geografiska skillnader orsakar problem: om man bor nära ett landskapsarkiv eller ett friexemplarsbibliotek kan man lätt besöka deras datorer för att undersöka ett begränsat material, men om man befinner sig på längre avstånd är man i en helt annan situation. I vissa fall har åtkomstbegränsningarna lett till att materialet har avgränsats med hänvisning till dem.

En del användare granskar situationen ur forskningsfrihetens syvinkel och kritiserar de ekonomiska grunderna för lagstiftningen:

När det gäller upphovsrätt för digitaliserat material måste politiken och lagstiftningen ändras. Upphovsrättslagstiftningen är helt inställd på ekonomiska rättigheter trots att det är helt irrelevant i icke-kommersiella sammanhang.

(annan användare)

I den vetenskapliga forskningens namn borde allt material vara fritt tillgängligt åtminstone för forskare.

(annan akademisk forskare)

De stora variationerna i praxis tycks vara en viktig del av problemet. När gemensamma regler saknas och man tillämpar olika tolkningar på olika material ter sig själva fundamentet för systemet artificiellt. Genvägar som öppnar sig med hjälp av universitetens användarkoder och skillnader i geografiska avstånd placerar användarna i en ojämlig ställning i förhållande till varandra. Även här tycks det viktiga vara att verksamheten upplevs som transparent: om motiveringen till begränsningarna inte har getts tillkänna eller om den inte upplevs som trovärdig och i överensstämmelse med allmän kutym hos andra motsvarande organisationer, ser användarna ännu mer negativt på situationen. Som det heter i enkäten: ifall motiveringen är känd och acceptabel stör begränsningen inte, och även om den skulle göra det, har man förståelse för den i sådana fall.

En förbättring av situationen skulle kräva ett gränsöverskridande samarbete mellan arkiv, bibliotek och museer. Också ministeriet och dataombudsmannen bör delta i samarbetet för att det i stället för nu gällande brokiga tillvägagångssätt ska gå att etablera gemensamma handlingsmönster.

Avgiftsbelagda tjänster och material

Det finns olika sorters avgiftsbelagda tjänster med anknytning till digitalt material. Dels kan användarna beställa digitaliseringar och dels tar en del organisationer betalt för användning av redan digitaliserat material.

Statsrådets färskva principbeslut om att förbättra tillgängligheten till och främja vidareutnyttjandet av digitalt material från den offentliga sektorn definierar gränsen mellan avgiftsbelagt och avgiftsfritt material så här:

När information lämnas ut ska datamaterialet tillhandahållas på ett sätt som är kostnadseffektivt för den som lämnar ut det och ligger i linje med vad som är bäst för samhällsekonomin som helhet samt i regel inte kostar något för användaren. Den som får informationen ska betala den som lämnar ut informationen ersättning för de kostnader som uppkommer om informationen måste anpassas till mottagarens behov eller om den grundläggande servicenivå som slagits fast höjs.

Eftersom datamaterialet och praxis för utlämnande av material är mångskiftande kommer man stegvis att övergå till det förfarande där det i regel inte kostar något för användaren att få information utlämnad.⁵⁵

Huvudregeln är avgiftsfrihet. Bara i specialfall, då det krävt extra arbete att överlämna material, kan avgifter uppbäras.

Av de användare som svarade på enkäten har bara ca en tredjedel⁵⁶ beställt avgiftsbelagda digitaliseringar från minnesorganisationerna, d.v.s. låtit göra det slags extra arbete som avses i principbeslutet. Det har då för det mesta gällt kartor och fotografier, men även handskrifter, ljudupptagningar och annat material har mot avgift digitaliserats på kundens begäran. Man har också låtit digitalisera utländska minnesorganisationers material.

I enkätens svar bedöms arkivverkets tjänster fungera väl. Digitaliseringarna har varit av god kvalitet och de har gjorts snabbt och till ett förmånligt pris, även om en användare beskriver servicen som trög. Hur som helst är det fråga om enstaka digitaliseringar: en svarsperson konstaterade att mer omfattande digitaliseringar snabbt skulle bli för dyra för en vanlig användare.

re. Priserna hos Lantmäteriverket och andra, icke namngivna organisationer kritiserades för att vara alltför höga. I stort sett förhöll man sig positivt till möjligheten att låta digitalisera material åtminstone så länge det är fråga om enstaka objekt.

Avgifterna för att få använda sådant färdigt digitaliserat material vars användning inte kräver extra arbete väcker däremot starka känslor hos användarna. På Agricolas diskussionsforum debatterades ämnet under hösten 2010 och våren 2011 i några tiotal inlägg,⁵⁷ och samma diskussion fortsätter i enkätens svar. Diskussionen kretsar kring frågan på vilka grunder minnesorganisationerna har rätt att avkräva vanliga användare på en avgift för färdigt digitaliserade bilder eller hindra dem från att se på bilderna genom att förse dessa med vattenstämplar också då användaren inte har för avsikt att publicera bilderna.

Debatten gäller uttryckligen fotografier, alltså enligt minnesorganisationernas egna svar den vanligaste typen av digitaliserat material. Användarna av minnesorganisationernas digitala material har jämförelsevis betydligt mer sällan behov av fotografier och svaren från dem låter förstå att fotografier används väldigt lite i forskningssyfte. Men eftersom det är vanligt att man bara kan bläddra i bilderna, önskar sig användarna här utvidgade användningsmöjligheter:

Ett bildarkiv med gamla bilder, som det skulle vara fritt fram att använda, vore kul.

(annan användare)

Kvaliteten har alltid en stor inverkan på användningen. När man en gång digitaliserar, varför gör man det inte med hög resolution och alla nyanser?

(annan användare)

Precis som majoriteten forskare önskar jag att det blir lättare att använda digitalt material och att särskilt de digitala bildarkiven får högre kvalitet (att bildresolutionen blir bättre och man slutar fördärva bilderna med vattenstämplar)

(högskolestuderande, annat vetenskapsområde)

Olika praxis för olika organisationer och samlingar leder till oklarhet. Precis som det framgick i diskussionen i Agricola, kan en del av Arbetarmuseet Werstas bilder i portalen Arjenhistoria (med olika museers bildsamlingar) användas helt utan restriktioner medan andra bilder är vattenstämplade. Gällande sina digitaliseringar har arkivverket meddelat att allt det material som finns till påseende på Internet också får användas fritt. Nystads museum i sin tur publicerar sina bildsamlingar öppet i Facebook.

Minnesorganisationerna har motiverat begränsningarna med att man vill förhindra missbruk av bilderna. I diskussionerna ställs frågan vilket slags missbruk som kunde komma på fråga när inte ens resolutionen hos bilderna som publiceras på nätet är tillräcklig för att de skulle kunna tryckas. Dessutom har man undrat hur en organisation som finansieras med offentliga medel och som fått särskild finansiering för att digitalisera kulturarvsmaterial och föra ut det på nätet kan begränsa och avgiftsbelägga användningen av detta material.

Att praxis varierar så mycket väcker irritation. I diskussionerna tycks minnesorganisationer och användare befinna sig långt ifrån varandra i sina

uppfattningar och sin argumentation. Samma motsättning blir tydlig också i enkätens svar.

Några minnesorganisationer kritiserar debatten om vattenstämplarna och anser att det är fråga om en liten aktiv grupps kampanj:

Det har knappt kommit någon respons alls, men tjänsten väckte (igen en gång) starka känslor i diskussionsföra om användningen av vattenstämpel på bilderna. Det finns en liten grupp människor som högljutt kräver att allt material ska spridas gratis på webben trots att museerna inte heller före nättjänsternas tid brukade dela ut sina bilder avgiftsfritt.
(museum, medelstor samling digitalt material)

Stämplade bilder irriterar (men man klagar inte direkt till oss utan skriver av sig på diverse diskussionsföra. Vi håller på att utarbeta ett nytt sätt att genomföra stämplingen)
(museum, medelstor samling digitalt material)

Utanför museet har det förekommit en del diskussion om vattenstämpelförfarandet och utgående från den kommer vi eventuellt att se över vår praxis.
(museum, liten samling digitalt material)

Såsom citaten visar står en del organisationer stadigt bakom sina principer när det gäller vattenstämpling medan andra ser den svåra situationen som ett övergångsskede som man måste följa med för att i framtiden kunna definiera riktlinjer och fatta slutliga beslut. I användarnas svar fick vattenstämplingen skarp kritik:

Digitala bildarkiv. T.ex. Museiverkets digitaliserade fotografier har fördärvats med vattenstämplar etc. Stämplor och dålig resolution försvårar forskningen.
(högskolestuderande i historia)

Tekniskt sett inget att invända, men att förstöra fotografierna med vattenstämplor passar enligt mig illa i ett framstegsvänligt informationssamhälle.
(annan akademisk forskare i historia)

Museernas digitaliserade bildmaterial, som ofta har förstörts med vattenstämplor, vilket omöjliggör en mer ingående undersökning. Å andra sidan bildernas vansinniga prissättning. Som exempel kan nämnas tre små svartvita fotografier som jag ville skanna för min akademiska forskning och som kom att kosta mig nästan 100 euro!!!
(annan akademisk forskare i historia)

En jämförelse mellan de två motsatta lägrens argument i diskussionen om vattenstämplarna avslöjar en avgörande skillnad i synsätt, en skillnad som i sig upprätthåller motsatsförhållandet. De minnesorganisationer som försvarar vattenstämplarna anser nämligen att även en icke-tryckfärdig bild som ställs till påseende på Internet kan jämföras med en situation där arkivet tidigare överlämnade en traditionell bildkopia till kunden. Motståndarna till vattenstämplor hävdar i sin tur att det handlar om att bläddra i materialet, vilket i traditionella termer skulle motsvaras av att sitta och titta på bilderna i minnesorganisationens kundbetjäningsutrymmen. Enligt dem skulle situa-

tionen där kunden förut fick en fysisk bild i sin ägo i dag motsvaras av att en tryckfärdig, digital kopia skulle delas ut på Internet och distribueras till användarna.

Utöver svaren med den klart uttalade kritiken framgick det också i många andra svar att museernas bildsamlingar i allmänhet består av sådant digitalt material som man bläddrar i men egentligen inte använder som forskningsmaterial. Orsakerna är många: det finns för lite material, brister i metadata och problem med kundgränssnitten. Om man lyckas förbigå de här svårigheterna, möts man av vattenstämpelproblematiken eller av filformat som med avsikt gjorts så små att de inte bara omöjliggör tryckning utan t.o.m. gör det svårt för användaren att titta på bilden på datorskärmen.

De fotografiska samlingarna är än så länge helt värdelösa eftersom de inte går att se på ordentligt p.g.a. vattenstämplarna och deras metadata främst liknar en gammaldags stryktipsrad: ett kryss och resten inställda. Man hittar ingenting. Och varför kludda vattenstämplar på material som digitaliserats med statliga medel? RA och NB har väl inte heller försett sitt material med sådana?

(doktorand i historia)

[Nämn ett besvärligt kundgränssnitt.] Museiverkets bildarkiv – bristen på skannade kataloger, prissättningen och det tvivelaktiga inhåvandet av avgifter för publiceringstillstånd.

(släktforskare)

Jag hänvisar till användningen av digitalt bildmaterial i samband med akademisk forskning. Inhemska institutioner tycks ha ställt upp som sitt mål att undergräva allt slags vetenskaplig forskning i stället för att stöda den, att förstöra bilder med hjälp av vattenstämplar, att göra bilderna så små att det inte går att utforska dem i detalj och att prissätta tjänsterna i överkant utgående från företagsekonomiska kriterier.

(annan akademisk forskare i historia)

En av de mest centrala frågorna som användarna lyfter fram både i denna enkät och i Agricolas diskussionsforum är: under vilka förutsättningar kan man ta betalt för vetenskaplig användning av digitaliseringar som gjorts med offentliga medel? När kan man jämföra användningen av en bild med traditionell kopiering och när är det fråga om att bara bläddra och strömtitta i materialet på Internet på ett sätt som motsvaras av det jobb man förut gjorde i forskarsalar? Hur stämmer avgifterna överens med ministeriets och statsrådets principer om fri användning av digitalt material och hur påverkar bildkvalitet och tryckbarhet eventuell avgiftsbeläggning? Hur skulle det missbruk av icke-tryckbart material som minnesorganisationerna befarar helt konkret se ut och till vilken skada skulle det kunna vara för minnesorganisationerna?

Frågorna är viktiga eftersom – vilket också i detta sammanhang kommit fram – fotografier är den vanligaste typ av material som digitaliseras. Redan de organisationer som deltar i denna enkät har närmare en miljon fotografier i sina samlingar. Diskussionen om vattenstämplarna gäller bara en liten del av bilderna, men de höga vågorna i debatten vittnar om att det skulle behövas gemensamma spelregler för vilka avgifter som kan anses befogade för normal användning.

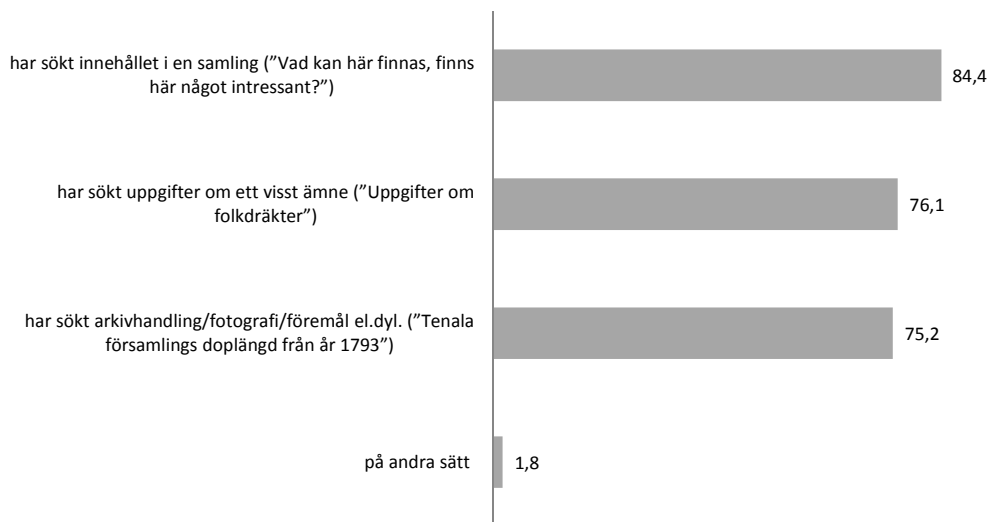
Kundgränssnittens sökvillkor

Av responsen som gäller enskilda kundgränssnitt framgår att sökningen av material upplevs som problematisk. Sammanlagt 109 svar kom in på frågan där användaren ombads beskriva sitt söksätt genom att välja bland tre givna alternativ. Resultatet framgår av diagram 8.

Som av diagrammet framgår valde användarna fler än ett alternativ.⁵⁸ Av de tre alternativen var bläddring det vanligaste söksättet och det ovanligaste var att söka en handling/ett fotografi/ett föremål el. dyl. som man kände till på

Diagram 8: Hurdana sökningar gör användarna?

Anges i procent av svaren, sammanlagt 109 svar

förhand. Även om skillnaderna i procentandelarna är små avslöjar talen att man ofta gör sökningar utan exakta titlar eller andra specificerande uppgifter om sökobjektet.

Variationerna mellan de olika användargrupperna var små och det var bara två grupper som märkbart avvek från siffrorna i diagram 8. För släktforskare och andra historieintresserade personer var det vanligast att använda digitalt material genom att inrikta sökningen direkt på den önskade handlingen/fotografiet/föremålet. För språkforskare och språkvetare var situationen den motsatta: de letade betydligt mer sällan efter ett särskilt objekt och det var uppenbart att det mest populära söksättet för dem var bläddring.

På basis av resultaten kan man säga att akademiska forskare mer sällan än släktforskare och andra historieintresserade personer kan rikta sin sökning direkt på det önskade materialet, vilket är naturligt med tanke på forskningsarbetets natur. Bristfälliga register ökar ytterligare bläddrandets betydelse som söksätt. Bl.a. följande kommentarer gavs i samband med svaren:

När jag brukar arkivmaterial är det ofta genom att "bläddra". Trots det är det fråga om seriös forskning och inget irrande i stil med "Vad kan här finnas, finns här något intressant?".

(doktorand i historia)

Ofta blir det nödvändigt att bläddra i något visst material, då interna register saknas.

(doktorand i historia)

Ibland har jag vetat vad jag letar efter, ibland har jag inte känt till sökordet. I sistnämnda fall kan sökandet vara verkligt besvärligt och alltid har jag inte hittat fram till materialet. Att ”bläddra fritt” är intressant och det har hänt att jag med den metoden hittat viktigt material.

(doktorand i historia)

Resultatet enligt vilket bläddring är det vanligaste sättet att leta efter material beskriver väl användarnas förhållningssätt till digitalt material. Kunderna känner inte nödvändigtvis tillräckligt väl till minnesorganisationernas samlingar och deras katalogiserings- och beskrivningskriterier för att på rak arm kunna definiera vilket objekt de är ute efter. Varje system kräver att man sätter sig in i det eftersom det finns stora skillnader i hur de olika systemen fungerar.

I allmänhet försöker jag förstå söklogiken hos arkivet i fråga genom att göra olika sökningar och jämföra resultaten, för att få en uppfattning om hur mina sökningar påverkar forskningsresultaten.

(doktorand i historia)

Varje materialhelhet är en mekanism för sig. För att kunna göra effektiva sökningar måste man först lära sig behärska den.

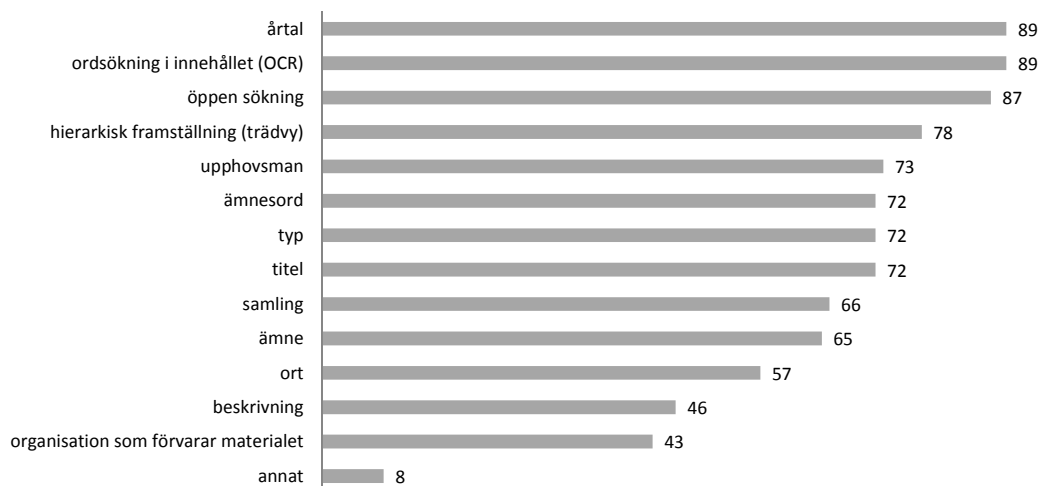
(annan användare)

Av svaren att döma tycks det vara viktigt att ett kundgränssnitt går att använda även då man inte känner till systemet eller materialet i förväg och att man kan hitta önskat material utan exakta och specifika uppgifter.

När användarna ombads nämna de sökvillkor som de ansåg nödvändiga var resultatet detsamma. Detta framgår av diagram 9 (termernas förklaringar finns i bilaga 1):

De viktigaste sökvillkoren för användarna var olika slags öppna sökningar som inte kräver att man känner till materialet på förhand. I de öppna svaren var betoningen densamma. Användarna tycker det är viktigt att sök-

Diagram 9: Nödvändiga sökvillkor enligt användarna, sammanlagt 116 svar

ningar inte kräver någon förhandskänedom om materialet, samtidigt som sökvillkoren måste anpassas till material och ändamål. Möjligheterna ska inte begränsas i onödan genom att i sökformuläret nämna bara en del av de villkor som står till buds. Användarna vill själva söka fritt och bläddra i material, inte följa hierarkier som minnesorganisationerna skapat, eftersom dessa kanske förbiser just den del av materialet som användaren är intresserad av:

Öppen sökning ur alla fält vore en absolut nödvändig egenskap.
(doktor, docent eller professor i historia)

Alla söksått är nödvändiga. Man borde sträva i riktning mot s.k. sökmotorer. Databaser borde alltså inte skapas med ämnesord, taxonomiskt, som biblioteken gör. Det skulle gälla att förstå att användaren inte vill lära sig ett nytt katalogiseringssystem: det han vill är att hitta det han söker.
(doktorand, tradition, kultur, museivetenskap)

Jag tror inte det egentligen finns någon anledning att inte erbjuda alla sökvillkor. Man kunde gömma dem i den detaljerade sökningen och låta den enkla sökningen förbli enkel. Det beror förstås på materialet vilka parametrar som behövs.
(doktorand, forskning i språk och språkvetenskap)

I allmänhet är regeln den, att ju noggrannare sökningar det går att göra (även genom att kombinera olika sökvillkor), desto bättre.
(doktorand, forskning i språk och språkvetenskap)

Vad som är nödvändigt och vad som inte är det kan göra detsamma, bara man tydligt och klart berättar hur sökningarna är tänkta att användas och vad man kan söka med dem.
(doktorand i historia)

Alla tänkbara sökvillkor är till nytta. Det är verkligen konstigt att t.ex. trädvy bara finns i ett fåtal kundgränssnitt – den om något skulle underlätta användningen av hela materialet!
(doktorand i historia)

Ju mera sökvillkor, desto bättre. Bläddringsfunktioner saknas i en stor del av systemen – en högst beklaglig brist eftersom man då förutsätter att kunden sitter inne med verkligt god kännedom om materialet.
(doktorand i historia)

Årtal måste man kunna söka med ett års mellanrum!
(historieintresserad person)

T.ex. med ordsökning kan man söka vad som helst, men om man har ett visst ämne i tankarna vore det också en användbar utgångspunkt. Givetvis är det också viktigt att veta hur sökningen fungerar och hur materialet och de olika helheterna har definierats i databasen, för att sökningen ska ge önskat resultat.
(annan användare)

Vilka sökvillkor som är nödvändiga beror förstås på respektive forskningsuppgift. En semantisk analys av en text i diktform och avgränsad sökning

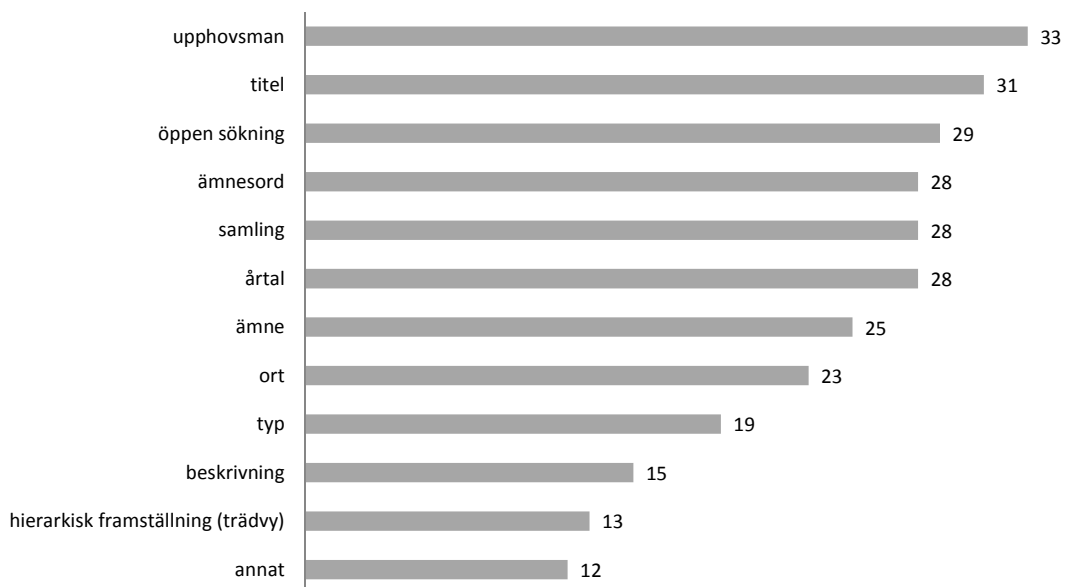
av lämplig litteratur är två uppgifter som väsentligen förutsätter helt olika sökvillkor.

(dokorand i tradition, kultur, museologi, kulturarv)

Ordsökning i innehållet (OCR), som tillsvidare utnyttjas mest i samband med tidningsmaterial, var det viktigaste av de öppna sökvillkoren, men den traditionella öppna sökningen i alla fält liksom hierarkisk framställning (trädvvy) eller motsvarande bläddringsfunktion över hela materialet nådde upp till nästan lika höga siffror. På samma nivå med OCR-sökningen kom även materialets årtal, vilket inte är överraskande eftersom det handlar om kulturarvsmaterial.

Om man ser på motsvarande uppgifter från minnesorganisationerna, skiljer sig resultatet förvånansvärt mycket från användarnas uppfattningar. Organisationerna ombads uppge vilka sökvillkor man kunde söka med i deras digitala material:

Diagram 10: Sökvillkoren i organisationernas kundgränssnitt, sammanlagt 42 organisationer

I nuvarande kundgränssnitt är de vanligaste sökvillkoren upphovsman och titel. Söklogiken baserar sig alltså på en kännedom om materialet. Öppen sökning och årtal placerar sig nära toppen medan hierarkisk framställning (trädvvy) kommer bland de sista. Sökvillkoret ”typ av material” går att välja i relativt få system trots att minnesorganisationernas samlingar innehåller väldigt olika typer av material.

Då man jämför minnesorganisationer sinsemellan utifrån storleken på deras digitala samlingar uppvisar de inga större skillnader. Det allra mångsidigaste utbudet av sökvillkor erbjuds av den medelstora gruppen (10 000–100 000 digitaliserade enheter) och där är öppen sökning det vanligaste kriteriet. Bland organisationerna i grupp 1, där de digitala samlingarna är allra störst, är årtalet det vanligaste sökvillkoret medan öppna sökningar kommer bland de sista på listan. Materialet i grupp 3 har det minsta urvalet sökvillkor.

Diskrepansen mellan användarnas önskningar och existerande system kan ha sin förklaring i att många system baserar sig på eller imiterar strukturer som ursprungligen skapats med tanke på hanteringen av material. Faktorer som materialhantering, materialkännedom och organisationens interna information har tillsammans format systemet så att det för en utomstående blir svårt att orientera sig i det. För organisationens personal kan systemet te sig logiskt och lättfattligt men användaren är inte betjänt av det.

Svaren ger vid handen att användarna tycker det är svårt att i de olika systemen hitta fram till det de söker. Informationen om samlingarnas innehåll är inte lätt att komma åt för sådana användare som inte känner till materialet från förut.

Det idealiska kundgränssnittet

Användarnas kommentarer och önskningar när det gäller förbättringar i kundgränssnitten kretsade kring några problem som man upplevde som viktiga. Det främsta önskemålet var att sökegenskaper och användbarhet skulle utvecklas ur ett användarperspektiv. Ett problem som lyftes fram var bristen på register och kataloger: ett material som överförts i digitalt format kräver en omDispositionering för att helheten ska gå att gestalta och för att man ska kunna hitta önskad information. Det är t.ex. betydligt lättare att bläddra i stora handskriftsband och tidskriftsårgångar än i deras digitaliserade motsvarigheter om de senare har samlats till en enda helhet utan intern disposition eller register. För att användbarheten ska bli bättre behövs alltså nya slags registerstrukturer som utgår ifrån hur materialet används:

Användbarhet, metadata. Innehållet kan man bygga på småningom, men om systemet inte fungerar, finns heller ingen användning.
(doktorand i historia)

Tydlighet och instruktioner som tjänar alla slags användare är viktigast. Alla är inte lika skickliga. Klara och entydiga instruktioner, så att det blir lätt att avancera.
(doktor, docent eller professor i tradition, kultur, museologi, kulturarv)

Orimligt mycket tid kan gå åt till att lära sig använda sökformulär. Medan man gör sina försök och misstag hinner man tappa intresset för hela saken. Sökformulären borde vara så tydliga och självförklarande att man inte behövde slösa tid på att läsa bruksanvisningar på flera sidor.
(annan användare)

För att gynna användbarheten hoppades man också på mera gemensam praxis. Ju mer de olika systemen liknar varandra och ju mer de fungerar enligt gemensamma, genomtänkta regler, desto lättare är de att använda:

När varje tjänsteleverantör utvecklar sina sökningar i egen riktning, innebär det för användaren inte ett mervärde som får honom att öppna plånboken utan snarare en belastning som höjer hans blodtryck. Enhetlighet och kompatibilitet är värdefulla ting för användaren. Snabba försök-misslag-sökningar är ofta bekvämare än de väldigt komplicerade sökvillkoren, de må vara hur fina och detaljerade som helst. Det kan visserligen vara svårt att skapa metadata som å ena sidan är enhetliga och å andra sidan

tillfredsställer alla. Särskilt ämnesorden är svaga.
(historieintresserad person)

Sökegenskaperna borde vara så mångsidiga och fria som möjligt, materialhelheterna så lätta att bläddra i och så väldisponerade som möjligt. Olika sökningar borde gå att kombinera med varandra så att det blev möjligt att söka fritt och avgränsa materialet på basis av olika egenskaper. Likaså borde man på ett enkelt sätt kunna spara egna sökningar i systemet eller på den egna datorn för framtida bruk. Att register, innehållsförteckningar och dispositioner har en framträdande roll i svaren vittnar om att en listfunktion i sig inte räcker för att öka användbarheten ifall materialet inte är uppdelbart i helheter.

En sådan som man kan söka i antingen helt allmänt men också, i fråga om något visst material, mycket noggrant. Alltså vid behov med mycket specifika värden, sådana som är relevanta t.ex. bara för en viss typ av handlingar. (Ancestry.com är ett exempel på en tjänst som erbjuder båda alternativen)
(historieintresserad person)

Tjänsterna hos Ancestry.com är lätta att använda, länkarna till materialet och innehållet är mångsidiga, det är lätt att gå tillbaka och förnya sökningen.
(släktforskare)

Åsikterna varierar i fråga om hur systemen borde utvecklas. Vissa tycker att utvecklingen borde gå mot större helheter medan andra anser att olika material ska hållas i sär. Att man skulle utveckla de semantiska aspekterna var en önskan som framfördes särskilt av sådana användare som talade för en integrering av olika system.

Det ska väl gå att planera stegvis – massdigitalisering (alltså skanna plus OCR-digitalisera) är relativt förmånligt (jämfört med små projekt) men den digitala resursens fördel jämfört med tryckta källor och originalmaterial ligger i de sökalternativ som databasen erbjuder. Forskaren/användaren vill ha allt! Men utgångspunkten är materialet – det är logiskt att överföra kyrkoböckerna till en databas medan t.ex. små trycksaker fungerar bra redan som bilder.
(annan akademisk forskare i språk och språkvetenskap)

Trots att majoriteten av svarspersonerna hoppades på förutnämnda egenskaper, fanns det bland svaren också andra önskningar:

Målet borde inte vara att skapa ett användarvänligt kundgränssnitt. Det bästa vore om det digitala kundgränssnittet kunde göras så lika det fysiska som möjligt.
(doktorand i historia)

Även om utgångspunkten i den ovan citerade kommentaren skiljer sig starkt från de föregående, karakteriseras också den av ett behov av att gestalta helheter. Digitalt material måste vara så transparent att användaren kan se hurdant materialet ursprungligen har varit.

Vilka metadata behövs?

Additionally, an understanding of what [metadata] users need is a necessary foundation for determining what balance of process is needed to allow users to find, access, and use the products made available to them.⁵⁹

Metadata har väsentligen att göra med sökvillkor och sökbarhet, egenskaper som behandlats ovan. Sökningarna riktar sig i huvudsak just till metadatafälten som matats in för materialet, men materialet kan ha mera metadata än sökvillkor och de påverkar förutom sökbarheten även användbarheten.

I enlighet med den ovan citerade undersökningen av Kathleen Turner uppfattar också ovana användare de olika metadatafälten innebörd, men kundgränssnittet kan vara sådant att användaren inte märker eller låter bli att använda en del av den information som står till buds. Metadata bör därför vara entydiga och kärnfulla.⁶⁰

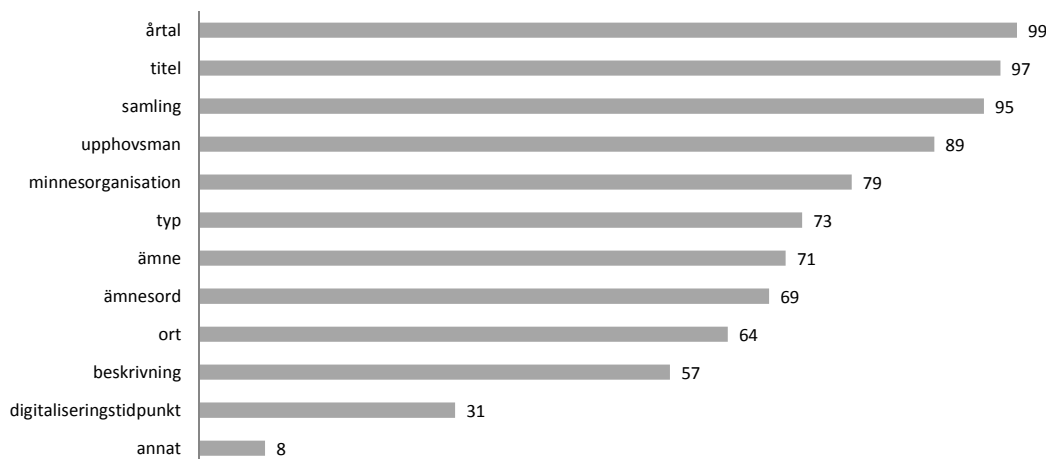
Som en del av denna utredning tillfrågades användarna vilka metadata de ansåg vara viktigast. Resultaten finns i diagram 11. På motsvarande sätt frågade man minnesorganisationerna vilka metadata användarna får ta del av i nuvarande kundgränssnitt.⁶¹ Organisationernas svar framgår av diagram 12.

När det gäller sökvillkoren var skillnaderna stora mellan minnesorganisationernas nuvarande situation och användarnas önskingar. I fråga om metadata var svaren mycket liknande. Ordningsföljden är så gott som densamma och de fyra viktigaste alternativen identiska i båda fallen, även om alternativens inbördes ordningsföljd skiftar något.

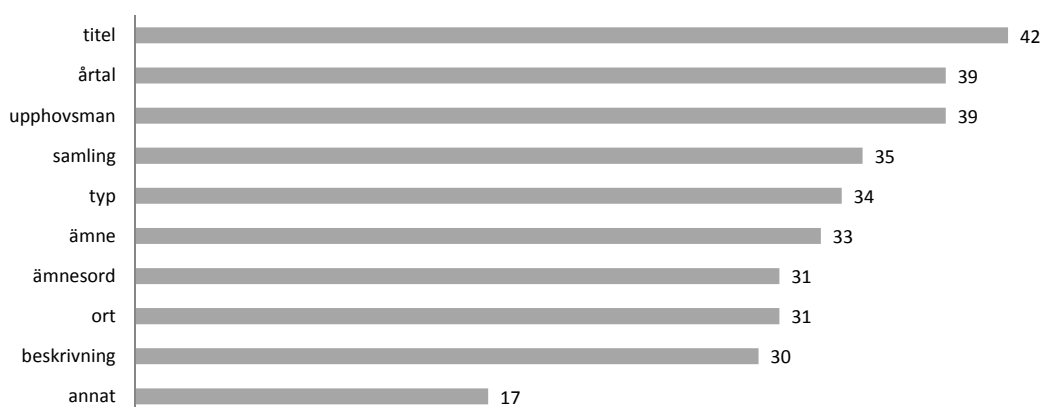
Förutom givna metadata önskar sig användarna att villkoren för användningsrätt och eventuella användningsbegränsningar skrivs ut så noggrant som möjligt. Metadata måste förse användaren med information med vars hjälp det går att hänvisa till materialet. Med hjälp av metadata ska det också gå att hitta det ursprungliga kulturarvsmaterial som ligger till grund för den digitaliserade versionen.

En mera komplicerad fråga än den om kundgränssnittens metadatafält är hur mycket och hurdana metadata som organisationerna har matat in för

Diagram 11: De viktigaste metadata enligt användarna, sammanlagt 115 svar

**Diagram 12: Metadata som används av organisationerna,
sammanlagt 45 svar**

sitt material. Som vi konstaterat i tidigare kapitel kan just metadataskedet vara det mest problematiska i ett digitaliseringsprojekt: det finns resurser för själva digitaliseringen, men sedan kan det digitala materialet bli liggande halvfärdigt i väntan på att någon matar in metadata och sköter om att materialet ställs till användarnas förfogande. Inmatningen av metadata kan också vara på hälft även om materialet redan skulle vara tillgängligt för användarna. Användarna påpekade också att det är viktigt att veta vilka principer man utgått ifrån då man samlat in metadata. Om processerna är transparenta blir materialet mer pålitligt, vilket i sin tur gör det mer användbart.

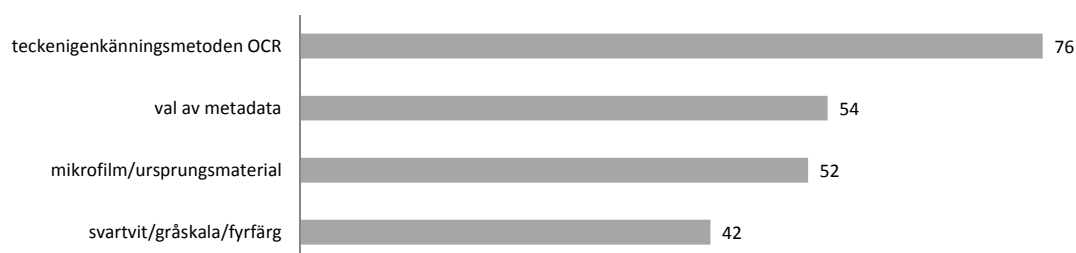
I svaren blev det också tydligt att metadata borde innehålla all den information som finns att få om materialet. Det skulle främja både användbarhet och öppenhet och göra informationen lika för alla. Användarna skulle ha tillgång till precis samma information som minnesorganisationerna.

Hur tekniska lösningar påverkar användningen av materialet

Användarna ombads berätta vilka tekniska faktorer som för deras egen del påverkade det digitala materialets användbarhet. Som synes av diagram 13 var teckenigenkänningsmetoden eller OCR-läsningen, som innebär att hela den digitaliserade texten kan läsas av en sökmotor, den klart viktigaste tekniska faktorn.

OCR-läsningen lyftes fram också i andra svar och var hela enkäten igenom användarnas absoluta favorit. Ungefär 85 procent av svarspersonerna

**Diagram 13: Vilka tekniska faktorer påverkar din egen användning
av materialet?
Sammanlagt 97 svar**

sade sig ha använt sig av OCR-material och de flesta av dem nämnde Nationalbibliotekets Historiska tidningsbibliotek.⁶² Dessutom nämndes Finska Litteratursällskapet Suomen kansan vanhat runot, textkritiska utgåvor hos både Finska och Svenska litteratursällskapet samt några utländska system av vilka den viktigaste var Google Books. Användningen av OCR-teknik ser också ut att vara den viktigaste orsaken till att Historiska tidningsbiblioteket är ett av de mest använda och omtyckta kundgränssnitten. OCR har haft en revolutionerande inverkan på materialets användbarhet och påverkat både frågeställningar och forskningsresultat. Historiska tidningsbiblioteket är ett praktexempel på hur digitaliseringen kan tillföra materialet nya dimensioner. En liknande utveckling önskade man sig även för annat material:

När textigenkänningsmetoden omfattar olika materialhelheter kommer deras användning antagligen att öka explosionsartat.

(doktorand i historia)

Användarna nöjer sig emellertid inte med enbart en teckenidentifierad version av materialet, utan den är ett hjälpmedel i användningen av digitalt material:

Ett gränssnitt som erbjuder både material som baserar sig på OCR-teknikenigenkänning – något som ökar materialets användbarhet – och bildfiler ur ursprungsmaterialet är det bäst fungerande alternativet. Det blir då möjligt att utnyttja tekniska hjälpmedel vid sökning samtidigt som den ”ursprungliga” källan finns till påseende som bildfil.

(studerande vid högskola, historieforskning)

Möjligheterna till en dylik parallellanvändning är tills vidare mycket anspråkslösa. T.ex. i Historiska tidningsbiblioteket går OCR-filen inte att använda parallellt med en bildfil i likhet med t.ex. motsvarande system i Sverige, varför texten inte går att kopiera direkt även om den skulle finnas i systemet. Förutom att möjliggöra kopiering kunde man gå ännu längre och dessutom ge användarna möjlighet att rätta fel i OCR-läsningen, ett system som t.ex. Australiens nationalbibliotek redan nu tillämpar.

Användarna kritiserar OCR-läsningen för dess många fel och ofullständigheter:

Ur en språkforskares perspektiv är ”dåligt” digitaliserade texter problematiska (alltså sådana som OCR-tolkats men inte korrekturlästs upprepade gånger). Å andra sidan är en OCR-text bättre än ingen text alls. Ordsökning är ett viktigt redskap.

(doktorand i språk och språkvetenskap)

Bara drygt hälften av användarna nämnde materialets metadata som en teknisk faktor som påverkar användningen. Då man jämför svaret med de svar som användarna gav på frågan om betydelsen av metadata i allmänhet (se kapitlet Vilka metadata behövs?) blir det uppenbart att det är en missvisande siffra: metadata har en större betydelse för användaren än resultatet låter förstå.

Samma situation gäller säkert för frågan huruvida digitaliseringar borde göras utifrån mikrofilm eller ursprungligt material. I enkäten alltigenom dominerade budskapet att användarna inte vill ha digitaliseringar som gjorts

med mikrofilm som utgångspunkt. De öppna svaren innehöll stränga kommentarer:

Sedan finns ju också t.ex. sådant material som "digitaliserats" genom skanning av gamla mikrofilmer. Med tanke på den usla kvaliteten hos många mikrofilmer är det verkligen fråga om självbedrägeri i inbesparingarnas namn (visst finns det bra sådana också, och jag medger att redan en digitaliserad mikrofilm är ett framsteg).

Att digitalisera mikrofilmer är otroligt mycket snabbare och billigare än att digitalisera ursprungsmaterial, men användbarheten hos den digitaliserade versionen är inte nämnvärt bättre än den hos själva mikrofilmen. Och resultatet kan ibland vara erbarmligt. Jag utgår från att det är fråga om en tillfällig lösning.

(doktorand i språk och språkvetenskap)

Mikrofilmer är usla, både i original och som digitaliserade. Dessutom finns det fel och bristfälliga uppgifter i en del av dem. Digitaliseringen borde alltid göras på basis av originalmaterialet, om det bara är i sådant skick att det är möjligt.

(doktorand i historia)

Digitalisering från mikrofilm har åtminstone inte enligt min erfarenhet försämrat materialets användbarhet/läsbarhet.

(doktorand i historia)

Hellre läser jag ursprungligt material eller mikrofilm än digitaliserade versioner med mikrofilm som utgångspunkt.

(doktorand i historia)

Användarna ställde sig skeptiska till huruvida sådant material som redan digitaliserats utgående från mikrofilm någonsin kommer att ersättas med digitaliseringar från original och i så fall med vilken tidtabell. Enligt användarna har inte heller problem i materialet som de påpekat rättats till med hjälp av kompletterande digitaliseringar, vilket tenderar att väcka misstänksamhet. De digitaliseringar som gjorts utgående från mikrofilmer är inte tänkta som ett övergångsfenomen, utan samlingarna kommer trots sina tekniska svagheter att bli bestående.

Digitaliseringar gjorda i gråskala eller fyrfärg väckte inte lika starka känslor som mikrofilmerna, men när det gäller den här tekniska detaljen är både problemen och berömmet av betydligt konkretare natur. Arkivverket fick tack för att Generalregistret över bosättningen i Finland (GBF) har digitaliserats i fyrfärg från ursprungsmaterialet. Under det senaste årtiondet har materialet funnits tillgängligt endast i form av gråtonade mikrofilmer som alltså förlorat all färginformation. Nu kan materialet, inklusive de uppgifter som är utmärkta med olika färger, användas enligt den ursprungliga idén. Som rakt motsatt exempel kan nämnas Detektiva centralpolisens – Statspolisens kartotek, vars digitalisering arkivverket likaså svarar för. Liksom Generalregistret över bosättningen i Finland tillhör det de mest använda samlingarna hos arkivverket. Trots att de ursprungliga korten innehåller uppgifter som antecknats med olika färger bestämde man sig för att digitalisera materialet i gråskala. Digitaliseringen omintetgjorde färginformationen, varför materialet är svårt och delvis omöjligt att använda. Originalkorten

försågs med användningsförbud genast efter digitaliseringen och informationen är inte längre tillgänglig för användarna.⁶³

I de fall där färginformationen utgör en väsentlig förutsättning för att kunna tolka materialet kritiserar organisationerna för att ha låtit den gå förlorad. Användarna tror inte att man kommer att ersätta digitaliseringarna i gråskala med nya färgdigitaliseringar inom en överskådlig framtid. Ett liknande förhållningssätt gäller digitalisering av mikrofilmer: användarna anser att minnesorganisationerna i sitt effektivitetstänkande har försökt komma lätt undan och åstadkommit ett resultat som ser ut därefter – i värsta fall är det obrukbart.

I samband med tekniska faktorer uttryckte en del användare tvivel angående det digitala materialets hållbarhet och läsbarhet:

Ljud- och videoarkiven [är problematiska] eftersom protokollen i anknytning till dem är osäkra p.g.a. den datatekniska utvecklingen.

(annan akademisk forskare i historia)

Inser att användningen av digitaliserat material sparar på de ursprungliga, sköra arkivaliska handlingarna som bevarats i århundraden, men frågar mig hur länge det digitaliserade materialet kan stå sig – två eller tio år? – eftersom datavärlden förändras i snabb takt. Vi kan läsa hieroglyfer från det forna Egypten, men kan vi läsa det digitaliserade materialet efter tio år?

(doktorand i tradition, kultur, museologi och kulturarv)

Bristen på förtroende för olika format och deras hållbarhet motsvaras på ett allmänt plan av dåliga erfarenheter av själva materialets pålitlighet. Om man synliggjorde tekniska val och lösningar skulle materialet, dess användning och förvaring bli öppnare och därmed också pålitligare.

Vilket material ska digitaliseras?

Urvalskriterier och användarnas möjligheter att påverka dem

Bara ca 40 procent av de arkiv, bibliotek och museer som svarade på den enkät som var riktad till minnesorganisationerna uppgav att de hade en digitaliseringsplan. Dessutom var det många andra organisationer som uppgav att frågan om digitalisering behandlades i deras samlingsstrategi eller ett annat liknande sammanhang. Men en stor del av organisationerna saknar en nedskriven plan.

Om man jämför minnesorganisationer av olika storleksklass visar det sig att gruppen med organisationer som har de största digitala samlingarna också har flest digitaliseringsplaner. Det är överraskande att det är den medelstora gruppen, d.v.s. organisationer med digitala samlingar på 10 000–100 000 enheter, som allra mest sällan utarbetar digitaliseringsplaner. Bara 25 procent av organisationerna i den gruppen har en digitaliseringsplan.

I alla storleksgrupper är det vanligast att de personer som ansvarar för digitaliseringen också fattar beslut om vilka material som väljs ut för digitalisering. Det är betydligt mer sällsynt att besluten fattas i arbetsgrupper där det också ingår personal från andra delar av organisationen, som t.ex. från kundbetjäningen eller informationstjänsten. Här är det skäl att märka att i många fall, särskilt i små organisationer, kan samma människor ha olika uppgifter, varför man kan anta att enkäten ger en alltför svartvit bild av situationen.

I varje fall avslöjar svaren att man i många organisationer inte har tänkt särskilt grundligt igenom vilket material som ska digitaliseras och att det ofta saknas tydliga riktlinjer för digitaliseringsverksamheten. Situationen har påverkats av undervisnings- och kulturministeriets korta finansieringsperioder: tidsfristen på några månader har styrt organisationerna mot att genomföra digitaliseringar i mån av möjlighet och utan vare sig digitaliseringsplan eller kollegiala överläggningar. De snäva tidsbegränsningarna har gjort att organisationerna i första hand satsat på det konkreta digitaliseringsarbetet medan användbarheten och utvecklingen av t.ex. metadata och kundgränssnitt har fått en styvmoderlig behandling.

Organisationerna fick frågan om hur användarna kan påverka valet av material som ska digitaliseras. De flesta svarade att besluten fattas internt. Trots det var det många museer, bibliotek och arkiv som också berättade om olika möjligheter för användarna att påverka. Resultatet har sammanfattats i diagram 14.

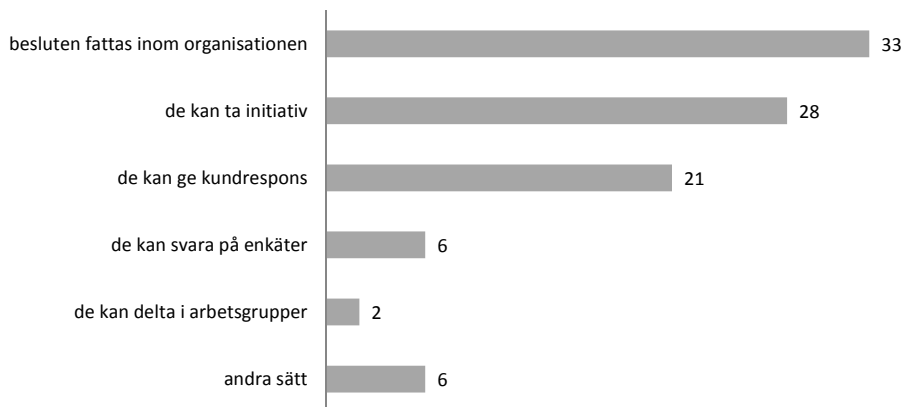
Påverkningsmöjligheterna beror på användarnas aktivitet. Bara ett fåtal organisationer ordnar förfrågningar eller inbjuder användarna att delta i beslutsfattandet. Även om användarna ges möjlighet att ta egna initiativ behåller de flesta organisationer beslutsfattandet som sin interna angelägenhet.

När svaren jämfördes sinsemellan visade det sig att användarnas påverkningsmöjligheter var minst hos organisationer med medelstora digitala samlingar, d.v.s. 10 000–100 000 enheter digitaliserat material.

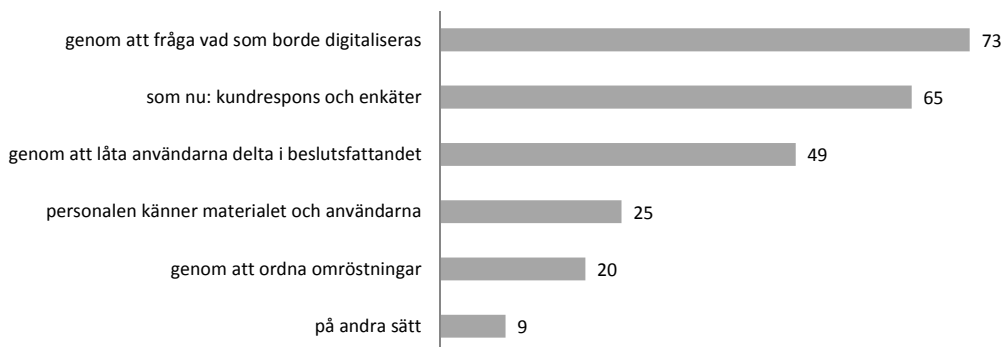
När användarna fick frågan om hur minnesorganisationerna bäst kunde beakta användarnas önsknings var resultaten mycket varierande, såsom

framgår av diagram 15. Under en fjärdedel av de svarande valde svarsalternativet enligt vilket minnesorganisationernas personal känner sitt material och sina kunder tillräckligt väl för att fatta besluten självständigt.

Diagram 14: Hur kan användarna påverka valet av material som ska digitaliseras?
Sammanlagt 49 organisationer

Diagram 15: Hur skulle användarna vilja att minnesorganisationerna beaktade deras önskningsar?
Sammanlagt 111 svar

Över hälften av användarna var nöjda med nuvarande responsmekanismer och förfrågningar – detta trots att enkäten som riktades till minnesorganisationerna avslöjade att mindre än hälften av dem beaktar denna information i samband med besluten om vad som ska digitaliseras. Att användarna är nöjda med nuvarande responsmekanismer ger en antydning om att de också i stort sett är nöjda med urvalet av material som digitaliseras. Samtidigt talar diagrammets helhetsresultat om att användarna önskar sig ett aktivare samarbete. De har önskningsar och idéer om hur man kunde utveckla digitaliseringsverksamheten men lyckas inte göra sig hörda. I svarsalternativet ”andra sätt” var det många som önskade sig en öppen och kontinuerlig dialog.

I de öppna svaren upprepas samma teman. Användarna poängterade dock att valet av material som man går in för att digitalisera inte ska göras uteslutande utgående ifrån användarnas åsikter, och det redan av praktiska skäl. Å andra sidan påpekade man att personalen vid minnesorganisationer-

na kan sakna distans till materialet, och då blir användarsynvinkeln lidande. Samarbete vore en lösning på problemet:

Varje organisation borde fundera på hur de bäst kunde skapa en bestående kontakt med sitt klientel och verkligen betjäna användarna!
(doktorand i historia)

Ett problem är ju att användarnas och minnesorganisationernas målsättningar kan skilja sig markant från varandra. För att inte tala om att t.ex. uppfattningarna om vad som menas med ”digitalisering” kan vara helt olika. Men man kommer förstås fram till kompromisslösningarna genom diskussion.
(doktorand i språk och språkvetenskap)

Jag tycker å andra sidan inte att man i första hand ska lyssna på användarna, utan problemen ska lösas av sakkunniga, d.v.s. arkivverk och andra myndigheter. Användarna har inte helhetsbilden.
(doktorand i historia)

Minnesorganisationernas personal känner materialet så väl att det gör dem blinda i förhållande till både brukarna och deras förutsättningar att använda materialet. Resultatet är att kundbetjäningen haltar och användbarheten är minimal.
(doktorand i historia)

I det stora hela borde det vara en självklar del av beslutsprocessen att samarbeta med och lyssna på användarna även om det inte är möjligt att grunda besluten enbart på deras önskningar.

Det viktigaste kriteriet för minnesorganisationerna då de väljer material för digitalisering är just användningen. Den betonades av över 80 procent av de organisationer som redogjorde för sina valkriterier. Då man frågade användarna själva vilka kriterier de tyckte minnesorganisationerna borde prioritera, nämnde de materialets kondition som det viktigaste medan användningen stannade på andra plats. De önskade m.a.o. att man i första hand skulle digitalisera material som är i dåligt skick.

I tabell 11 har minnesorganisationernas kriterier jämförts med användarnas preferenser.

Tabell 11: Kriterier uppställda av organisationerna och kriterier som användarna anser borde styra valet av material för digitalisering, uttryckt i procent av alla svar (man fick välja flera alternativ).

	Användarnas kriterier					Minnesorganisationernas kriterier			
	alla	historia	tradition etc.	språk	fritidsforskare	alla	Grupp 1 ⁶⁴	Grupp 2 ⁶⁵	Grupp 3 ⁶⁶
kondition	84,5	90	100	77,8	72	55,1	60	50	57,14
användning	78,4	75	87,5	66,7	88	83,7	73,3	90	85,71
önskningar	55,2	60	50	77,8	44	x	x	x	x
värde	47,4	50	43,75	77,8	28	63,3	66,7	65	57,14
presentation	33,6	30	25	66,7	28	22,45	26,7	15	28,57
nyttjanderätt	24,1	12,5	25	44,4	24	32,7	33,3	45	14,29
format	14,7	2,5	25	22,2	24	26,5	40	20	21,43
annat	5,2	2,5	6,25	0	8	26,7	26,7	35	50

I den enkät som riktades till minnesorganisationerna fanns användarnas önskemål inte som ett särskilt svarsalternativ. Användarnas önskemål var inte heller ett vanligt alternativ bland svaren i kategorin ”annat”. Bland kriterier som föreslogs i kategorin ”annat” fanns bl.a. följande: att allt nytt material digitaliseras, att man väljer ut lämpliga helheter för digitalisering eller att hela materialet digitaliseras.

Kriterierna varierade beroende på användargrupp och typ av minnesorganisation, men de allmänna trenderna framstod klart. Att definiera material som värdefullt är inte ett kriterium användarna värdesätter särskilt högt och de tycker inte heller nyttjanderätt eller format ska avgöra valet av material. Inte ens användarnas önskningar var något som toppade användarnas egen önskelista. Användarna tycks i första hand anse att man bör tillgodose allmännyttan: material som är i dåligt skick bör digitaliseras i bevarande syfte. Användarnas målsättning är alltså att vårda kulturarvet:

Jag anser att digitalt material hjälper dem som befinner sig utomlands att använda sig av ”kulturtjänster” i Finland. Ni gör ett viktigt arbete för att bevara och sprida vårt kulturarv, särskilt material som är i dåligt skick. Kanske ni också ökar intresset för branschen (t.ex. hos arbetslösa som satsats med digitalisering i S:t Michels).
(släktforskare)

För användarna är det viktigare att kommunikationen fungerar än att den egna önsknigen går i uppfyllelse. För att citera en användare:

Viktigast är att få ett svar, d.v.s. att bli hörd, inte att just ens egen grej digitaliseras.
(doktorand i historia)

Ungefär en fjärdedel av alla användare som svarade på enkäten sade sig ha framfört önskningsom vad för material som skulle digitaliseras. Nästan hälften av dem sade att önskemålet besvarats. Resten berättade att deras önskningsom inte hade uppfyllts eller att det åtminstone än så länge inte verkade som om de skulle uppfyllas. En del jämförde finska system med utländska och berättade att man är mer lyhörd för önskemål utomlands, i de här fallen i Sverige och Tyskland.

Digitaliseringsönskemål

När användarna berättade vad de tyckte borde digitaliseras blev det tydligt att man prioriterade allmännyttan framom egna preferenser. Användarna bedömde de olika materialalternativen på ett analytiskt sätt och i de flesta svar var det allmänna intresset och behovet av att bevara kulturmaterial något man lade stor vikt vid.

Användarnas önskningsom om nya digitaliseringar gällde främst ett fåtal viktiga materialhelheter:

- tidningsmaterial: samlingen hos Nationalbibliotekets Historiska tidningsbibliotek borde göras större och öppnas för bredare nätanvändning
- domböcker, jordeböcker, att fylla i luckor i kyrkoböckerna, att utöka arkivverkets samling med viktiga, stora handlingsserier
  - att indexera material, tillägga register och reparera misstag i digitaliseringar (av mikrofilmer) som är av dålig kvalitet
- att öka mängden textkorpus och annat material som används av forskare i språk och språkvetenskap
- omfattande minnesmaterial
- att digitalisera arkivverkets kartor och se till att Lantmäteriverkets material blir tillgängligt utan avgift⁶⁷
- YLEs radio- och televisionsmaterial
- de viktigaste privata materialhelheterna
  - förutom brev och dagböcker också annat, ofta diverse material som allmänt anses vara av mindre betydelse
- magnetband och annat motsvarande material som riskerar att förstöras

Önskningsomna handlade mest om stora, viktiga materialhelheter:

Det material jag använt har inte varit besvärligt i sig, utan det svåra kommer sig av att det inte finns tillräckligt med material. Om det fanns ett större utbud av inhemsk och svensk litteratur (både böcker och tidskrifter) att tillgå, skulle jag använda det flitigt.
(doktor, docent eller professor i historia)

Av svaren framgår att svarspersonerna har god kännedom om de olika materialen och kan rikta sina önskningsom till en viss organisation.

På flera punkter lyftes YLEs Elävä arkisto och dess material fram. För tillfället är bara en liten del av YLEs enorma samling bild- och ljudupptag-

ningar tillgänglig i Elävä arkisto, och det som inte finns där är i praktiken onåbart. Det skulle alltså vara önskvärt att också denna del av det nationella kulturarvet skulle öppnas upp för en betydligt mer omfattande användning än hittills. Av alla material är Elävä arkisto antagligen det som intresserar flest finländare. I enkätssvaren berömde man Elävä arkisto, men samtidigt blev det klart att dess samlingar i huvudsak används för tidsfördriv och inte som forskningsmaterial. Att metadata för tillfället är ytterst bristfälliga hindrar en mer ingående insikt i materialets bakgrundsinformation, även om de skriftliga presentationerna i samband med bild- och ljudstumparna hjälper på traven. Med tanke på forskarna och deras behov borde YLE därför inta ett mer "akademiskt" förhållningssätt till materialet som publiceras i Elävä arkisto.

I stället för att framföra enstaka digitaliseringsönskemål redogjorde användarna för vilka allmänna principer som enligt dem borde styra digitaliseringsbeslut:

- digitaliseringar ska göras så att så många som möjligt har nytta av dem
  - inte enkelt och billigt utan högklassigt, viktigt och eftertraktat
  - urvalet ska utgå från användarnas aktuella intressen eftersom minnesorganisationens egna preferenser kan vara föråldrade
- materialet ska vara lättillgängligt
- man ska inte digitalisera kuriositeter utan satsa resurser på material av allmänt intresse och digitalisera en materialhelhet åt gången

Det känns ofattbart att de små digitaliseringsanslagen slösas på museer för att de ska fotografera föremål (undantag: Museiverkets bildarkiv!). Jag vågar påstå att det inte tjänar forskningen lika mycket som att digitalisera arkiv.

(doktorand i historia)

Dessutom underströk användarna att digitaliseringen inte är nog i sig. Användbarhet och metadata måste vara i skick och dessutom måste man se till att de olika materialhelheterna länkas till varandra betydligt bättre än hittills:

De som använder materialet borde förstå hur de olika materialhelheterna förhåller sig till varandra. Jag anser det inte vara meningsfullt att digitalisera material bara för att en viss användargrupp behöver det. Även minnesorganisationerna borde i betydligt högre grad satsa på sambanden mellan materialhelheterna och på att digitalisera olika kataloger och register, då det skulle göra det lättare för forskarna att gestalta hur materialet är relaterat till andra minnesorganisationers material, vare sig de är digitaliserade eller inte.

(annan användare)

Användarna fick frågan om de skulle vilja få materialet i en mera välorganiserad form än tidigare: borde materialet spjälkas upp i särskilda databaser och gränssnitt eller är nuvarande praxis bra, där materialet mestadels digitaliseras som det går och står?

Svaren ger vid handen en tydlig åsikt: användarna tyckte det var bättre att fortsätta enligt nuvarande modell: digitalisera, öka mängden material och

göra det mer användbart via nätet. Det var bara under en femtedel som i första hand önskade sig särskilda gränssnitt och databaser. Trots att de populäraste nättjänsterna visade sig vara två system som byggts kring ytterst specifika material, d.v.s. Finlands släkthistoriska förenings digitala arkiv och Genealogiska Sällskapets databas HisKi, tyder svaren på att den viktigaste orsaken till de här nättjänsternas popularitet var deras goda användbarhet och inte deras specialisering. Som användarnas främsta önskemål framstod bättre användbarhet, utvecklade sökfunktioner och välfungerande register.

Applikationer som byggts kring enskilda material blev inte entydigt avvisade, utan användarna önskade också dem välkomna, men de ansågs vara av sekundär betydelse jämfört med digitaliseringar av basmaterial. En användare sammanfattade de vanligaste kommentarerna så här:

Det kan hända att jag lider av brist på fantasi, men egentligen tror jag det skulle vara viktigt att helt enkelt tillgängliggöra så mycket material som möjligt (alltså på nätet). Så öppna gränssnitt som möjligt och tillräckligt med metadata – då kommer applikationerna att födas av sig själva ”på fältet”.

(släktforskare)

Som ett problem med applikationerna nämndes bl. a. att källkritik är svårare att rikta mot behandlat material än mot ursprungligt och att särskilda applikationer alltid använder sig av ett kvantitativt sett marginellt material samtidigt som utgifterna är höga. Man påpekade också att redan flera register och bättre sökvillkor avsevärt förbättrar materialets användbarhet utan att man för den skull behöver utveckla skilda applikationer.

Många användare påpekade också att sociala metadata kan utveckla materialet i riktning mot mer specifika helheter. Ännu ett steg längre kommer man genom att öppna nättjänsternas data, eftersom användarna då själva kan skapa applikationer utifrån dem. Detta skulle i sin tur vara helt i linje med såväl statsrådets riktlinjer om ”öppna datamaterial” som den internationella utvecklingen i stort.⁶⁸

Samarbetet med användarna

Att få respons och att svara på den

De flesta minnesorganisationerna samlar in kundrespons i nättjänsterna i samband med sitt digitala material. Det finns flera olika mekanismer: webbformulär finns i de flesta kundgränssnitt, och dessutom samlar man information genom kundförfrågningar och både muntlig och skriftlig feedback. Särskilda kundenkäter om digitalt material har dock inte gjorts i nämndvärd utsträckning – av alla de minnesorganisationer som svarade på denna en-

kät var det endast två som hade genomfört en enkät om användningen av digitalt material, medan två planerade att genomföra en sådan. Dessutom hade tre organisationer samlat information i samband med en allmän kundförfrågning. Den kundrespons man hittills fått baserar sig med andra ord på enstaka användares individuella problemsituationer, förbättringsförslag och beröm.

Över 70 procent av de minnesorganisationer som svarade på frågan sade sig ha fått övervägande positiv respons även om de flesta sade sig ha fått även kritik och förbättringsförslag. Bara två organisationer berättade att de fått ungefär lika mycket kritik som beröm eller att responsen varit mestadels negativ.

Mest beröm sade sig organisationerna ha fått för valet av material och för användbarhet. Samtidigt hade nästan alla förbättringsförslag att göra med användbarhet och kundgränssnitt. Direkt kritik sade sig organisationerna ha fått främst för vattenstämplade bilder eller bilder med låg resolution.

Av de användare som svarade på enkäten har ungefär hälften gett respons till minnesorganisationerna.⁶⁹ Den viktigaste kanalen är elektronisk respons: 40 procent av svarspersonerna har använt sig av den. Det är också vanligt att man svarar på kundenkäter (25 procent) och ger muntlig respons (18 procent) medan bara drygt tre procent av svarspersonerna har gett skriftlig respons.

Flitigast i fråga om feedback är fritidsforskarna – av dem har nästan 60 procent gett respons i någon form. Minst aktiva är högskolestuderande (30 procent). Däremellan placerar sig doktorander (40 procent) och gruppen doktorer, docenter eller professorer samt övriga akademiska forskare (50 procent). Om man jämför olika vetenskapsområden sinsemellan är forskare i språk och språkvetenskap flitigast. Av dem har nästan 90 procent gett respons. Historieforskarna kommer som tvåa med ca 45 procent och allra ovanligast är respons från forskare i tradition, kultur, museologi och kulturarv (25 procent).⁷⁰

Användarna ombads tala om ifall de hade fått svar på den respons de gett och ifall de upplevde att det varit lönt att ge respons.⁷¹ Drygt 35 procent av dem som svarade på frågan sade sig ha fått svar och uppgav att de var fullkomligt nöjda med situationen – antingen hade man reagerat på problemet eller också gett en förklaring som användaren ansåg tillräcklig.

Den enda gång jag tagit kontakt med administratörerna för Historiska tidningsbiblioteket fick jag också ett svar utan dröjsmål och saken ordnades upp.

(doktor, docent eller professor i historia)

Enligt min erfarenhet har det varit nyttigt att ge respons.

(annan användare)

Man har svarat på min respons och meddelat att också andra har reagerat på samma sak, och senare korrigerat problemet.

(doktorand i historia)

Jag har fått svar på mina frågor om tekniska problem.

(doktor, docent eller professor i historia)

Dessutom hade en användare fått tack för sin positiva respons.

Av svarspersonerna berättade 60 procent om olika slags problem i samband med responsen. Man har t.ex. låtit bli att svara på responsen:

Det gäller bara en gång, men jag fick inget svar.
(doktorand i historia)

Jag har inte fått något svar, och vad jag förstår är det vanligt.
(högskolestuderande i historia)

Mycket svagt. Jag förstår nog att de inte hinner svara, men varför ber de då om kontaktuppgifter till den som ger responsen? Särskilt Nationalbiblioteket tycks förhålla sig rentav nedlåtande till användarna. Inte är de intresserade av användarnas åsikter eller av att ge svar på respons – tydligen har de nu, inspirerade av den här enkäten, börja samla in åsikter, men de öppna frågorna är idiotiskt formulerade – och varför skulle jag kommentera nu, när de aldrig tidigare varit intresserade?
(doktorand i historia)

Olika organisationer reagerar olika:

Jag har fått svar på den HisKi-respons jag gett. Riksarkivet har inte svarat. Släkthistoriska föreningen har inte svarat.
(släktforskare)

Släkthistoriska föreningen och HisKi svarar, Riksarkivet inte.
(fritidsforskare)

Beror på organisationen. Riksarkivet har t.ex. mycket god service och svarar på respons även om de inte kan lösa problemet i fråga. Men att kommunicera med Nationalbiblioteket är som att tala för döva öron. Forskar-salens personal kan bara med nöd och näppe använda systemet och är till ingen nytta. Det går att skicka respons till S:t Michels men man får inget svar, och ifall man skulle få svar, handlar det om potatis när man frågat om päron.
(doktorand i historia)

Användarna upplever också att deras problem förringas eller att svaren låter som bortförklaringar.

Fick svaret att andra nog inte klagat, utan är nöjda...
(doktorand i historia)

De har svarat men tyckt att frågan är oviktig.
(annan användare)

Har fått förklaringar men inga förändringar.
(annan akademisk forskare i historia)

De har svarat, som byråkrater brukar: ”Vi kan ingenting göra”.
(annan akademisk forskare)

De verkar som om besluten redan fattats i alla dessa olika utvecklingsprojekt och att enskild feedback saknar betydelse. Jag har skraddarsytt egna, fungerande forskningsmetoder åt mig själv och försöker leva med den tämligen illa fungerande digitala verkligheten då jag är tvungen till det.
(annan användare)

Nivån varierar verkligen. I många databaser, metadata och nättjänster finns stora brister, men det är onödigt att rapportera om dem för de ansvariga eftersom det ändå inte skulle leda någon vart.
(doktorand i historia)

En del av de inkomna kommentarerna befinner sig på gränsen mellan de två ovan nämnda alternativen:

Min respons har alltid besvarats, snabbt och med sakkunskap. Om det varit till någon nytta är svårt att avgöra.
(släktforskare)

Oftast. Servicen har visserligen inte alltid varit snabb, vilket den borde vara i den digitala världen, och ibland har responsen tydligen försvunnit i bitrymden.
(annan användare)

När användarna tillfrågades hur de skulle vilja ge respons, var det populäraste alternativet responsformulären i databaser och nättjänster. Man önskade sig genomtänkta och välplanerade formulär och svar av vilka det framgår att man läst och uppfattat responsen rätt. Användarna poängterade också vikten av att ha en chans att påpeka fel man lagt märke till. De vill själva påverka kvaliteten och användbarheten hos det digitala materialet och förbättra det genom sitt eget arbete.

Jag skulle önska mig ett skilt, genomtänkt responsformulär för varje digitalt kundgränssnitt. Det skulle alltså inte vara någon brevlåda som ingen egentligen har hand om. Och i samband med formuläret ska det stå i vilken form man kan vänta sig svar!
(doktorand i historia)

Jag har gett respons då jag hittade ett fel i hur materialet hade digitaliserats. Det är absolut nödvändigt att användarna har möjlighet att ge den sortens respons.
(doktorand i historia)

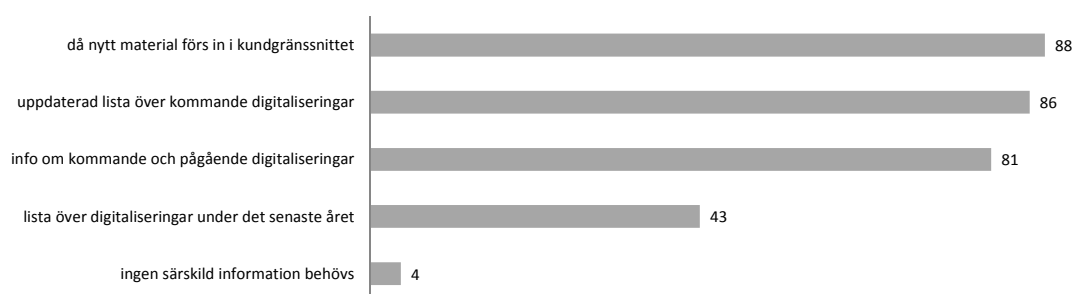
Det var alltså just kundresponsen som föranledde de största skillnaderna mellan å ena sidan minnesorganisationernas och å andra sidan användarnas svar. Minnesorganisationerna samlar in respons på många olika sätt av dem som använder deras digitala material men av en eller annan orsak förblir informationen outnyttjad.⁷² Organisationerna har intrycket att den respons de får till största delen är positiv och berömmande medan användarna upplever att responsen och kritiken de ger och upptäckterna de gör för det mesta förblir obesvarade. Användarna skulle önska sig mera hjälp från organisationerna och å andra sidan skulle de själva vilja ge sin insats för att förbättra organisationernas digitala samlingar, men responsmekanismerna fungerar inte så att budskapet skulle gå fram.

Att informera om digitaliseringar

Med hänvisning till ovanstående kapitel kan man alltså konstatera att många minnesorganisationer har brister i kommunikationen med användarna. Kundresponserna gäller oftast problem som man lagt märke till i materialet, nättjänsten och användningen av dessa, men enligt användarna finns det brister även i informationen om det digitaliserade materialet.

Att materialet splittrats mellan många olika organisationer och nättjänster försvårar användningen betydligt. Användarna skulle också önska sig bättre information om nya digitaliseringar. Enligt svaren vill man få vetskap om digitaliseringarna både när de är i planeringsskedet och när de kommer ut till användarnas förfogande.

Diagram 16: I vilket skede borde man informera om digitaliseringarna?
Sammanlagt 114 svar

I de öppna kommentarerna var det bara en svarsperson som direkt motsatte sig förhandsinformation:

Det är onödigt att tala vitt och brett om planer, även om det är bra att nämna dem. När man läser/hör om ett projekt vill man gärna genast komma åt det för att se om man kunde få ut något av det för egen del. Världen är full av prat om arbeten som aldrig blir gjorda.

(släktforskare)

Andra såg förhandsinformationen som ett hjälpmedel för planeringen av det egna arbetet:

Det är viktigt att informera om digitaliseringarna i förväg, kontinuerligt. En uppdaterad lista över arbeten som är på gång är en grundförutsättning för gott samarbete. Nationalbibliotekets hemlighetsmakeri är irriterande och kränkande för användarna: blir de tillfrågade, går de inte med på att berätta ens om sådant material som kommer att finnas tillgängligt inom ett par veckor.

(doktorand i historia)

Ett gott exempel: förra veckan skickade jag respons till Nationalbiblioteket angående deras digitala tidningsarkiv. Man har redan länge kunnat nå tidningar från före 1909. Det vore lättare att planera sitt eget forskningsarbete om man i förväg visste med vilken tidtabell de planerar att ge ut nya tidningar, t.ex. åren 1910–1914. Jag ser fram emot ett svar på min förfrågning.

(annan användare)

Större öppenhet skulle leda till ökad användning, eftersom t.ex. de forskare som använder OCR-tolkat tidningsmaterial kunde ta hänsyn till utgivningen av olika digitala materialhelheter i planeringen av sin forskningstidtabell.

Arkivverket fick tack för sin förhandsinformation: på webbplatsen finns en lista över digitaliseringar under arbete. Användarna ansåg webb-informationen vara det bästa sättet att informera om digitaliseringar. Informationen borde vara lätt att hitta direkt i materialets kundgränssnitt. Man ska inte behöva söka den någon annanstans via olika omvägar, utan den ska finnas tillgänglig i kundgränssnittet, dit användaren redan hittat fram. En annan informationskanal som förespråkades var e-post. Det fanns å andra sidan också de som absolut motsatte sig e-post, eftersom viktiga meddelanden lätt drunknar i en uppsjö av mindre viktig post. Några personer önskade sig information i kundtidningar eller som RSS-kanaler.⁷³ På basis av enkätssvaren är kombinationen webbsidor & e-postinformation den mest önskade informationsmetoden som skulle nå de flesta användarna.

Viktigast är att informationen är välplanerad, kontinuerlig och öppen:

Informationen ska vara kontinuerlig. Bara en e-postlista räcker t.ex. inte, eftersom informationen går förlorad om man inte för tillfället råkar höra till beställarna. Det borde finnas information framför allt om kommande digitaliseringar på webbplatsen för att användaren ska kunna arbeta med framförhållning.

(doktorand i historia)

Digitaliseringen ska vara målinriktad och förutsedd (1–5 år) särskilt i fråga om myndighetsmaterial. Statistikcentralen står inte i den fria forskningens tjänst utan håvar in pengar på gemensam information.

(doktor, docent eller professor i historia)

Jag önskar mig uppdaterad information om vad som är på kommande och när, t.ex. till Digitalarkivet. Så att man inte varje vecka behövde kolla om det kommit in något nytt under rubriken "digitaliserat inom en vecka".

(annan användare)

Gemensamt frivilligarbete och sociala metadata

Just nu har användarna i Finland ytterst marginella möjligheter att bidra till främjandet av användbarheten. Tydligt finns det inte en enda minnesorganisation som i sitt kundgränssnitt skulle erbjuda möjlighet till att direkt skriva in sociala metadata. Däremot kan man kommentera materialet på bloggar eller på annan indirekt väg. Man kan också använda responsformulär, men p.g.a. problem i responsprocesserna verkar det inte vara till någon större nytta. Några organisationer har utvecklat enkla lösningar, som faktiskt ser ut att fungera. Nystads museum publicerar fotografier på sin egen Facebooksida, där man kan kommentera dem fritt. Liknande lösningar förekommer uttryckligen hos små lokala museer.

Ett undantag utgör webbplatsen Kulttuurisampo, en gemensam utgivningskanal på webben som baserar sig på minnesorganisationernas material. Av användarna som svarade på enkäten var det en som sade sig ha använt

Kulttuurisampo och tillagt sociala metadata i den men kritiserade samtidigt materialet för att sakna vetenskaplig bakgrundsinformation.

Släkthistoriska föreningens digitala arkiv och Genealogiska Samfundets databas HisKi har däremot byggts upp med stöd av användarnas arbete och sociala metadata. Under det pågående året har Släkthistoriska föreningen och Genealogiska Samfundet tagits med i arbetet för att skapa register för material som digitaliserats av arkivverket, men samarbetet har varit problematiskt eftersom utgångspunkterna har varit mycket olika. Släktforskarna har velat skapa registren med utgångspunkt i materialets innehåll och användbarhet medan arkivverket har poängterat behovet av standardenlig information.⁷⁴ Man har nått en kompromiss och resultaten av samarbetet är att vänta.

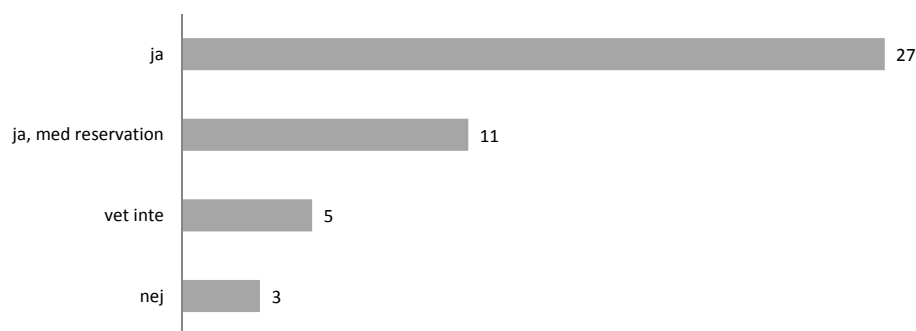
Samarbetet mellan arkivverket, Finlands släkthistoriska förening och Genealogiska Samfundet är högst formellt till sin uppbyggnad jämfört med hur sociala metadata vanligtvis är strukturerade. Vem som helst kan inte delta utan arbetet organiseras via Genealogiska Samfundet och Finlands släkthistoriska förening. Användarna önskar sig friare verksamhetsformer.

Av utländska exempel kan man lyfta fram Australiens nationalbibliotek och dess Trove-kundgränssnitt för digitaliserade tidningar. I Trove kan vem som helst utan att registrera sig kommentera t.ex. tidningsartiklar eller korrigera deras OCR-tolkning. Uppgifterna lagras i systemet men hålls i sär från de metadata som organisationen själv står för.

De användare som deltog i enkäten är mycket intresserade av att delta i förbättrandet av digitalt material på ett eller annat sätt. Enkäten utredde skilt intresset för sociala metadata och gemensamt frivilligarbete (crowdsourcing).

Diagram 17 visar att en klar majoritet av dem som svarade på frågan ville ha möjlighet till sociala metadata:

**Diagram 17: Skulle du önska att det gick att tillägga sociala metadata i fler material?
Sammanlagt 46 svar**

Färre än hälften av dem som svarade på enkäten tog ställning i frågan men resultatet var klart: bara en mycket liten minoritet motsatte sig idén. Några kommentarer:

Bara för att testa [har jag använt] systemet hos Australiens nationalbibliotek. Det är helt fantastiskt! Tänk om vi i Finland klarade av något sådant eller ens kunde stjäla deras kod hit till oss!
(doktorand i historia)

I samband med det digitala tidningsarkivet borde man skapa ett system för sociala metadata där alla undersökningar som använt sig av i frågavarande material skulle finnas uppräknade.

(doktor, docent eller professor i historia)

Ja. Metadata borde vara tillräckligt strukturerade utan att för den skull vara för svårhanterliga för den som vill tillägga uppgifter (t.ex. uppgift om ort inte som fritext utan färdiga alternativ för kommunens namn). Fritext är ändå mycket bättre än ingenting.

(annan användare)

Detta är enligt mig framtidens melodi men får inte ersätta sakkunnigas arbete i bakgrunden.

(annan användare)

I bildarkiv kunde det vara bra att öka mängden sociala metadata. Då kunde den som känner igen en oidentifierad person (el.dyl.) lägga till en uppgift som sedan skulle vara tillgänglig också för andra. Å andra sidan borde man inte kunna göra tillägg så där bara, utan uppgiften eller uppgiftslämnaren borde gå att spåra upp.

(högskolestuderande, annat vetenskapsområde)

Det var många som förhöll sig reserverat. De ville ha någon form av kontroll eller restriktioner för inmatandet av metadata. Dessutom tyckte de att organisationen före publiceringen av nya sociala metadata alltid skulle kolla dem och att rätten till inmatning skulle ges bara till en grupp utvalda, t.ex. doktorer, docenter eller professorer. Likaså var man orolig för "besserwisser"-attityder och folk som inte behärskar nätetikett.

Reservationerna avslöjar att man uppfattar sociala metadata som samma sak som egentliga metadata. Men sociala metadata är per definition ett avskilt tillägg som förblir utanför. Det finns alltså ingen risk för att den egentliga, "auktoriserade" informationen skulle blanda sig med de metadata som användarna tillägger, och det är fullt möjligt att betrakta dem källkritiskt var för sig.

Ett annat färskt exempel på samarbete lanserades våren 2011 i form av Myyrä-spelet (Mullvadsspelet), ett spel där allmänheten deltar i att göra rättelser i OCR-läsningen av materialet hos Nationalbibliotekets Historiska tidningsbibliotek. Spelarna tävlar mot klockan. Idén är att så snabbt som möjligt skriva in ord som uppenbarar sig på skärmen i frakturskrift och med hjälp av dem skapa en bro. Om man av misstag slår in fel bokstav eller är för långsam, faller mullvadarna i vattnet. När en bro är färdigbyggd förflyttar man sig till en annan, ännu snabbare nivå. Om mullvadarna drunknar, får man ta om samma nivå en gång till. Poängen är att man spelar mot tiden. Mängden ord som matas in är inte särskilt stor, för sessionerna är relativt korta och det tar tid att ladda ner de olika nivåerna. Just p.g.a. de här egenkaperna fick spelet ett ganska negativt mottagande i enkäten.

Ungefär en fjärdedel av svarspersonerna sade sig ha spelat Myyrä-spelet eller deltagit i någon annan form av talkoarbete. De flesta förhöll sig mycket positivt till gemensamt frivilligarbete men önskade sig vettiga sammanhang där man får koncentrera sig på det väsentliga:

Jag kunde tänka mig att delta i Historiska tidningsarkivet. Men det borde vara lätt och gå att göra samtidigt som man forskar i materialet. Några mullvadsspel vill jag inte ha.

(studerande vid högskola, annat vetenskapsområde)

Fin idé, men Mullvaden är fullständigt värdelös eftersom all tid och energi går åt till att tävla med klockan och ladda ner nya nivåer. Inte så här. Jag skulle föredra en version där jag kan transkribera i lugn och ro. Glöm kapploppningen och gå till själva saken.

(doktorand i historia)

Användarna önskade sig ordigenkänning antingen direkt ur tidningstexter eller också ur samlingar i stil med Myyrä-spelet, men utan någonting överflödigt som klockor och tävlingar.

Samma slutsatser har Rose Holley kommit fram till i sin forskning om talkoarbetets möjligheter i biblioteken. Gemensamt frivilligarbete ska vara lätt och snabbt, men det ska finnas mycket material och det ska vara intressant. Historiskt och naturvetenskapligt material lämpar sig bäst för frivilligarbete. Holley understryker att möjligheterna som den här formen av samarbete erbjuder biblioteken är enorma. Användarna är många och materialet intresserar dem redan innan. Biblioteken kommer aldrig att få resurser som skulle tillåta att motsvarande projekt genomförs av deras egen personal, varför användarnas kontribution är ett omistligt tillfälle.⁷⁵

I minnesorganisationernas svar fanns mycket få omnämmanden av samarbete som t.ex. skulle gå ut på gemensamt insamlande av sociala metadata. Den reserverade attityden har hittills bromsat upp minnesorganisationernas arbete för att utveckla nättjänster som skulle möjliggöra sociala metadata. I stället för att utgå från möjligheterna har man målat upp hotbilder. Utgångspunkten har varit: ”Tänk om någon skriver in felaktiga data eller någonting opassande?”

Erfarenheterna av många tillämpningar som bygger på sociala metadata och användarnas aktivitet – börjande med Wikipedia – visar att förtroende skapar kvalitet. Folk vill vara sakliga och den sociala kontrollen tar hand om kvaliteten. Australiens nationalbibliotek och dess Trove-tjänst är ett konkret bevis på att sociala metadata fungerar, är berikande och inte ”förstör” materialets trovärdighet. Talkoarbete innebär en väldig styrka: inom ett drygt år efter att Trove-tjänsten öppnades hade frivilliga läst sammanlagt sju miljoner rader text, vilket är ungefär tusen rader per varje person som deltog i läsningen.⁷⁶

Om ett visst material plötsligt väcker ovanligt stort intresse eller är omdiskuterat och ifrågasatt till sin natur, kan administratörerna bevaka kommentarerna extra noga. Men man måste ta i beaktande att t.ex. handskrifter från århundraden bakåt i tiden knappast väcker ett enormt intresse utanför de nuvarande användargrupperna, varför eventuella felaktiga uppgifter och osakligheter kommer att förbli ett mycket marginellt fenomen.

I stället för hotbilder borde man i första hand tänka på de möjligheter som sociala metadata för med sig. Så fort en användare fått syn på ett fel i materialets metadata eller i en länk mellan två olika material kan han överlåta informationen till alla andra, förutsatt att systemet tillåter sociala metadata. Finlands släkthistoriska förening och Genealogiska Samfundet med sina system är bevis på frivilligarbetets styrka och visar fördelarna med an-

vändarbaserad verksamhet. Man borde närma sig hela frågan ur fördelarnas perspektiv, inte nackdelarnas.

Användarnas privata samlingar

Dataarkiv som baserar sig på datamaterial som forskarna själva producerar har ute i världen visat sig vara framgångsrika. Hittills har det varit vanligast att utnyttja sådant material i naturvetenskapliga sammanhang, men möjligheterna till återanvändning är lika stora inom humaniora och samhällsvetenskaper. Viktigast är att dataarkiven garanterar en högklassig förvaring av datamaterialet och gör det tillgängligt för en så bred användarskara som möjligt. Som en del av det här arbetet står arkiven till tjänst också med att vägleda forskare i insamlingsskedet för att materialet ska bli så återanvändbart som möjligt.⁷⁷ I Finland finns Samhällsvetenskapliga dataarkivet som redan nu arkiverar sådant digitalt material inom humaniora som är arkiveringsdugligt i både teknisk och juridisk bemärkelse.⁷⁸

Användarenkätens resultat ger vid handen att största delen av användarna samlar på digitalt material i en egen samling. Även om de här samlingarnas tekniska och juridiska användbarhet varierar stort, är det fråga om betydande mängder. T.o.m. 75 procent av svarspersonerna har en privat samling med digitalt material.⁷⁹ Att spara och kopiera material genom att fotografera, skanna eller ladda ner från en nättjänst är idag fullständigt alldagligt för såväl akademiska forskare som fritidsforskare. Av de akademiska forskarna hade 70 procent en privat digital samling, av fritidsforskarna t.o.m. 80 procent. En del av dem som tillsvidare saknar en privat digital samling har för avsikt att skaffa sig en sådan i framtiden.

Samlingarna som användarna själv digitaliserat är av varierande storlek. Många användare berättade om samlingar med tusentals, t.o.m. tiotusentals enheter, medan andra har ett material på bara några tiotal bilder. Största delen har samlats genom att fotografera det odigitaliserade materialet, men det är också vanligt att man skannar material.

En stor omsorgsfullhet är något som karakteriserar svaren från användarna med de största privata materialsamlingarna. Största delen uppger att materialet försetts med åtminstone ”nödvändiga metadata” för att materialet ska gå att identifiera, men många berättar dessutom om mer minutiösa metadata, beskrivningar och sammanfattningar av materialet som man fört in antingen direkt i filer och mappar eller som skilda anteckningar (i xls-, txt- eller doc-format). Några berättade också att de gjort OCR-digitaliseringar för eget bruk. Antagligen har dessutom en del av dem som berättade att de inte har tillagt metadata i själva verket gjort det – de har bara inte uppfattat att de data de tillagt varit en form av metadata.

Svaren ger tillkänna att användarnas privata samlingar är, när de är som bäst, mycket avancerade, väldisponerade och omfattande. Beroende på det egna behovet har användarna fotograferat eller skannat material antingen systematiskt eller fragmentariskt. Den viktigaste orsaken till att man tillagt metadata har varit en strävan att förbättra materialets sökbarhet och identifierbarhet.

Släktforskarna har i samband med sin egen forskning producerat material och metadata som har samlats i Finlands släkthistoriska förenings digitala arkiv och i Genealogiska Samfundets databas HisKi. Bland dem som

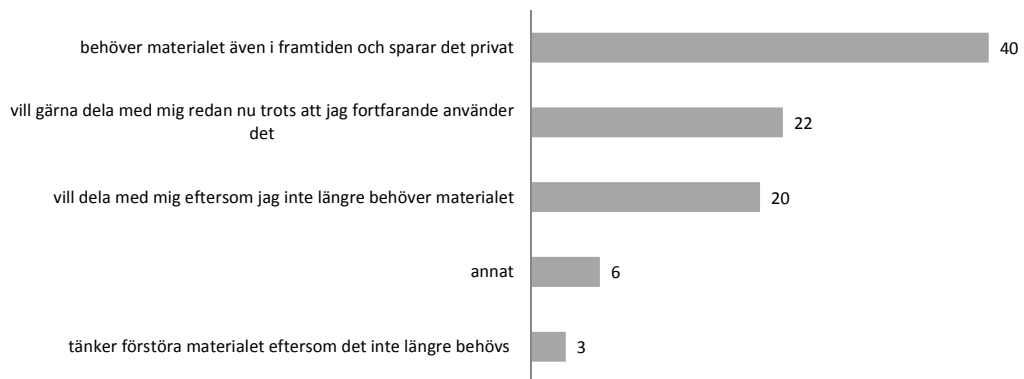
kontribuerar till de här samlingarna finns också akademiska forskare. I akademiska sammanhang förekommer däremot ingen motsvarande verksamhet, även om t.ex. Samhällsvetenskapliga dataarkivet samlar på forskningsdata för vidare bruk.

Tanken på att samla ihop forskarnas privata material har ofta tagits upp. Hösten 2010 fördes t.ex. en livlig debatt om frågan under Historieforskningsdagarna i Jyväskylä. Initiativet kom från doktorander, som genom att ställa sina samlingar till förfogande ville hjälpa andra forskare inom samma område. Man hoppades på stöd och aktivitet från minnesorganisationerna och särskilt från de representanter för arkivverket som var närvarande, men arkivverket ansåg inte uppgiften vara relevant p.g.a. att det privata materialet är splittrat och dess metadata fritt formulerade.

I den här enkäten tillfrågades användarna huruvida de var intresserade av att ställa sina samlingar till allmänhetens förfogande. För resultatet redogörs i diagram 18.

Diagram18: Vad vill du göra med materialet när du inte längre behöver det?

Sammanlagt 91 svar

Nästan hälften svarade att de inte vill ge materialet till andras förfogande eftersom de själva kommer att behöva det i framtiden. Lite fler var däremot redo att ge sitt material till andras förfogande redan nu eller i framtiden. Skillnaderna mellan akademiska forskare och andra historieintresserade personer var förvånansvärt små trots den principiella skillnaden mellan de båda gruppernas forsknings- och utgivningsprocesser. Man kunde tro att släktforskare och fritidsforskare skulle vara betydligt mera intresserade av att dela med sig av sitt material än akademiska forskare. Av fritidsforskarna var det 35 procent som ville behålla materialet för sig själv, av de akademiska forskarna 45 procent. Redan under pågående forskning var det 30 procent (fritidsforskare) och 22 procent (akademiska) som var beredda att dela med sig av sitt material. Om man räknar ihop de två jakande svarsalternativen – de som är beredda att dela med sig av sitt material redan nu och de som kan tänka sig att göra det när det egna forskningsarbetet är klart – finns det knappt någon skillnad mellan de två grupperna: av de icke-akademiska forskarna är det 50 procent som vill dela med sig av sitt material förr eller senare, av de akademiska forskarna 49 procent.

Att döma av de sammanlagda talen skulle alltså ca hälften av dem som sitter inne med privata digitala samlingar vara beredda att ställa sitt material

till andras förfogande antingen nu eller i ett senare skede. Sannolikt skulle dessutom åtminstone en del av de svarspersoner som sade sig behålla materialet för sig själva kunna tänka sig att lägga ut sådana delar av sitt material som de inte längre behöver. Det skulle m.a.o. finnas goda och konkreta förutsättningar för en inofficiell samling innehållande en stor mängd material med åtminstone nöjaktiga, men delvis t.o.m. utmärkta, metadata. Eftersom de metadata och register som skapats direkt för ett visst material har utgått ifrån en analys av just det materialet och dess användning, kan de i bästa fall visa sig vara bättre och mer användbara än sådana metadata och register som minnesorganisationerna står för. Det bevisar även Släkthistoriska förningens digitala arkiv och Genealogiska Samfundets databas HisKi.

I några svar uttrycktes en önskan om att organisationen som förestår det originalmaterial som har fotograferats eller skannats också skulle ta emot det digitaliserade materialet. Ett ännu vanligare önskemål var att insamlingen skulle organiseras centraliserat. Vilken institution som skulle ha hand om den rådde det delade meningar om: kanske universiteten, Samhällsvetenskapliga dataarkivet, arkivverket, vetenskapliga samfund, Institutet för de inhemska språken eller Nationella digitala biblioteket? Många användare framförde också önskemål om en särskild, av institutioner oberoende nät-resurs för insamling av material.

En del av användarna talade för gemensamma kvalitetskriterier men såg å andra sidan inte avvikelser från dessa kriterier som ett hinder för att ta emot ett material, så länge materialet går att identifiera:

Reglerna för hur materialet ska produceras borde egentligen först definieras, annars kan det bli besvärligt att i efterhand lista ut hur det gjordes för tio år sedan... Även material som inte fyller kriterierna kan givetvis användas, förutsatt att man vet om dess brister. Jag brukar låna mina icke-standardiserade foton till sådana som vill veta vilken typ av uppgifter som finns i materialet och så vidare, så att de kan bedöma om det lönar sig att rekvirera bättre kopior eller åka och titta på det själv. Just för att ge en uppfattning om källan kan andras, även dåliga, bilder hjälpa mycket.

(doktorand i historia)

”Soptippsprincipen”: man kunde spara precis allt i vilket format som helst (jpeg etc.) bara arkivhandlingen el.dyl. går att känna igen/originalt att spåra upp utifrån den digitala bilden. Den som förvarar materialet behöver inte ansvara för användbarheten, utan sådant (rätt format, apparat, filformat) skulle vara på användarens ansvar.

(doktorand i historia)

Några svarspersoner förhöll sig mycket reserverade:

Frågan är besvärlig: förutom det tekniska borde man kunna lita på att fotografen varit systematisk och klarat av att bifoga metadata. Tagningarna kanske är gjorda i ett visst syfte eller planlöst här och där. Släktforskarorganisationerna eller Riksarkivet kunde i och för sig stå för hopsamlandet (ifall de får mera arbetskraft).

(doktorand i historia)

KAISA KYLÄKOSKI

Om att använda digitalt kulturarvsmaterial i samband med forskning

För att inleda med en plattityd: vad snabbt tiden går! Jag har i över tre års tid varit på jakt efter finska immigranter i Amerika. Andra med en lika passionerad attityd till samma uppgift har rest i väg för att på ort och ställe skapa kontakter med lokalbefolkningen. Själv har jag med tanke på arbets- och penningekonomin begränsat mig till material som går att nå via Internet. Givetvis fullt medveten om att jag därmed förbigår många värdefulla källor.

Att det på Internet finns information om dessa människor beror på att källorna som berättar om dem också är av intresse för släktforskarna, en grupp som i sin forskning ända sedan 1990-talet fördomsfritt har använt sig av nätet. Släktforskarna är vana vid att dela med sig av de uppgifter de kommer över och tvekar inte inför nya möjligheter och källor. Detta har varit tydligt såväl i USA som i Finland.

Tack vare amerikanska amatörer och de aktörer som erbjudit dem tjänster finns en månghövdad och ständigt växande grupp källor för människor på 1900-talet. Den som är van vid att använda Internet kan bedriva sin forskning så smidigt, att det inte finns skäl att stanna upp för att fundera över skillnaderna i förhållande till gammaldags arkivarbete – såvida man inte blir särskilt tillfrågad. Många av de gamla grundelementen gäller fortfarande. Man måste komma i håg källkritiken och försöka vara systematisk när man går igenom material. Sådant glömmar man lätt i euforin över att ha hittat något nytt, oberoende av verksamhetsmiljö.

Just i fråga om att hitta information erbjuder nätomgivningarna helt andra möjligheter än papper och mikrofilmer. På de amerikanska webbsidor jag använt mig av har det mesta materialet indexerats genom att ur texten plocka ut flera olika identifikationsuppgifter. Tack vare detta får man med både person- och ortnamn fram träffar från flera olika källor, både kända och okända. I väluppbyggda tjänster kan användaren lätt flytta sig från sökresultatet till en beskrivning av källan, där det viktigaste med tanke på tolkningen framgår. Sedan är det givetvis upp till forskaren och hans självdisciplin att bekanta sig med denna beskrivning i stället för att hals över huvud rusa vidare till nästa resultat.

Källorna på Internet gör det möjligt att inte bara gå snabbt framåt, utan också lätt att återvända till sitt material. I sin mest elementära form, som t.ex. hos Digitalarkivet vid arkivverket, fungerar systemet så att användaren för över URL till sina egna filer och hoppas på att forskningen blir klar innan gränssnittet och adresserna hinner föråldras. Men det hela kan också fungera på ett mer mångsidigt sätt som stöder forskningen. Det tycker jag t.ex. den amerikanska webbplatsen Ancestry.com gör (samma teknik används på företagets europeiska sidor som finns i bl.a. Sverige och Tyskland). Med tanke på släktforskare har man gjort det möjligt att förutom att söka och hitta källor, dessutom införliva dem med ett släkträd. På så sätt kan användaren samla alla källor om en person på ett ställe, jämföra dem med varandra, upptäcka luckor och fylla dem med hjälp av en sökning som kräver bara ett klick.

Genom att spara sina källor så här skapar forskarna samtidigt information – utan att själva lägga märke till det. När någon upptäckt att källorna A och B tangerar samma person, kan webbplatsen föreslå för följande användare som intresserar sig för A att också bekanta sig med B. Dessutom kan användarna, när de så vill, låta andra ta del av forskningsresultatet, d.v.s. det släkträd de byggt upp. Kanske har de också bifogat extern information från källor utanför nätet. Och den som hittar ett intressant släkträd kan med hjälp av de kommunikationskanaler som är inbyggda i webbplatsen helt enkelt kontakta sin kollega för att be om eller erbjuda ytterligare information. Kanske uppstår behovet att kontakta en forskarkollega också då man i lis-

---

tan på förstasidan upptäcker att han använt samma tidningar som man själv använder i sin forskning.

Det är alltså fråga om ett levande exempel på att det går att skapa ett ställe för digitalt kulturarvsmaterial som inte bara är en förvarings- och visningsmiljö utan också stöder kollaborativ forskning. Jag hoppas att jag en dag skulle få se något sådant också för finländskt arkivmaterial:

- att jag, då jag går igenom fogderäkenskaper eller någon annan omfattande volym, kunde göra anteckningar om rubriker och fynd jag gjort i anknytning till samma sida i stället för i ett skilt dokument. Då skulle jag inte behöva föreställa mig hur hundratals andra arbetar sig fram genom samma sidor i jakt på ett tionderegister, utan jag kunde leda dem direkt till den rätta sidan. Och om jag misstagit mig i min tolkning, kan de andra göra sina egna anmärkningar i marginalen.
- att jag, då jag söker en geografisk plats, inte behövde känna till alla tänkbara arkivbildare som har producerat kartor. Att jag inte behövde göra sökningar på flera olika precisionsnivåer. Det vore ingen omöjlighet att förse gamla kartor med moderna koordinater och på det sättet skapa kundgränssnitt där man kunde röra sig i tid, rum och bildskala.

Hyggliga metadata kunde också möjliggöra hopp från en karta till andra typiska källor: socknens kommunionbok, mantalslängd och tingsprotokoll. Forskarna slapp att med hjälp av papperskataloger hålla reda på länens och domsagornas organisatoriska utveckling eftersom allt detta skulle utgöra självklar bakgrundsinformation i en sådan digital forskningsmiljö.

Man kunde skapa länkar också till annat material, på olika nivåer. Göra upp en lista över arkivenheter med material om fångar eller skapa en länk till de sidor i kyrkoboken som hänför sig till en bestämd persons liv. Man kunde också utnyttja andra forskares digitala forskningsdagböcker (givetvis med iakttagande av finsk lagstiftning), som de skapat som en biprodukt – kanske utan att vara medvetna om det. För att inte glömma möjligheten att kombinera material som digitaliserats på olika håll.

Även om siktet skulle ställas på en mer anspråkslös målsättning än den idealsituation jag här beskrivit spelar de data som bifogas till enskilda dokument viktig roll för användningen av digitalt kulturarvsmaterial. Om man i fråga om bakgrundsinformationens precision och mängd nöjer sig med samma nivå som inom traditionell arkivverksamhet går man miste om stora fördelar. Genom att på ett eller annat sätt visa förtroende för användarna som informationsproducenter skulle man gynna både nu aktiva och framtida forskare.

Kaisa Kyläkoski har i sitt intresse för person- och lokalhistoria använt sig av både traditionella arkiv och Internet ända sedan medlet av 1990-talet. Om sin forskning har hon skrivit böcker, artiklar i organisationstidningar och från år 2007 bloggen "Sukututkijan loppuvuosi".

Användarna anser inte att bristerna omtintgör hela materialet om det bara kan hjälpa forskaren:

Något slags nätresurs dit forskarna kunde flytta sitt material – visserligen är vetenskapsområdena och forskningsämnena så mångskiftande att den snabbt skulle breda ut sig i alla riktningar – men gör det något egentligen? (doktor, docent eller professor i historia)

Man gav också konkreta förslag på hur det hela kunde genomföras:

Digitalisering på gräsrotsnivå är en folkrörelse i USA. Så kunde det vara också i Finland, förutsatt att det går att hålla fast vid kvalitetskrav. (doktor, docent eller professor i historia)

Material som privatpersoner producerat kunde minnesorganisationerna samla ihop till en egen databas. (högskolestuderande i historia)

Det vore bra om det fanns någon form av molntjänst där man kunde deponera, ordna och kommentera sitt material. Den skulle fungera som ett anteckningsblock och samtidigt som en referensdatabas – och när en kompis registrerat sig i samma tjänst kunde man delge honom valda delar av sitt material. Och när man inte längre själv behöver materialet kunde man lägga ut det där för allmänt bruk. (doktorand i historia)

Mig veterligen tar ingen organisation vara på bilder som användarna själva gjort eller metadata som de samlat. Det skulle förmodligen innebära en organisatorisk mardröm, men å andra sidan kunde man utveckla något slags formulär med vilket det skulle gå att mata in data i databasen, som man sedan förenade med organisationens kataloger etc. (Storbritanniens nationalarkiv har för all del sin wiki – Your Archives – men den kommer ganska långt efter det jag föreslår.) Informationens kvalitet är givetvis ett problem, men om det skulle vara icke-anonymt (användarnamnet kunde vara biblioteks/arkivkortets ID) och delvis obligatoriskt (som en del av användarkontraktet) att tillägga data, borde det inte finnas någon risk för internettroll. (doktorand i språk och språkvetenskap)

Användarna har en betydligt djärvare syn på frågan än organisationerna. Idén är att användaren ska gå att identifiera. Resten ansvarar användaren för. Om materialet är av för dålig kvalitet för att återanvändas kan användaren visserligen inte utnyttja det, men någon större förlust innebär det inte. Däremot är vinsten desto mer betydande, ju större samlingarna växer sig.

Samarbete, forskning och framtid

Forskningen stadd i förändring

I enkätens svar blev det tydligt att det digitaliserade materialet redan nu har förändrat forskningen avsevärt och påverkat forskarnas sätt att använda sig av sitt material. Denna utveckling ser ut att ytterligare förstärkas under kommande år. I kommentarerna upprepades vissa viktiga förändringar:

- digitala samlingar tillåter forskaren att ställa annorlunda frågor än tidigare och att anamma en innovativ synvinkel till sitt ämne
- digitala samlingar gör att man kan gå igenom större materialhelheter än tidigare och lättare hitta det material som är av vikt för ens forskning
- tack vare digitala samlingar kan man kombinera olika sorters material på ett nytt sätt
- digitala samlingar bidrar till att arbetet förlöper snabbare, lättare och effektivare
- nya sökmetoder som t.ex. OCR-digitalisering, som möjliggör ordsökning i heltext, förändrar analysen av materialet
- Internet-användningen har möjliggjort en forskning som är oberoende av tid, rum och statsgränser
- genom att man använder digitaliserat material skyddas originalmaterialet

Några kommentarer:

Jag har utnyttjat de digitala möjligheterna i stor utsträckning, bl. a. genom olika sökningar. Det digitala formatet möjliggör sökningar i stora materialhelheter och leder till ny information som manuellt inte alls skulle vara lika lätt att samla in, om alls.

(doktor, docent eller professor i historia)

Min forskning har blivit mångsidigare och jag kan mycket lättare kombinera information från olika källor. Å andra sidan kommer gamla utmaningar att bestå: hur tolka gamla handskrifter?

(annan användare)

Mycket lättare, när man kan få tillgång till t.ex. svenskt material via SVAR utan att åka till Stockholm. Större möjligheter att använda olika utländska arkivmaterial, snabbare sökningar, nya möjligheter att indexera och leta i olika material. Möjlighet att kommentera och länka material.

(doktorand i historia)

Det här är en intressant fråga som jag själv går och funderar på. Om olika arkiv skulle föra samman sina databaser t.ex. i fråga om minnesmaterial, kunde det ha en berikande verkan på forskningsmaterialet.

(doktor, docent eller professor i tradition, kultur, museologi, kulturarv)

De utvecklas med tiden och blir hela tiden bättre och mer användbara. Amerikanerna är bäst, medan en del länder som Italien är mindre generösa med att dela med sig av sitt material via digitalisering.
(doktor, docent eller professor i historia)

De här förändringarna nämns ofta i enkätssvaren. Användarna har lagt märke till dem redan i det här skedet men poängterar att verkningarna i framtiden kommer att märkas med tilltagande styrka om digitaliseringsprojekten fortsätter och användbarheten förbättras ytterligare.

Användbarheten och tillgängligheten hos det digitala materialet har stor ekonomisk betydelse för forskningen. Användningen av digitaliserade material kan påskynda och effektivisera forskningen, vilket innebär att samma insats nu leder till bättre kvalitet och större omfattning. Men förutsättningen för ekonomiska fördelar är en god användbarhet, och utan god tillgänglighet uteblir fördelarna likaså.

Användarna påpekar samtidigt att forskningens grundläggande problemställningar och grundförutsättningarna för ett gott arbete fortfarande är desamma som förut. Dessutom tillkommer nya svårigheter:

- den digitala omgivningen minskar inte behovet av källkritik utan tvärtom ökar det, för om digitaliseringen inte har utförts tillräckligt transparent eller högklassigt kan det vara svårt att få information om hur täckande digitaliseringen är
- det digitala materialet avlägsnar inte behovet av att gräva i traditionella arkiv eftersom allt inte digitaliseras och eftersom digitalt material inte alltid är lika lätt att skapa sig en helhetsuppfattning om
- sökmotorernas egenskaper kan påverka sökresultaten och följaktligen styra forskningen
- materialets vidlyftighet gör det svårt att avgränsa forskningen
- odigitaliserat material kan av misstag råka i skuggan och förbli oupptäckt
- den digitala omgivningen kräver att materialet förses med nya slags register och indexeringar för att det ska vara lättare att hitta och kontextualisera material
- de digitala versionerna kommer aldrig att ersätta de ursprungliga originalen även om de skulle utgöra goda och användbara kopior av dem
- forskning håller på att bli ett mer och mer ensamt arbete, och när kaffe-paussamtalen uteblir går man också miste om många viktiga aha-upplevelser
- det kan vara svårare att etablera en kontakt till ursprungsmaterialet (om man t.ex. samlar ett tidningsmaterial utslutande med hjälp av ordsökning missar man kanske helt tidningsskriveriernas allmänna lagbundenheter, trender och andra samtidsfenomen som hör ihop med forskningsobjektet)

Några användare kommenterar:

En del av materialet är lättillgängligt men inte hela (t.ex. i traditionsforskning). En stor del av materialet är fortfarande inte offentligt utan förutsät-

ter att du går t.ex. till arkivets interna nät för att se på det.
(högskolestuderande i historia)

Sökbarheten kommer att ha avgörande betydelse. Likaså kommer urvalet – vilka material som digitaliseras – att styra forskningen. Det är ofta lättare att få fram källmaterial från 1700-talet än att kolla upp fakta i forskningslitteratur från 1960-talet, vilket också spelar en roll för hur vi ser på det förflutna.

(doktorand i historia)

Finska språket används mycket mindre, för alla arkiv finns inte på nätet. Den rätta informationen försvinner för vi har inte så mycket skolning i hur arkivmaterialet kan användas. Om de digitala sidorna inte är open source betyder det att bara en del av de utbildade kan använda materialet. De kloka blir bara klokare och massan ingenting.

(släktforskare)

Jag tror inte alls att digitalt material förbättrar forskningens kvalitet. Tråkigast är det när originalmaterialet flyttas utom räckhåll för forskarna med svepskälet att det finns att tillgå i digitalt format. För det inhemska materialets del anser jag det vara eländigt att man inte redan i det första skedet har förstått vikten av att digitalisera översiktskataloger och indexera material. Tydligt har man av ekonomiska skäl satt igång med digitaliserandet så där bara, hux flux. Jag tror inte att läget går mot det bättre på tio år med undantag för de "digitalbaserade handlingarna" som redan nu förvaras för all evighet. Ett alldeles nytt element i forskningen kommer att vara s.k. metadata (i vid bemärkelse): forskaren borde av materialets metadata få reda på bl.a. vem som har handskats med dokumentet under dess livscykel.

(annan användare)

Användarna påpekade att det är möjligt att uppnå de fördelar som det digitala materialet potentiellt för med sig bara om man iakttar tillräckligt höga kvalitetskrav i samband med digitaliseringen och gör materialet tillgängligt på ett vettigt sätt:

- digitaliseringarna måste genomföras på ett täckande och transparent sätt och med en kontextualisering av materialet
- nödvändiga metadata, index och kataloger ska finnas med
- nättjänsterna ska vara välfungerande och sökegenskaperna lättfattliga och pålitliga

Användarna kommenterar:

Det digitala materialet är mycket viktigt för forskningsverksamhetens utveckling. Jag tycker absolut att man ska satsa på detta. Digitalisering inte bara förbättrar tillgängligheten och påskyndar arbetet och kartläggningen av materialet utan bidrar också till att "skydda" gammalt material och gamla handlingar.

(doktorand i tradition, kultur, museologi, kulturarv)

Utveckling och framsteg inom forskningen sker inte automatiskt. Digitaliseringen innebär en värdefull hjälp men för att få ut den nytta som forskarsamfundet hoppas på och väntar sig av den, måste man lägga stor vikt vid kvaliteten.

Samarbete inom forskningsprojekt

Dialogen mellan forskare och minnesorganisationer måste utvecklas systematiskt – det ligger i allas intresse.

(doktor, docent eller professor i historia)

I en fråga som var riktad särskilt till akademiska forskare utredde enkäten ifall de var intresserade av projekt där digitalisering och forskning skulle gå hand i hand och digitaliseringen skulle skraddarsys för forskningens behov. Forskarna tillfrågades också ifall de kunde tänka sig att delta i ett dylikt projekt. 44 forskare svarade på frågan. Med undantag för några få förhöll sig alla positivt till samarbete och anmälde sitt intresse.

Man uppfattade samarbetet som ändamålsenligt ur både digitaliseringens och forskningens synvinkel:

Forskningsprojekt och material går naturligtvis hand i hand. Den kunskap man fått genom forskningen och allt som anknyter till den borde kunna utnyttjas på materialnivå och tvärtom. Växelverkan och kommunikation hör väsentligen ihop med utvecklingsarbetet.

(annan användare)

Låter som en ovanligt förnuftig idé, eftersom det skapar synergieffekter. Man får bättre möjligheter för sin forskning samtidigt som digitaliseringen kan utföras i samband med att man går igenom material. Många forskningsresultat kunde också göras mer tillgängliga för andra genom databaser eller liknande.

(doktorand i historia)

Får man tro svaren borde man planera in samarbete i såväl småskaliga projekt, t.o.m. enmansprojekt, som i större forskningsprojekt. Samarbetets form och omfattning borde man alltid besluta om individuellt redan i ett tidigt skede av finansieringen.

Användarna påpekade att de nya direktiven för Finlands Akademi i fråga om insamling, förvaring och återanvändning av forskningsmaterial som finansieras av Akademien redan har förändrat situationen i en sådan riktning att det finns behov för samarbete.

Överhuvudtaget var forskarna för ett mer omfattande samarbete och konstaterade att minnesorganisationerna skulle göra klokt i att utnyttja forskarnas och den akademiska världens sakkunskap mer än hittills, kanske rentav anställa forskare för att utveckla digitaliseringsverksamheten.

I svaren nämndes också att samarbetet kunde innebära bättre synlighet för bägge parter:

Det här är en god idé och jag skulle gärna vara med om något sådant. Också forskarna har ett ansvar för att materialet är användbart och i gott skick. Olika forskningsprojekt skulle få större publicitet om de förde med sig

att nya materialhelheter blev digitaliserade och mer tillgängliga.
(doktorand i historia)

Man lyfte också fram möjliga samarbetsprojekt i projektet Electronic Enlightenment⁸⁰ anda:

- Början av Nya tiden/1600-talet
- Helsingfors/Finland under 1700-talet
- Statspolisen och ”folkupplysarna” i början av 1900-talet
- arkeologiska lokalkulturer och landskapet som kulturarv

Enkäten efterlyste inte några förslag utan de ovan nämnda är bara enstaka exempel på användarnas idéer.

Den positiva inställningen var inte helt reservationslös. Man såg speciellt två betydande problem i ett eventuellt samarbete med minnesorganisationerna: finansieringen samt en tänkbar splittring av materialet.

De finansieringsmodeller som nu är i bruk stöder inte samarbete, underströk några svarspersoner. Att söka finansiering samtidigt för å ena sidan forskning, å andra sidan digitalisering vore svårt om inte omöjligt p.g.a. strukturella problem: även om samma instans skulle stöda både digitalisering och forskning möjliggör systemet inte en gemensam ansökan. Med nuvarande finansieringsmodell skulle ett samarbete innebära att den ena parten blev tvungen att ge ifrån sig en del av sin finansiering till den andra, vilket inte skulle gynna idén med samarbetet. På den här punkten är svarens budskap klart: samarbetet får inte äventyra anslagen, vare sig digitaliseringsanslagen eller forskningsanslagen.

Man borde också planera samarbetet så att tidtabellen stöder båda parter: digitaliseringen av materialet borde vara klar när forskningsprojektet inleder sitt arbete, men organisationen borde också ha resurser för att tillvarata och utnyttja forskningsresultaten, d.v.s. utveckla kundgränssnittet och föra in metadata och annan dylik information som forskningen leder till. Av organisationen skulle detta kräva beredskap att engagera sig i projektet på lång sikt liksom vilja att delta i finansieringen av projektet.

En forskningsbaserad digitaliseringsverksamhet borde ske så att materialhelheter hålls intakta och alltså inte digitaliseras endast delvis. Även om ett visst forskningsprojekt skulle behöva bara vissa delar av ett material, ska materialet digitaliseras i sin helhet. Också i samarbetet poängterar forskarna vikten av att digitaliseringarna är täckande och att stora helheter inte splittras.

Ett annat problem som forskarna tog upp var att material med anknytning till ett visst ämne kan ligga utspritt hos flera olika organisationer. För att ett forskningsprojekt ska kunna anknytas till digitaliseringsverksamheten krävs att organisationen samarbetar över gränserna mellan arkiv, bibliotek och museer, men också i såväl riksomfattande, regionala som lokala sammanhang.

Forskarna efterlyste större samarbetsvilja från minnesorganisationernas sida. Som av svaren framgår finns det redan ett antal samarbetsprojekt mellan forskare och arkiv, och man önskade sig liknande verksamhet också i museibranschen. Gemensamma projekt skulle leda till ”äkta samarbete”.

De som förhöll sig negativt till samarbetsidén motiverade sin inställning med samma argument som förespråkarna nämnde som orsak till reservatio-

ner: finansieringen är ett problem och materialet måste digitaliseras i helhet, inte i bitar. Svaren låter förstå att de forskare som inte stöder idén befarar att samarbetet skulle ske på bekostnad av det grundläggande digitaliseringsarbetet. I förespråkarnas svar kan man igen avläsa en tro på att samarbetet skulle tillföra mervärde för den verksamhet som redan pågår.

Samarbete mellan minnesorganisationer

I båda enkäterna – både den till minnesorganisationerna och den till användarna – uttrycktes en tydlig önskan att utveckla och öka samarbetet mellan minnesorganisationerna.

Användarna hoppades att organisationerna skulle skapa länkar mellan varandra, eftersom olika organisationer har mycket material om gemensamma ämnen:

Det digitaliserade materialet gynnar tillsvidare mera sådana intresserade som sporadiskt surfar på nätet än sådana som systematiskt letar efter information. Å andra sidan ser jag just det som det digitala materialets största styrka: att det är lättare att där gå igenom stora materialhelheter (t.ex. kyrkoböcker). I Genealogiska Samfundets HisKi-databas finns direkta länkar till kommunionböcker som digitaliserats av Finlands släkthistoriska förening. Det här tycker jag är en utmärkt form av kundbetjäning. Länka parallella och besläktade material till varandra.

(doktorand i historia)

Man önskar sig samarbete också när det gäller information: gärna en gemensam informationskanal eller lista över existerande digitaliseringar. Denna önskan håller som bäst på att gå i uppfyllelse i samband med den här utredningen, eftersom Suomen Historiaverkko Agricola i samarbete med Svenska litteratursällskapet nu utarbetar ett wikibaserat register över digitalt material. Som oberoende aktör i förhållande till minnesorganisationerna utgör Agricola en neutral omgivning för listan. Tyngdpunkten sitter i det finländska materialet men också en hel del utländskt har tagits med. Wiki garanterar att vem som helst – både minnesorganisationernas representanter och användare av materialet – kan komplettera listan och skapa helt nya innehåll i den.

Minnesorganisationerna kom med många förslag om hur man kunde utveckla samarbetet. Man ville utgå från en skärpning av verksamheten på högre nivå och centraliserade lösningar som skulle gynna fältet i sin helhet. Som en del av detta hoppades man på noggrannare uppföljning och utveckling:

Att göra en sådan här utredning skulle falla sig naturligt för Riksarkivet eller UKM som redan nu delvis får motsvarande uppgifter i samband med uppföljningen av beviljade statsstöd och de rapporter som minnesorganisationerna avger om sina digitaliseringsprojekt.

(arkiv, medelstor digital samling)

Undervisnings- och kulturministeriets betydelse för digitaliseringsprojektet underströks genomgående i minnesorganisationernas svar. De senaste årens specialfinansiering har haft en omvälvande effekt på digitaliseringen

av kulturarvsmaterial. Många svar innehöll ett direkt tack till ministeriet för finansiering och stöd i olika digitaliseringsprocesser. Även Finlands museiförbund får tack.

Undervisnings- och kulturministeriets digitaliseringsprojekt är inte problemfria. Specialfinansieringen varade i 1–2 år. Under den tiden genomförde organisationerna massdigitaliseringar och byggde upp operativsystem och infrastrukturer. De korta stödperioderna påverkade digitaliseringsbesluten, vilket i sin tur försämrade kvaliteten på olika sätt – man kunde t.ex. bestämma sig för att digitalisera ett material från mikrofilm i stället för originalet eller prioritera ett lättdigitaliserat men föga populärt material. När perioden tog slut, slutade också verksamheten – ofta tvärt. Tack vare undervisnings- och kulturministeriet kan en organisation sitta inne med enorma mängder av digitaliserat material men sakna resurser att göra det tillgängligt för allmänheten med allt vad det innebär av förberedande arbete. Likaså har organisationerna infrastruktur, men de saknar möjligheter att använda sig av den.

Den byråkrati som lyder under ministeriet fick kritik särskilt bland museerna. Detta förklaras delvis av att samarbetet mellan museerna är betydligt intensivare än det inom arkiv- eller biblioteksvärlden. Kraven på enhetliga metoder och illa fungerande eller halvfärdiga system bromsar upp arbetet. Vid ett museum beskrivs situationen så här:

Ur ett privat museums synvinkel kan man säga att digitaliseringsprojekten å ena sidan främjas av de anslag som UKM beviljar, å andra sidan störs och bromsas upp av instanser som sorterar under UKM. Exempelvis Muusas kundanskaffningsförbud (vi står i kö till Muusa, väntetid ca 3 år); problem med WebMusket (programvara saknas, excel-tabellen som redigerats av Museiverket får arbetet att avancera trögare och är dyr att konvertera, stödtjänster finns knappt alls); statliga instanser (eller det regionala konstmuseet) ger inte ett fungerande gränssnitt till ett vettigt pris.
(museum, liten digital samling)

Organisationerna bygger inte hela sin framtid på Nationella digitala biblioteket. Även om de flesta organisationerna redan är med eller planerar att gå med i projektet, ingick det inte i ett enda svar en förhoppning om att Nationella digitala biblioteket skulle lösa alla nuvarande problem. Några sådana organisationer som för tillfället saknar kundgränssnitt för sin digitala samling väntar däremot på att få Nationella digitala bibliotekets gränssnitt till sitt förfogande inom ett par år. I det stora hela måste man säga att Nationella digitala biblioteket syntes förvånansvärt lite i de inkomna svaren och att minnesorganisationernas eget utvecklingsarbete höll sig tydligare framme. Visserligen förekommer konkret utvecklingsarbete inte heller i stor utsträckning eftersom det är beroende av särskilda anslag.

Digitaliseringsprojekten har kännetecknats av en brokig praxis och kvalitetsnivån kan ibland variera. Det finns gott om vilja och material men det skulle behövas finansiering och samarbete plus ett riksomfattande system, som skulle utveckla digitaliseringsprojekt och hjälpa till att få dem genomförda vid allmänna bibliotek.
(bibliotek, liten digital samling)

Vi har alltså [tack vare organisationsförändringar] många utmaningar, inför vilka vi behöver den här sortens kollektivt och stödjande samarbete som sprider goda metoder till alla inblandade. Vi har lång erfarenhet av digitalisering med små resurser, så vi föregår med gott exempel för andra.
(arkiv, stor digital samling)

Förvånansvärt få konkreta samarbetsprojekt togs upp trots att man tycker att det kunde finnas gott om synergi både innanför och mellan de olika sektorerna. En av dem som poängterade vikten av samarbete var stiftelsen Karjala-tietokantasäätiö, vars digitala samlingar har många likheter med Släkthistoriska föreningens digitala arkiv och Genealogiska Samfundets HisKi-databas: det är fråga om en mycket användarvänlig samling i vilken man lagt särskilt stor vikt vid sökbarheten. Det är också just på den här punkten som stiftelsen önskar sig samarbete med arkivverket. Enskilda samarbetsarrangemang föds kring liknande idéer om att förbättra användbarheten och tack vare möjligheter som föds ur gemensam synergi. Men i det stora hela krävs en attitydförändring för att samarbetet mellan minesorganisationerna ska intensifieras och de bästa sidorna av det komma fram. Man borde utgå ifrån materialet och dess användning och länkningsmöjligheter och inte begränsa utsikten till hierarkier mellan och inom organisationerna.

Till sist

Tillgängligheten är viktigast

Enkäten är utarbetad som om det redan existerade ett fungerande och öppet kundgränssnitt som motsvarar våra resurser.
(museum, liten digital samling)

Digitalt material kunde vara en helt otroligt stor hjälp för forskningen om användbarheten var som den ska och om organisationerna skulle se sig omkring.
(doktorand i historia)

Den här enkätens viktigaste budskap är: kontextuppgifterna är viktiga för museerna och för dem som använder deras material!
(museum, liten digital samling)

Vårt arkiv har målmedvetet gått in för att digitalisera material. Den saken har vi under kontroll, trots att digitaliseringen har skett projektvis och alltså inte kontinuerligt. Det digitala materialets användning och tillgänglighet är en stor utmaning för oss av många olika orsaker (brist på resurser, ett mångsidigt material som dessutom är verkcentrerat etc.) Av samma orsaker var det ganska jobbigt att fylla i denna enkät...
(arkiv, medelstor digital samling)

Ett digitalt material är desto mer värdefullt ju mer det används. Det är inte fråga om de ekonomiska utgifter som kommer sig av att man digitaliserar och bygger upp kundgränssnitt, utan om det kulturvärde som materialet får genom att man använder det. Ju mer användbar en nättjänst är, desto fler användare har den och desto tillgängligare är den. Kulturarvsmaterial digitaliseras också med tanke på förvaring, men användningen har lyfts fram som ett minst lika viktigt kriterium ända upp på riksnivå. Vad nättjänster beträffar, är användningen det entydiga motivet för deras existens.

En anmärkningsvärd svårighet när man vill öka och förbättra användningen av digitalt material är att det kan vara problematiskt att göra materialet tillgängligt. Som det framgår av denna utredning kan många små faktorer bidra till att göra det svårt för användarna att få tag på det digitaliserade materialet. Problemen varierar stort beroende på hur mycket digitalt material en organisation innehar och står alltså i relation till organisationens resurser. Men resultaten är inte självklara: t.ex. i organisationerna med de största digitala samlingarna väljer man ut material för digitalisering ofta på basis av format trots att det enligt användarna är ett oviktigt kriterium. I gengäld är användarnas påverkningsmöjligheter allra sämst och planeringen allra svagast i organisationer med medelstora digitala samlingar, samtidigt som de har de till sina sökegenskaper mångsidigaste kundgränssnitten. Hos organisationer med små digitala samlingar finns materialet tillgängligt i personalens datorer och på andra opraktiska sätt oftare än hos andra organisationer. Å andra sidan begränsar de inte användningen lika mycket som organisationer med större digitala samlingar.

Gemensamt för organisationerna i alla storleksklasser är bristfälliga eller svårfattliga nättjänster, som har skapats utgående från organisationernas egna strukturer och praxis. Även om systemet för personalen skulle vara lätt att använda är det svårt för en utomstående att hitta materialet. Materialet har på ett eller annat sätt varit ofullständigt då det införlivats med nättjänsten: behövliga metadata har saknats eller så har man inte gett någon bakgrundsinformation om digitaliseringsprocessen, varför användaren inte kan vara säker på materialets tillförlitlighet. Kundbetjäningen är problematisk, responsmekanismerna fungerar inte och användarnas synpunkter blir inte hörda.

Användarna skulle vilja utveckla minnesorganisationernas nättjänster uttryckligen ur en användbarhets- och tillgänglighetssynvinkel. De hoppas på enkla och fungerande kundgränssnitt med mångsidiga sök- och avgränsningsvillkor och möjlighet att bläddra. De vill ha okomplicerade system där gjorda sökningar och hittat material kan sparas för fortsatt bruk antingen på den egna datorn eller i minnesorganisationens datasystem. De vill kunna ge respons och rapportera om fel och brister de upptäckt. De vill att deras respons får gensvar så att andra användare inte behöver råka ut för samma fel senare. Användarna vill vara aktiva och förbättra materialets användbarhet genom att korrigerar OCR-läsning eller mata in sociala metadata.

Användarna vill ha mera information om det digitala materialet. De vill ha centraliserad och regelbunden information om både sådant material som redan finns och sådant som är på kommande.

De vill också ha ett centraliserat register över nättjänster som innehåller digitalt material.

Projektet *Forskarnas röst och digitalt material* kommer att svara på det sist nämnda önskemålet, eftersom det tillsammans med Historiaverkko

Agricola håller på att skapa ett register över såväl finländskt om utländskt digitalt material. Eftersom det kommer att vara wikibaserat kan vem som helst uppdatera och komplettera listan. Registret öppnas vid tiden för den här rapportens utgivning på adressen <http://agricola.utu.fi/historian-aarelle>.

Ett centraliserat, wikibaserat register är ett litet steg på vägen mot att utveckla materialets användbarhet. Initiativet till själva arbetet ligger hos minnesorganisationerna. Såsom framgår av denna utredning, känner organisationerna dåligt till dem som använder deras digitala material. Mätinstrumenten är få och inte heller de avslöjar annat än digitaliseringarnas antal. Därför borde också organisationerna mer än hittills lyssna på användarna och utreda vilka faktorer som försvårar användningen av materialet och hur situationen kunde förändras till det bättre. Man borde ta sig an problemen utgående från användningen och läget just nu. Nya kundgränssnitt borde inte skapas utifrån gamla modeller ifall det inte gynnar tillgängligheten. Ett material som bara organisationens egen personal lätt kan hitta är ur användbarhetssynpunkt ingenting att hurra för.

Har projektet nått sitt mål?

Projektet *Forskarnas röst och digitalt material* hade från början tre mål. Frågeställningarna upprepas här nedan, åtföljda av enkätens resultat.

1. Kartläggning av nuläget

Hur har forskarsamfundet tagit emot redan genomförda digitaliseringsprojekt och hur har minnesorganisationerna å sin sida tillmötesgått forskarsamfundets behov i sina digitaliseringsprojekt? Hurdana lösningar har man gått in för och vilka utredningar har gjorts – såväl i Finland som internationellt?

Användarna – både akademiska och andra forskare – har förhållit sig mycket positivt till digitaliseringsprojekten. Material som överförts i digitalt format intresserar och i stora drag är användarna nöjda med urvalet. Däremot ger nättjänster och kundgränssnitt anledning till kritik p.g.a. dålig användbarhet och bristfälliga metadata. Att de utvecklats utifrån organisationernas egna behov gör det svårare för utomstående användare att förstå dem. Man måste ha en hel del förhandskunskap för att kunna orientera sig i systemet.

De önskemål som användarna framför till minnesorganisationerna är exakt desamma som redan våren 2011 formulerades i artikeln *Kymmenen asiaa, jotka humanistitutkija haluaa* (En humanistforskares tio önskningar) med anledning av den brittiska undersökningen *Reinventing Research. Information Practises in the Humanities*.⁸¹ Samma önskningar och idéer om sociala metadata och gemensamt frivilligarbete återfinns också i Rose Holleys *Crowdsourcing, How and Why Should Libraries Do It*,⁸² som utkom våren 2010.

Att tidigare undersökningar har kommit fram till liknande svar förminskar inte den här undersökningens betydelse utan tvärtom förstärker den. Svaren är helt i linje med den information som kommit in från annat håll, vilket bestyrker resultaten för denna enkät. Man har upptäckt samma problem i andra länder och börjat söka lösningar på dem. Det finns alltså kunskap och erfarenhet till buds och vi behöver inte starta från noll.

Denna enkät har lyft fram en stor mängd konkret och detaljerad information om användningen av digitalt material i Finland och om användarnas

åsikter. Den tar sikte på redan pågående användning och sådana användare som har åsikter om nuläget och om hur man borde gå vidare. Både utgångspunkten och slutresultatet är alltså annorlunda jämfört med situationen då man testade servicekonceptet för Nationella digitala bibliotekets kundgränssnitt. Då valde man att testa sådana grupper som inte hade behov av att använda digitalt material och alltså inte heller hade någon konkret kunskap om förutsättningarna för en sådan användning.⁸³

Den här enkäten har inte ambitionen att minutiöst beskriva användarna eller redogöra för deras åsikter på ett uttömmande sätt, men tack vare den vet man nu mycket mer än tidigare om användarna och deras uppfattningar. Rapporten erbjuder inga färdiga lösningar men utgör en plattform för framtida samarbete. Undersökningens viktigaste budskap är att minnesorganisationerna bör se över sitt material ur användbarhetens synvinkel, eftersom de hittills utvecklat sina tjänster utan att stå i kontakt med sina användare.

2. Utredning av digitaliseringsprojektens effekter

På vilket sätt kan man mäta hur digitaliseringsprojektet lyckats ur den humanistiska forskningens synvinkel? Hur kommer forskning och utgivningsverksamhet att förändras i och med en allt mer omfattande digitalisering av kulturarvet? Hur styr digitaliseringen forskningen, och omvänt: hur styr forskningen digitaliseringen?

För tillfället mäts digitaliseringsprojektets resultat i mängden enheter eller filernas storlek. Man mäter alltså kvantitet, inte kvalitet. Bedömningarna säger inget om hur ofta det digitaliserade materialet verkligen nått sina användare eller huruvida helheten genomförts på ett ändamålsenligt sätt. I bedömningar och mätningar borde det primära kriteriet vara hur stor del av materialet som digitaliserats. Men man borde också lägga märke till hur stor del av det redan digitaliserade materialet som ”blivit liggande” och varför – saknas ett kundgränssnitt, metadata eller kanske bådadera? Samma problem lyftes fram även i den kollegiala utvärdering som utfördes av de privata centralarkiven och som blev klar i december 2010.⁸⁴

Ett av de viktigaste argumenten i denna utredning består i tanken att om tillgänglighet är målet för digitaliseringen, borde också bedömningen ske utifrån denna målsättning och inte basera sig på mängden material som gått igenom skannern. Digitalt material borde bedömas utifrån användningen. Som kriterier kunde man tänka sig huruvida materialet används genom nätet, forskarsalens datorer eller personalens datorer och hur materialets användbarhet och tillgänglighet uppfylls i de här tjänsterna.

Initiativet till att ändra på synvinkeln är inte nytt. Även i de privata centralarkivens kollegiala utvärdering konstaterades det, att det finns en risk för att mängden filer blir måttstock och som sådan ett självändamål vid bedömningen om hur väl man lyckats med digitaliseringen. Samtidigt konstaterades att storprojekten under åren 2009 – 2010 inte förverkligades till en följd av långsiktig planering utan man valde ut material för digitalisering enligt vad som var lätt att genomföra.

Också helt nya mätkriterier borde tas med i bedömningen. De åsikter som samlats för denna utredning berättar om både nya sätt att använda materialet och användarnas behov i fråga om hur materialet presenteras. Samma slags information behövs också i fortsättningen: organisationerna måste utveckla det digitala kulturarvet tillsammans med användarna.

Även den här utredningen visar att digitaliseringarna redan nu har påverkat forskningen. Nya slags sökningar möjliggör en mer omfattande och mer exakt kartläggning av materialet och överlag förlöper forskningsarbetet snabbare, varför det också blir effektivare och mer produktivt. System som har låg användbarhetsnivå och bristfälliga metadatum har däremot motsatt effekt: de tar tid och försvagar resultaten. Utvecklingen kommer att fortsätta på gott och ont, eftersom de val man gör och de beslut man fattar i samband med digitaliseringen styr användarnas val och beslut.

Samtidigt efterlyser användarna pålitlighet. Digitaliseringarna måste bli transparenta för att användaren ifrån sin hemdator ska kunna försäkra sig om materialets tillförlitlighet. Likaså måste man utveckla metoder för att referera till digitalt material, så att det blir möjligt att i forskningen förflytta sig från ursprungsmaterial till digital miljö – som det är nu hänvisar forskarna till originalmaterialet även i sådana fall då de egentligen använder sig av den digitala versionen. Det saknas normer för hänvisningar och länkningarna till originalmaterialet hålls inte oförändrade långa tider. Frågan om hur den digitala utgivningen kommer att utvecklas hör också hit.

3. Utveckling av samarbetet mellan forskarsamfundet och minnesorganisationerna

Hurdana institutionella strukturer och tillvägagångssätt stöder bäst samarbetet mellan forskarsamfundet och minnesorganisationerna? Hurdant material behöver forskningen i digital form och hur kan forskarsamfundet delta i planeringen och genomförandet av olika digitaliseringsprojekt?

En attitydförändring är den viktigaste faktorn om man vill utveckla samarbetet mellan organisationer och användare. Minnesorganisationerna måste inta ett nytt förhållningssätt till användarna, till såväl akademiska som fritidsforskare. Användarna vill utveckla systemen till det bättre och offra av sin egen tid för saken. Minnesorganisationerna kan inte förhålla sig missnöjda och nedvärderande till användarna.

Responsmekanismerna måste börja fungera. Användarna måste få en kanal för att berätta om problem och brister som de lagt märke till. Användarna måste ges en möjlighet att hjälpa till att utveckla användbarheten, och det inte bara med hjälp av Myyrä-spel etc. Minnesorganisationerna borde förstå att användarna vill stå till tjänst. Det finns ingen orsak att se ned på användare som inte sysslar med akademisk forskning. Minnesorganisationerna gör klokt i att notera att Finlands släkthistoriska förening med egna krafter fått till stånd den allra mest uppskattade nättjänsten.

Med en ny synvinkel kan man börja fundera på nya tillvägagångssätt och strukturer som kunde fungera som kanaler för användarnas kunskaper och färdigheter till gemensam nytta. Man kan lära sig av lyckade exempel utomlands: om Australiens nationalbibliotek med sitt Trove-system lyckats införa sociala metadatum, finns det ingen orsak varför det inte skulle lyckas också i Finland.

Användarna vill att material digitaliseras på ett systematiskt och täckande sätt. Man framförde särskilda önskemål gällande stora, betydelsefulla materialhelheter som dagstidningsmaterial, domböcker, jordeböcker och mantalslängder. Användarna ser inte bara till sitt eget material utan tänker också på andras fördel. Akademiska forskare är beredda att samarbeta med

minnesorganisationerna bara det är möjligt att kombinera forsknings- och digitaliseringsprojekt utan att det äventyrar finansieringen.

Tillgängligheten är det viktigaste kriteriet för digitalisering av material. Användarna önskar sig bättre (mer användbara) kundgränssnitt och gemensamma spelregler, så att dessa två förbättringar tillsammans garanterar tillgängligheten. Frågor om lagstadgad sekretess och avgifter för nyttjanderätt måste lösas så att oenhetliga förfaranden kan samlas till en enhetlig praxis. Då skulle sådant material som redan har digitaliserats också bli tillgängligt för användarna i högre grad än vad som nu är fallet.

Ett svar hade alla de tre målsättningarna gemensamt: minnesorganisationerna måste ändra tänkesätt. Samarbetet med användarna är en fördel, inte en belastning. Minnesorganisationerna känner sitt material utan och innan, men i fråga om användningen är det användarna som är de bästa experterna. Att ta tillvara på båda parter kunskaper och färdigheter kräver bara samarbete och åter samarbete.

Växande samlingar och föränderliga system

När denna utredning skrivs är digitalisering och digitalt material högaktuella ämnen. Nästan dagligen kommer nyheter om nya beslut, nytt material, nya kundgränssnitt och nya linjedragningar.

Några problem som som togs upp i enkätsvaren har redan åtgärdats. Nationalbiblioteket har t.ex. korrigerat vissa olägenheter i Dorias och Historiska tidningsbibliotekets sökning, även om systemen som sådana inte har förändrats. Likaså har responsmekanismerna på en del håll slipats: arkivverket har förnyat responsgivningen för sina Portti-sidor och Nationalbiblioteket har utfört en liten kundenkät om sin digitaliseringspolitik. Ett av de konkreta önskningsuttrycktes i denna enkät uppfylldes också då Lantmäteriverket meddelade att de kommer att öppna sitt kartmaterial för allmänt bruk, avgiftsfritt.

Också bakslag har förekommit. Nationalbiblioteket meddelade den 15 november 2011 att Åbo stadsbibliotek, som varit pilotbibliotek för Nationella digitala biblioteket, har avstått från Primo-kundgränssnittet eftersom det inte fyllde kraven som ställdes på det. Det är fortfarande oklart hur detta kommer att påverka Nationella digitala bibliotekets centraliserade kundgränssnitt, men om man i pilotskedet är tvungen att avstå från en programvara låter situationen givetvis ana att en del förseningar är att vänta. I samband med den här informationen gav man också följande meddelande:

Under projektets lopp har det blivit klart att alla nuvarande tjänster och funktioner inte för närvarande kan ersättas med ett enda, enhetligt kundgränssnitt. Målsättningen – ett gemensamt kundgränssnitt för arkiv, bibliotek och museer – har inte förändrats. Vi försöker nu stegvis hitta de för samtliga parter bästa lösningarna.⁸⁵

Nationella digitala bibliotekets ursprungliga idé om ett enda gemensamt kundgränssnitt kommer alltså eventuellt inte att förverkligas, vilket skulle betyda att utvecklingsarbetet måste genomföras också i mindre helheter och samarbetet främjas på andra sätt. Utvecklingen sker så snabbt och är så viktig att det är nödvändigt att hänga med den och följa med situationen både nationellt och internationellt.

Vårt allt mer digitaliserade kulturarv är inte bara en fråga för minnesorganisationerna utan också en viktig vetenskapspolitisk fråga. Ministeriets, minnesorganisationernas och forskningsinstitutionernas satsningar på digitalisering syns direkt i forskningen, för om forskningen stöds av den digitala omgivningen leder det till effektivare arbete, och det i sin tur har ekonomiska följder. Att offentlig information är öppen och fritt tillgänglig för alla är en rättighet som finns inskriven ända upp i regeringsprogrammet. Vi talar om att säkra forskningens framtid, utveckla medborgarsamhället och garantera öppen information.

Åtgärder som rekommenderas

Ministeriet och centralorganisationerna

- Enligt de linjedragningar som gjorts borde information som producerats och samlats med offentliga medel vara tillgänglig för allmänheten utan vare sig avgifter eller begränsningar.
  - Vad innebär detta helt konkret? I vilka situationer är det acceptabelt med begränsningar?
  - Var går gränsen mellan offentlig service och affärsverksamhet?
  - Hur borde dataskydds- och upphovsrättslagstiftningen tolkas? Minnesorganisationerna behöver gemensamma, entydiga och befogade skyddstider och -förfaranden för digitaliserat kulturarvsmaterial.
- Samarbetet mellan minnesorganisationer och forskningsgrupper borde stödas genom att göra det möjligt för bägge parter att var för sig ansöka om anslag för gemensamma projekt.

Att mäta digitaliseringarnas resultat

- Kriterierna för mätningarna ska utgå från användbarhet och tillgänglighet
  - Mängden digitaliseringar ska inte räknas enligt antal skannade enheter utan enligt antal enheter som man gjort tillgängliga för allmänheten fritt på nätet eller i forskarsalar.
  - Användbarheten hos kundgränssnitten och kvaliteten hos metadata räknas in i resultatet, liksom samarbete med användarna, responsmekanismer och främjande av användbarheten.

Attitydförändring hos organisationerna

- Användaren är en vän, inte ett hot.
  - användarnas kunnande ska utnyttjas när man planerar och utvecklar digitalisering och nättjänster
  - den respons som kommer in ska användas effektivt
  - användare ska göras delaktiga, sociala metadata och gemensamt frivilligarbete ska utnyttjas

- Från förhandsåtgärder till efterhandskoll.
  - ”om någon gör något dumt” får inte vara en bärande tanke när man planerar nättjänster
  - tanken måste vändas uppochner, för motsatsen till samarbete är att minnesorganisationen inte får några metadata överhuvudtaget av användarna:
    - ”Än sen om en uppgift är fel om man i gengäld fått 50 riktiga metadata?”
    - ”Hurdana förluster får organisationen sist och slutligen, om användaren på eget förlag publicerar en enda bild av dålig kvalitet?”

Hur gränssnitten borde utvecklas

- Tillgänglighet och användbarhet är de viktigaste målsättningarna när man utvecklar nättjänster och kundgränssnitt.
- När man skapar nya kundgränssnitt måste utgångspunkten vara materialets användning, inte minnesorganisationens traditioner:
  - det måste vara möjligt att använda sig av materialet utan förhandskunskap
  - registerstrukturerna bör utgå från materialet: eftersom varje materialhelhet är olika och en produkt av sin tid och sitt ändamål, kan olika material inte tvingas under gemensamma, oflexibla normer
- Ett likadant testningsförfarande som för vilka som helst offentliga nättjänster bör införas för minnesorganisationernas nättjänster.
- Öppna gränssnitt – en möjlighet för användare, forskare, forskningsprojekt att bygga egna tillämpningar utifrån existerande material.

Öppenhet och information

- På organisationernas webbsidor ska det finnas centraliserad och klar information om allt digitalt material och olika kundgränssnitt liksom om sådant material som man kan bläddra i med lösenord, i organisationens forskarsalar eller med andra begränsningar.
- Det ska finnas centraliserad information om material som är på kommande både på organisationens webbsidor och per e-post.

Samarbete med användarna

- Responsen måste fungera.
- Personalen i forskarsalarna är också specialister på nättjänster. Att man övergår till en digital omgivning minskar inte behovet av handledning. Användarna måste vid behov kunna vända sig till organisationen för att få hjälp med användningen av nättjänsterna. Om personalen i kundservicen inte själv kan använda sitt digitala material, hur ska då användarna kunna det?

- Det behövs ett bestående samarbetsorgan. Samarbetet kan inte basera sig på enstaka seminarier och diskussionstillfällen.
  - det krävs ömsesidig verksamhet och att man ständigt följer med situationen
  - samarbete behövs också mellan nuvarande akademiska enheter och forskningsinstitut som ger undervisning inom arkiv-, biblioteks-, musei- och informationsbranschen.

Noter

- 1 Väiliraportti Kansallinen digitaalinen kirjasto-hankkeen toiminnasta 30.5.2009-31.5.2010. Styrgruppen för Nationella digitala biblioteket 11.6.2010; Kansallinen digitaalinen kirjasto – yhteistyössä ja yhteentoimivasti. Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2011:18.
- 2 Diskussionstillfälle för forskarsamfundet 8.4.2011 och seminariet Forskarnas röst och digitalt material 13.10.2011.
- 3 Se t.ex. Information för användning. Vägledning till utnyttjande av elektroniska datamaterial för forskning. Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2011:4; Kansallinen digitaalinen kirjasto – yhteistyössä ja yhteentoimivasti. Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2011:18.
- 4 Statsrådets principbeslut om att förbättra tillgängligheten till och främja vidareutnyttjandet av digitalt material från den offentliga sektorn 3.3.2011.
- 5 Kathleen Turner: *User Understanding of Metadata in Digital Image Collections: Or, What Exactly Do You Mean by “Coverage”?* American Archivist, Volume 73, Number 1 (Spring/Summer 2010), 26-60.
- 6 Margaret L. Hedstrom, Christopher A. Lee, Judith S. Olson, Clifford A. Lampe: *“The Old Version Flickers More”*. Digital Preservation from the User’s Perspective. American Archivist, Volume 69, Number 1 (Spring/Summer 2006), 159-187.
- 7 Wendy M. Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, Ellie Bogomazova: *Archivists’ View of User-based Evaluation: Benefits, Barriers and Requirements*. American Archivist Volume 71, Number 1 (Spring-Summer 2008), 144-166.
- 8 Rose Holley: *Crowdsourcing. How and Why Should Libraries Do It?* D-Lib Magazine, volume 16, Number 3-4 (March/April 2010)
- 9 Monica Bulger, Eric T. Meyer, Grace de la Flor, Melissa Tarras, Sally Wyatt, Marina Jirotko, Katherine Eccles, Christine Madsen: *Reinventing Research? Information Practises in the Humanities*. A Research Information Network Report, April 2011.
- 10 Faili 2/2011, 34-36. Artikeln baserar sig förutom på rapporten på Friedel Grants blogg, i vilken denne gjorde upp en lista över de tio önskingarna utgående från en diskussion vid rapportens utgivningstillfälle. Friedel Grant: *10 Things That Humanities Resarchers Want*. Bloggen Europeana Libraries 18.4.2011.
- 11 Henttonen går i sin text närmare in på vart och ett av önskingarna. Pekka Henttonen: *Kymmenen asiaa, jotka humanistitutkija haluaa*. Faili 2/2011, 34-36 och Friedel Grant: *10 Things That Humanities Researchers Want*. Bloggen Europeana Libraries 18.4.2011.
- 12 Pekka Henttonen: *Kymmenen asiaa, jotka humanistitutkija haluaa*. Faili 2/2011, 34-36.
- 13 Se t.ex. Hallinnolliset ja rakenteelliset metatiedot ja aineiston paketointi (28.10.2011), Säilytys- ja siirtokelpoiset tiedostomuodot (27.10.2011), Pitkäaikaissäilytys: Digitaalisten aineistojen laajuus ja säilytysmenetelmät (27.10.2011), Kansallisen digitaalisen kirjaston asiakasliittymän hyötyanalyysi (30.6.2010), Väiliraportti Kansallinen digitaalinen kirjasto-hankkeen toiminnasta 30.5.2009-31.5.2010. Styrgruppen för Nationella digitala biblioteket 11.6.2010, PAS-järjestelmän tekninen ja hallinnollinen metadata v. 2.5 (23.2.2010), Kansallisen digitaalisen kirjaston kokonaisarkkitehtuuri: Liite B Standardisalkku (29.8.2011).
- 14 Se t.ex. Pitkäaikaissäilytys: Digitaalisten aineistojen laajuus ja säilytysmenetelmät (27.10.2011), Kirjastojen, arkistojen ja museoiden sähköiset tietovarannot (4.6.2009).
- 15 Asiakasliittymän kestävyysuunnitelma (9.3.2010).
- 16 Kansallisen digitaalisen kirjaston palvelukonseptin testaaminen. Undersökningens slutrapport. Ville Lavikainen, institutionen för informationsforskning och interaktiva media, Tammerfors universitet (oktober 2010).
- 17 Kansallisen digitaalisen kirjaston palvelukonseptin testaaminen. Undersökningens slutrapport. Ville Lavikainen, institutionen för informationsforskning och interaktiva media, Tammerfors universitet (oktober 2010).
- 18 Nationella digitala biblioteket –projektets verksamhetsplan 2011-2013 (6.10.2011).
- 19 Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2011:4. Närmare om utredningsprojektet till exempel på <http://raketti.csc.fi/e-infra/tietoaineistot> [referens 19.11.2011]. Se även Kansallinen digitaalinen kirjasto – yhteistyössä ja yhteentoimivasti (Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2011:18), Kansal-

- lisen tason tutkimusinfrastruktuurit. Nykytila ja tiekartta (Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2009:1)
- 20 Statsrådets principbeslut om att förbättra tillgängligheten till och främja vidareutnyttjandet av digitalt material från den offentliga sektorn 3.3.2011.
  - 21 Regeringsprogrammet för statsminister Jyrki Katainens regering (Statsrådet 22.6.2011), 50, 78.
  - 22 <http://extranet.narc.fi/DF/index.htm>
  - 23 Till exempel Patrologia latina: <http://pld.chadwyck.co.uk/>; Acta Sanctorum: <http://acta.chadwyck.co.uk/>
  - 24 Se till exempel The Online Froissart: <http://www.hrionlin.ac.uk/onlinefroissart/index.jsp>
  - 25 http://www.cost.eu/domains_actions/isch/Actions/IS1005?
  - 26 <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=8004&refid=8005>
  - 27 Se <http://medeltidbild.historiska.se/medeltidbild/>
  - 28 Bland annat Museipost, arkivverkets infolista, Vetenskapliga bibliotekssamfundets lista, historiska e-postlistan H-verkko.
  - 29 Tidningar som använts för information: Akti (1/2011), Tieteessä tapahtuu (2/2011), Sukuviesti (2/2011), Ennen ja Nyt (1/2011), e-postlistor: H-verkko, Historiatieteiden tutkijakoulu, Memornet, Kultut, Kirjallisuuden tutkijain seura, Kansantalouden tutkijain seura, Variantti, Kielentutkijoiden valtakunnallinen lista, Langnet, diskussionsfora: Suomen historiaverkko Agricola och Genealogiska Samfundets Suku Forum. Projektet och enkäten presenterades också vid seminarier som anordnades av Historiatieteiden tutkijakoulu och Memornets forskarskola.
  - 30 Akademiska svars personer som inte definierade sig själva som tillhörande någon av grupperna. De flesta i gruppen ”övriga” var akademiska aktörer verksamma utanför universitetet: museifolk, fria forskare och författare.
  - 31 I resultatet beaktas endast de siffror som organisationerna gett i sina svar. Uppgifterna har inte kompletterats med hjälp av andra källor, så ifall en organisation har gett bristfälliga uppgifter om sina samlingar har de noterats som sådana i denna rapport.
  - 32 Eftersom siffrorna var summariska placerades den i den största klassen.
  - 33 Siffrorna som betecknar ljud- och bildupptagningarnas timantal är betydligt mindre än de siffror som anger antalet digitaliserade enheter av till exempel handskrifter eller fotografier.
  - 34 I en del av svaren är de givna talen i all högsta grad ungefärliga. Om det enligt svaret fanns ”tusentals” av ett visst material, har det inte kunnat tas med i tabellens siffror. Om organisationen däremot uppgav antalet som ”1 000–2 000 stycken”, har medeltalet, 1 500 stycken, räknats med i tabellen.
  - 35 Några organisationer uppgav mängden digitaliserat material i hyllmeter, m.a.o. hur många hyllmeter manuellt originalmaterial som digitaliserats.
  - 36 Innehåller Karjala-tietokantasäätios uppgifter ur kyrkoböcker. T.ex. en dopuppgift utgör ett fält.
  - 37 Detta är knappast något finländskt särdrag eftersom man konstaterat detsamma i till exempel i en amerikansk undersökning om analyseringen av användningen av de digitala tjänserna hos lokala arkiv. Wendy M. Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, Ellie Bogomazova: *Archivists' Views of User-based Evaluation: Benefits, Barriers, and Requirements*. American Archivist Volume 71, Number 1 (Spring-Summer 2008), 156
  - 38 Wendy M. Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, Ellie Bogomazova: *Archivists' Views of User-based Evaluation: Benefits, Barriers, and Requirements*. American Archivist Volume 71, Number 1 (Spring-Summer 2008), 144-166
  - 39 Eftersom jämförelseobjektet är de materialgrupper som minnesorganisationerna har valt ut för digitalisering har digitalbaserade materialgrupper såsom e-böcker och vetenskapligt datamaterial lämnats utanför tabellen.
  - 40 Sammanlagt 109 användare svarade på frågan. Omnämmanden om kundgränssnitt fanns också i svar på andra frågor.
  - 41 I de mindre grupperna fanns så få svars personer att det inte går att göra sammanfattningar om de uppgifter de lämnat.
  - 42 Då jämförelsen gäller enbart de materialtyper som minnesorganisationerna har valt att digitalisera, ingår digitalbaserat material som t.ex. e-böcker och vetenskapligt datamaterial inte.
  - 43 Svartpersonerna uppgav att de använt sig av Finska Litteratursällskapets material med preciserade inte vilken databas eller vilket digitalt material det var fråga om.
  - 44 Sammanlagt 94 användare svarade på frågan.

- 45 På de direkta frågorna om vilka gränssnitt som är lätta respektive besvärliga att använda svarade sammanlagt 41 respektive 39 användare. Många svarspersoner hade nämnt kundgränssnitt som de gillat och sådana de inte gillat redan i samband med tidigare frågor. Dessa svar togs i beaktande i sådana fall då de direkta frågorna inte besvarades.
- 46 Se till exempel bedömning av arkivverkets blogg: Marianne Junnila: "Astialla" (publicerad 17.6.2011).
- 47 Av alla svar kan man inte direkt specificera vilka museers bildsamlingar de avser.
- 48 Diskussionen Kulttuuriperintö-maksullista vai ei?" (startade 15.10.2010) och "Digitoidut kuvakokoelmat verkossa, kenen käytössä ja millä ehdoilla?" (startade 1.2.2011) på Suomen historiaverkko Agricolas diskussionsforum.
- 49 Denna funktion ändrades hösten 2011 så att identifikationsuppgifterna syns också för sådana tidningar som inte visas på nätet, men endast i de fall då tidningens publicering har inletts före år 1911.
- 50 Problem i sökbarheten har rättats till åtminstone delvis under hösten 2011. Till exempel med sökordet Nordenskiöld får man nuförtiden fram de digitaliserade kartorna i Nordenskiölds samling.
- 51 Också fyra andra svarade så här, men av deras övriga svar framgår att de har använt digitalt material. En orsak till inkonsekvensen kan vara att svarspersonerna inte har tyckt att materialet de använt räknas som digitalt kulturarvsmaterial.
- 52 Sammanlagt 113 användare besvarade frågan.
- 53 121 användare svarade på frågan, d.v.s. alla som deltog i enkäten. Av dem sade sig 48 procent ha använt material med begränsningar.
- 54 Frågan besvarades av 56 användare.
- 55 Statsrådets principbeslut om att förbättra tillgängligheten till och främja vidareutnyttjandet av digitalt material från den offentliga sektorn 3.3.2011
- 56 118 användare svarade på frågan.
- 57 Diskussionerna "Kulttuuriperintö – maksullista vai ei?" (startade 15.10.2010) och "Digitoidut kuvakokoelmat verkossa, kenen käytössä ja millä ehdoilla?" (startade 1.2.2011) på Suomen historiaverkko Agricolas diskussionsforum.
- 58 Av 109 användare inkom sammanlagt 259 svar.
- 59 Kathleen Turner: *User Understanding of Metadata in Digital Image Collections: Or, What Exactly Do You Mean by "Coverage"?* American Archivist, Volume 73, Number 1 (Spring/Summer 2010), 60.
- 60 Turner undersökte metadata av Dublin Core-standard. Även metadata benämningarna i denna undersökning baserar sig på Dublin Core. Kathleen Turner: *User Understanding of Metadata in Digital Image Collections: Or, What Exactly Do You Mean by "Coverage"?* American Archivist, Volume 73, Number 1 (Spring/Summer 2010), 60, passim.
- 61 I den enkät som riktades till minnesorganisationerna fanns digitaliseringstid och förvarande organisation inte bland de färdiga alternativen.
- 62 79 användare svarade på frågan.
- 63 Undantag utgörs av de personer om vilka Detektiva centralpolisen-Statspolisen hade både kort och arkivmapp. Mapparna har digitaliserats i fyrfärg tillsammans med kortet. Bara en liten del av alla dem som finns i kartoteket har en egen arkivmapp, varför detta inte löser problemet annat än i enstaka fall.
- 64 Över 100 000 digitaliserade enheter.
- 65 10 000–100 000 digitaliserade enheter.
- 66 Under 10 000 digitaliserade enheter.
- 67 Lantmäteriverket meddelade 3.11.2011 att man öppnar sitt digitala kartmaterial för fri användning.
- 68 Statsrådets principbeslut om att förbättra tillgängligheten till och främja vidareutnyttjandet av digitalt material från den offentliga sektorn 3.3.2011. Angående den internationella utvecklingen, se till exempel Digging into Data-utmaningstävlingen. <http://www.diggingintodata.org/> [använt 19.11.2011].
- 69 116 användare svarade på frågan.
- 70 Bland representanterna för andra vetenskapsområden fanns bara enstaka svar.
- 71 45 användare svarade på frågan.
- 72 Den amerikanska forskargrupp som undersökt den respons som arkiven fått om sitt digitala material har poängterat att det finns olika hinder för att ta emot respons. De som arbetar vid arkiven känner att deras arbetsbörda är för tung för att de ska orka ta emot respons, eller också är de rädda för att negativa kommentarer kunde skada organisationens rykte eller t.o.m. dess finansiering. Enligt undersökningen vill arkivpersonalen inte heller fråga användarna direkt ifall de är nöjda

- med den service de fått, eftersom svaren alltid är subjektiva. Trots detta konstaterade de att responsen höjer kvaliteten på de digitala tjänsterna hos arkiven.
- Wendy M. Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, Ellie Bogomazova: Archivists' Views of User-based Evaluation: Benefits, Barriers, and Requirements. *American Archivist* Volume 71, Number 1 (Spring-Summer 2008), 157-162.
- 73 Dessutom önskade sig en svarsperson att informationen skulle publiceras också i utomstående media som till exempel Helsingin Sanomat och att olika broschyrer och affischer skulle spridas i organisationerna.
- 74 En diskussion om ämnet har förts på Suku-Forum fr.o.m. 10.6.2011 med rubriken "Digitoitujen kirkonkirjojen indeksointihanke".
- 75 Rose Holley: *Crowdsourcing. How and Why Should Libraries Do It?* D-Lib Magazine, volume 16, Number 3-4 (March/April 2010).
- 76 Rose Holley: *Crowdsourcing. How and Why Should Libraries Do It?* D-Lib Magazine, volume 16, Number 3-4 (March/April 2010)
- 77 Angående internationell forskning se t.ex. Data Centres: Their use, value and impact. A Research Information Network (RIN) & Joint Information Systems Committee (JISC) report, September 2011, 56, passim.
- 78 Mera information på adressen <http://www.fsd.uta.fi> [använt 19.11.2011].
- 79 119 användare svarade på frågan.
- 80 Inom projektet har man skapat en databas för tiotusentals brev från 1600-1800-talen som publicerats i redigerade samlingar.
- 81 Research Information Network Report, April 2011; Pekka Henttonen: *Kymmenen asiaa, jotka humanistitutkija haluaa*. Faili 2/2011, 34-36 och Friedel Grant: *10 Things That Humanities Researchers Want*. *Europeana Libraries* -blogi 18.4.2011.
- 82 Rose Holley: *Crowdsourcing. How and Why Should Libraries Do It?* D-Lib Magazine, volume 16, Number 3-4 (March/April 2010)
- 83 Kansallisen digitaalisen kirjaston palvelukonseptin testaaminen. Tutkimuksen loppuraportti. Ville Lavikainen, Institutionen för informationsforskning och interaktiva media, Tammerfors universitet (oktober 2010).
- 84 Jaakko Asplund: *Arkistojen vertaisarviointi – loppuraportti* 8.12.2010. Salivirta & Partners.
- 85 Nationalbibliotekets NDB-kundgränssnittsmedelande: *Turku luopuu Primosta, asiakasliittymä-showcase* Ilassa, 15.11.2011.

Källor

STANDARDER

Dublin Core – metadatastandard. <http://dublincore.org/> [använt 19.11.2011]

FORSKNINGSRAPPORTER OCH –ARTIKLAR

Jaakko Asplund: Arkistojen vertaisarviointi – loppuraportti 8.12.2010. Salivirta & Partners.

Monica Bulger, Eric T. Meyer, Grace de la Flor, Melissa Tarras, Sally Wyatt, Marina Jirotko, Katherine Eccles, Christine Madsen: Reinventing Research? Information Practises in the Humanities. A Research Information Network Report, April 2011.

Data Centres: Their use, value and impact. A Research Information Network (RIN) & Joint Information Systems Committee (JISC) report, September 2011, 56, passim. <http://www.jisc.ac.uk/news/stories/2011/09/~//media/Data%20Centres-Updated.ashx> [använt 19.11.2011]

Wendy M. Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, Ellie Bogomazova: Archivists' Views of User-based Evaluation: Benefits, Barriers, and Requirements. *American Archivist*, Volume 71, Number 1 (Spring/Summer 2008), 144–166.

Margaret L. Hedstrom, Christopher A. Lee, Judith S. Olson, Clifford A. Lampe: “The Old Version Flickers more”. *Digital Preservation from the User's Perspective*. *American Archivist*, Volume 69, Number 1 (Spring/Summer 2006), 159–187.

Rose Holley: Crowdsourcing. How and Why Should Libraries Do It? *D-Lib Magazine*, volume 16, Number ¾ (March/April 2010).

Kathleen Turner: User Understanding of Metadata in Digital Image Collections: Or, What Exactly Do You Mean by “Coverage”? *American Archivist*, Volume 73, Number 1 (Spring/Summer 2010), 26 – 60.

NATIONELLA DIGITALA BIBLIOTEKETS RAPPORTER OCH UTREDNINGAR <http://www.kdk.fi/fi/raportit-ja-julkaisut> [använt 19.11.2011]

Asiakasliittymän käytettävyyssuunitelma (9.3.2010)

Hallinnolliset ja rakenteelliset metatiedot ja aineiston paketointi (28.10.2011)

Kansallinen digitaalinen kirjasto-hankkeen toimintasuunnitelma 2011–2013 (6.10.2011)

Kansallisen digitaalisen kirjaston asiakasliittymän hyötyanalyysi (30.6.2010)

Kansallisen digitaalisen kirjaston kokonaisarkkitehtuuri: Liite B Standardisalkku (29.8.2011)

Kansallisen digitaalisen kirjaston palvelukonseptin testaaminen. Tutkimuksen loppuraportti. Ville Lavikainen, Institutionen för informationsforskning och interaktiva media vid Tammerfors universitet (oktober 2010)

PAS-järjestelmän tekninen ja hallinnollinen metadata v. 2.5 (23.2.2010)

Pitkäaikaissäilytys: Digitaalisten aineistojen laajuus ja säilytysmenetelmät (27.10.2011)

Säilytys- ja siirtokelpoiset tiedostomuodot (27.10.2011)

Väliraportti Kansallinen digitaalinen kirjasto-hankkeen toiminnasta 30.5.2009–31.5.2010 (Nationella digitala biblioteket-projektets styrgrupp 11.6.2010)

UNDERVISNINGS- OCH KULTURMINISTERIETS PUBLIKATIONER
<http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/> [använt 19.11.2011]

- Kansallinen digitaalinen kirjasto – yhteistyössä ja yhteentoimivasti. (Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2011:18)
- Kansallisen tason tutkimusinfrastruktuurit. Nykytila ja tiekartta (Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2009:1)
- Information för användning. Vägledning till utnyttjande av elektroniska data-material för forskning (Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2011:4).

STATSRÅDETS PUBLIKATIONER

- Regeringsprogrammet för statsminister Jyrki Katainens regering (Statsrådet 22.6.2011). <http://www.fi/hallitus/hallitusohjelma/fi.jsp> [använt 19.11.2011]
- Statsrådets principbeslut om att förbättra tillgängligheten till och främja vidareutnyttjandet av digitalt material från den offentliga sektorn 3.3.2011
<http://www.vn.fi/toiminta/periaatepaatokset/periaatepaatos/fi.jsp?oid=322887> [använt 19.11.2011]

MEDDELANDEN, NYHETER

- Nationalbibliotekets meddelande om NDB-kundgränssnittet: Turku luopuu Primosta, asiakasliittymä-showcase Ilassa, 15.11.2011. <http://www.kdk.fi/fi/ajankohtaista/uutiset/158-kdk-asiakasliittymae-turku-luopuu-primosta-asiakasliittymae-showcase-iflassa> [använt 19.11.2011]
- Lantmäteriverkets meddelande om att de gör digitala kartor fritt tillgängliga (3.11.2011). <http://www.maanimittauslaitos.fi/tiedotteet/2010/11/maanimittauslaitos-avaa-kartta-aineistoa-vapaaseen-kayttoon> [använt 19.11.2011]

BLOGGAR

- Friedel Grant: 10 Things That Humanities Researchers Want. Europeana Libraries –bloggen 18.4.2011. <http://www.europeana-libraries.eu/home/-/blogs/10-things-that-humanities-researchers-want> [använt 19.11.2011].
- Pekka Henttonen: Kymmenen asiaa, jotka humanistitutkija haluaa. Faili 2/2011, 34-36.
- Marianne Junnila: ”Astialla” (publicerad i arkivverkets blogg 17.6.2011). <http://nakokulmiaarkistosta.blogspot.com/2011/06/astialla.html> [använt 19.11.2011].

WEBBDISKUSSIONER

- Diskussionen ”Digitoitujen kirkonkirjojen indeksointihanke” på Suku-Forum. <http://suku.genealogia.fi/> [använt 19.11.2011].
- Diskussionerna ”Kulttuuriperintö – maksullista vai ei?” (startade 15.10.2010) på Historiaverkko Agricolas diskussionsforum. <http://agricola.utu.fi/keskustelu/> [använt 19.11.2011].
- ”Digitoidut kuvakokoelmat verkossa, kenen käytössä ja millä ehdoilla?” (startade 1.2.2011) på Suomen historiaverkko Agricolas diskussionsforum. <http://agricola.utu.fi/keskustelu/> [använt 19.11.2011].

WEBBPLATSER FÖR ORGANISATIONER OCH PROJEKT

- Utmaningstävlingen Digging into Data. <http://www.diggingintodata.org/> [använt 19.11.2011].
- Utredningsprojektet Datamaterial för forskning. <http://raketti.csc.fi/e-infra/tietoaineistot> [använt 19.11.2011].
- Samhällsvetenskapliga dataarkivet <http://www.fsd.uta.fi> [använt 19.11.2011].

Bilagor

Bilaga 1. Centrala begrepp

Denna utredning berör det digitala kulturarvsmaterialet hos minnesorganisationer i Finland, d.v.s. arkiv, bibliotek och museer.

De olika organisationerna har inte klassificerats eller uppdelats enligt vare sig ägarunderlag, ort eller storlek. Både digitaliserat och ursprungligen digitalt (digitalbaserat) material räknas här till digitalt material. Eftersom det till största delen är fråga om digitaliserat material medan tillsvidare en mycket liten del av materialet ursprungligen uppkommit i digital form, ligger undersökningens tyngdpunkt hos det digitaliserade materialet.

CENTRALA BEGREPP

Nedan följer en ordlista över viktiga begrepp. När det gäller ord vilkas innebörd kan variera beroende på sammanhanget anges vilken innebörd som avses i denna text.

användare

användare av minnesorganisationernas samlingar.

De kan vara akademiska forskare, studerande, släktforskare eller andra historieintresserade personer, personer som använder arkiv i arbetet eller andra användargrupper.

databaser och register

digitala tjänster som stöder användningen av kulturarvsmaterialet

De innehåller inte digitaliserat kulturarvsmaterial i sig, endast data med anknytning till materialet.

digitalbaserat material

material som ursprungligen uppkommit i digital form, t.ex. en elektronisk bok eller tidning eller en intervju som upptagits digitalt

digitaliserat material

material som ursprungligen uppkommit i manuellt format men som man överfört till digitalt format, alltså digitaliserat: t.ex. ett föremål som fotograferats, ett dokument, ett fotografi eller en bok som skannats eller en intervju som digitaliserats från rullband

digitalt material

material i digitalt format, t.ex. en bild- eller ljudfil som man kan se eller lyssna på med hjälp av dator eller något annat elektroniskt hjälpmedel

Materialet kan vara digitaliserat eller sådant som ursprungligen publicerats i digital form, dvs. digitalbaserat. Motsatsen till digitalt material är manuellt material, något man fysiskt kan hålla i sin hand som t.ex. en bok, en dagstidning eller ett föremål.

gemensamt frivilligarbete (crowdsourcing, talko)

att göra utomstående delaktiga

Materialets användare kan bidra också på andra sätt än genom att kommentera materialet. Gemensamt frivilligarbete har utnyttjats t.ex. för att rätta fel som uppstått vid OCR-digitalisering.

handling

en särskild medietyp: offentligt eller privat skriftligt material som inte har publicerats som bok eller tidning

Med ordet handling avses i denna utredning alltså en viss typ av skriftligt material och termen har därmed en snävare betydelse i detta sammanhang än i arkivlagen (831/1994), där termen avser vilket slags framställning som helst (*t.ex. inspelning*) med information av handlingskaraktär, oberoende av form. I denna utredning har noter, kartor, intervjuer upptagna på ljud- eller bildband etc. avskilts till skilda medietyper oberoende av om de innehåller sådan information av handlingskaraktär som avses i arkivlagen.

kulturarvsmaterial

minnesorganisationernas samlingar

I vidare bemärkelse kan vilket som helst materiellt eller immateriellt arv som ett dokument, ett föremål, en sång eller en tradition räknas till kulturarvsmaterial, men i denna utredning avses uttryckligen det material som ingår i minnesorganisationernas samlingar.

kundgränssnitt

en tillämpning med vilken användaren kan bläddra i, titta på och på olika sätt utnyttja det digitala materialet

Det kan vara fråga om en nättjänst eller en form av service som kan användas bara på minnesorganisationens kunddator t.ex. i en forskarsal. I en del minnesorganisationer kan kunderna använda kundgränssnittet enbart från personalens datorer och i personalens närvaro medan det i andra helt saknas kundgränssnitt.

metadata

kompletterande data eller bakgrundsdata i samband med ett digitalt material, som beskriver det ursprungliga, antingen manuella eller digitalbaserade, materialet

minnesorganisation

ett arkiv, ett bibliotek eller ett museum

nättjänst

service och innehåll som minnesorganisationen erbjuder på Internet

referensdatabaser

databaser som stöder användaren i att handskas med minnesorganisationernas samlingar

Referensdatabaserna innehåller information om ett visst kulturarvsmaterial, däremot inte själva materialet. Exempel på referensdatabaser är biblioteksdatabaserna med uppgifter om bokens författare, förläggare etc. samt information om dess placering i biblioteket. I referensdatabasen går boken inte att läsa elektroniskt.

Enkäterna gällde inte referensdatabaser men svaren innehöll en del uppgifter med anknytning till dem. Svar som gäller referensdatabaser har alltid då det varit möjligt avlägsnats i samband med analysen av enkäten.

sociala metadata

kommentarer samt beskrivande och kompletterande data som användarna tillför materialet

Sociala metadata lagras skilt från sådana metadata som minnesorganisationen matar in.

teckenigenkänning eller OCR-digitalisering

en metod som identifierar texten bokstav för bokstav

Med hjälp av OCR-digitalisering kan man söka i heltext genom direkt ordsökning. Metoden lämpar sig i första hand för digitalisering av tryckt text, däremot inte av handskriven text.

METADATA I ENKÄTERNAS FRÅGOR

I det följande avses med termen **objekt** ett enskilt, ursprungligt kulturarvsmaterial såsom ett dokument, en bok, ett föremål, ett fotografi, ett konstverk, ett musikstycke, en film eller motsvarande. Objektet kan vara ett manuellt material som minnesorganisationen har digitaliserat, men det kan också vara fråga om ett digitaliserat material som ursprungligen uppkommit i digital form (t.ex. en e-bok eller ett fotografi som tagits med digitalkamera).

beskrivning

beskrivning av objektet och dess innehåll

digitaliseringstidpunkt

tidpunkten då objektet digitaliserats.

ort

en ort som anknyter till objektet

T.ex. en plats som syns i ett originalfotografi eller en ort där ett föremål tillverkats eller en intervju bandats in.

samling, arkiv el.dyl.

den materialhelhet som objektet ingår i

titel

objektets namn som det fått antingen i samband med tillverkningen (t.ex. en boktitel som står tryckt på bokens titelblad) eller med katalogiseringen (t.ex. ett museiföremål som registrerats som "festdräkt", "fickur" eller "porträtt")

typ

vilket slag av objekt det är fråga om (medietyper), t.ex. ett dokument, ett fotografi, ett föremål eller en karta

upphovsman

objektets upphovsman – alltså inte vare sig katalogiseraren, digitaliseraren eller någon annan som är verksam inom minnesorganisationen

årtal

objektets tillverkningsår eller något annat årtal som identifierar det – alltså inte tidpunkten för t.ex. digitaliseringen eller införlivandet med minnesorganisationens samling

ämne

snäv definition av objektets och innehållets ämnesområde

ämnesor

lista över ämnesor med anknytning till objektet som gjorts upp för att underlätta sökning. Orden har i allmänhet plockats ur ämnesorregister (t.ex. "Sverige, historia, 1900-tal" eller "kläder, uniformer, tjänstedräkter")

Många andra slag av metadata utöver de ovan nämnda används av minnesorganisationerna, beroende på de särdrag deras material uppvisar och de särskilda krav materialet ställer.

Bilaga 2. Enkät till minnesorganisationer om användningen av digitalt material

Svenska litteratursällskapet i Finland projekt Forskarnas röst och digitalt material samlar 2011 in uppgifter om användningen av kulturarvsmaterial vid minnesorganisationer. Denna enkät fokuserar på nuvarande praxis vid användning av digitalt material i arkiv, bibliotek och museer.

Enkäten riktar sig till alla organisationer som digitaliserar oberoende av hur stora mängder det är fråga om eller om organisationen är med i projektet Nationella digitala biblioteket (NDB) eller inte.

Enkäten gäller enbart digitalt material.

BAKGRUNDSUPPGIFTER

1. Organisationens namn och kontaktuppgifter
2. Uppgiftslämnarens namn och befattning
3. Typ av organisation
  - arkiv
  - bibliotek
  - museum
  - annan, vilken?

DIGITALT MATERIAL

4. Mängden digitalt material. Hur mycket digitalt material har er organisation (både digitaliserat och digitalbaserat)? Uppgifter kan lämnas med den noggrannhet som organisationen själv registrerar materialet med.
  - handlingar och handskrifter, st
  - tidningar och tidskrifter, st
  - böcker, st
  - noter, st
  - övriga trycksaker, st
  - ritningar, kartor, affischer, st
  - fotografier, st
  - bildupptagningar - intervjuer, timmar
  - bildupptagningar - televisionsprogram, timmar
  - bildupptagningar - filmer, timmar
  - bildupptagningar - audiovisuella verk, timmar
  - bildupptagningar - övriga bildupptagningar, timmar
  - ljudupptagningar - musik, timmar
  - ljudupptagningar - intervjuer, timmar
  - ljudupptagningar - radioprogram, timmar
  - ljudupptagningar - övriga ljudupptagningar, timmar
  - föremål, st
  - konstverk, st
  - annat material, vad?
5. Tilläggsuppgifter om ovan uppgivet digitalt material.
6. En hur stor andel av minnesorganisationernas arkivmaterial är tillgänglig i digitalt format (i procent av helheten)?
7. När har digitalisering skett?
  - första digitaliseringen gjordes år
  - nyaste digitaliseringen gjordes år
  - pågår digitalisering för närvarande? (ja/nej)

KUNDGRÄNSSNITT FÖR DIGITALT MATERIAL

8. Deltar organisationen i Nationella digitala biblioteket (NDB)?
- ja
  - nej
  - nej, men planerar att ansluta sig senare
9. Har organisationen eget kundgränssnitt för digitalt material eller gemensamt med andra organisationer?
- eget
  - gemensamt
  - har inget kundgränssnitt
10. Ifall kundgränssnittet är gemensamt, vilka organisationer är samarbetspartner?
11. Vilken är kundgränssnittets adress på nätet? Ifall det finns flera kundgränssnitt, vilka är deras adresser?
12. En hur stor andel av det digitaliserade materialet är tillgänglig för allmänheten? Svar uppges i procent av helheten.
- fritt tillgängligt på nätet
  - i forskarsalen, t.ex. i kunddator
  - tillgängligt på annat sätt
13. Ifall svaret ovan är ”på annat sätt”, hur?
14. Ifall endast en del av det digitala materialet finns på nätet, varför?
- p.g.a. dataskydds- och upphovsrättsfrågor (lagstadgad sekretess och upphovsrätt)
  - p.g.a. begränsad nyttjanderätt (restriktioner vid användning av privat arkivmaterial)
  - endast material som digitaliserats inom ett specialprojekt finns på nätet (t.ex. en författares produktion)
  - användargränssnitt saknas
  - digitalisering har skett enbart för internt bruk
  - annan orsak, vad?
15. Ifall endast material som digitaliserats inom ett specialprojekt finns på nätet, vilket/vilka projekt är det fråga om?
16. Ifall kundgränssnitt saknas, är det under arbete och när tas det i bruk?

DIGITALT MATERIAL MED BEGRÄNSAD NYTTJANDERÄTT

17. Hur kan användaren få tillgång till material som inte är fritt tillgängligt på nätet?
- materialet är fritt tillgängligt i organisationens forskarsal i kunddator utan registrering eller särskild anhållan om rätt att använda materialet
  - genom särskild anhållan om rätt att använda materialet
  - en del av materialet är fritt tillgängligt via kunddatorn, en del genom särskild anhållan
  - på andra sätt, hur?
18. Hur kan kunden få tillgång till material med begränsad nyttjanderätt efter att anhållan godkänts?
- via nätet med lösenord
  - via organisationens kunddator med lösenord
  - på annat sätt, hur?
19. Finns det andra begränsningar för användningen av materialet? Kan t.ex en del av materialet användas mot avgift eller fritt endast i form av visningsbilder (t.ex. vattenstämplat material)?

20. Närmare uppgifter om hur kunder kan ta del av material med begränsad nyttjanderätt:

HUR HAR STORPROJEKT OCH EXTERN FINANSIERING PÅVERKAT DIGITALISERINGEN?

21. Har organisationen deltagit i de digitaliseringsprojekt som UKM finansierade med sysselsättningsmedel 2009-2011?

- ja
- nej

22. Hur påverkade de av UKM finansierade projekten digitaliseringen? Hur mycket material digitaliserades?

23. Har någon speciell materialgrupp digitaliserats med extern finansiering? I så fall vilken? Med vem har organisationen samarbetat?

24. Hur mycket material räknar organisationen med att digitalisera under år 2011? Och därpå följande år?

VAL AV MATERIAL FÖR DIGITALISERING

25. Har organisationen en digitaliseringsplan?

- ja
- nej

26. Finns digitaliseringsplanen på nätet, adress? Ifall digitaliseringsplanen inte finns på nätet vänligen skicka den till projektet i elektronisk form eller per post.

27. Vilka kriterier betonas vid val av material för digitalisering?

- värde – material som bedöms vara värdefullt
- användning – material som används mycket
- kondition – material i dålig fysisk kondition
- format – material som är lätt att hantera och digitalisera
- nyttjanderätt – material utan åtkomstbegränsningar
- presentation – material som är intressant men mindre känt
- andra kriterier, vilka?

28. Hur fattas beslut om vilka materialgrupper som skall digitaliseras?

- beslut fattas av en arbetsgrupp i vilken ingår personal med ansvar både för arkivmaterialet, digitaliseringen och informationsförvaltningen
- beslut fattas av ansvarspersoner för digitaliseringen
- beslut fattas på annat sätt, hur?

29. Kan användarna påverka valet av det som skall digitaliseras?

- beslut fattas inom organisationen
- användarna kan vara initiativtagare
- användarna kan delta i arbetsgrupper
- användarna kan svara på enkäter
- användarna kan ge kundrespons
- användarna kan påverka på annat sätt, hur?

30. Ifall användarna kan påverka digitaliseringen, på vilket sätt beaktas responsen?

- vid val av material som skall digitaliseras
- vid val av digitaliseringsteknik (t.ex. digitalisering med eller utan teckenigenkänning (OCR), gråtoning eller flerfärg, från mikrofilm eller original)
- vid utveckling av kundgränssnitt (t.ex. hurudana metadata ges synlighet, vilka sökfunktioner används)
- på andra sätt, hur?

31. Övriga kommentarer angående val av material som skall digitaliseras.

KUNDGRÄNSSNITTETS SÖKFUNKTIONER

32. Är någon del av materialet digitaliserad med teckenigenkänning (OCR), hur stor del?

33. Vilka beskrivande metadata innehåller kundgränssnittet?

- samling, arkiv eller annan materialhelhet
- titel
- upphovsman (den som upprättat originalhandlingen, fotograferat föremålet m.m., inte t.ex. digitaliseraren)
- ämne
- beskrivning
- ort (t.ex. den plats som syns i originalbilden, den plats där intervjun gjorts)
- typ (t.ex. handskrift, fotografi, föremål, karta)
- årtal (t.ex. handskriftens, fotografiets, föremålets tillkomsttid; inte digitaliseringstidpunkt)
- ämnesord
- annat, vad?

34. Med vilka kriterier kan sökningen utföras?

- hierarkisk framställning, som visar allt digitaliserat material (t.ex. trädvvy)
- öppen sökning i alla fält
- samling, arkiv eller annan materialhelhet
- titel
- upphovsman (den som upprättat originalhandlingen, fotograferat föremålet m.m., inte t.ex. digitaliseraren)
- ämne
- beskrivning
- ort (t.ex. den plats som syns i originalbilden, den plats där intervjun gjorts)
- typ (t.ex. handskrift, fotografi, föremål, karta)
- tidpunkt (t.ex. handskriftens, fotografiets, föremålets tillkomsttid; inte digitaliseringstidpunkt)
- ämnesord
- annat, vad?

ANVÄNDARE AV DIGITALT MATERIAL

35. Hur följer organisationen upp användningen av digitalt material och nättjänster? Hurudana kvantitativa och kvalitativa mätare används?

36. Hur stort är antalet användare av digitalt material?

37. Hur många sökningar görs i det digitala materialet?

38. Vilka huvudgrupper använder digitalt material? Uppgifterna lämnas i storleksordning: 1, 2, 3 o.s.v.

- akademiska forskare
- släktforskare
- lärare
- andra användare som behöver digitaliserat material, vilka?
- historieintresserade personer
- press
- andra, vilka?

39. Övriga kommentarer om användare av digitalt material.

OLIKA SÄTT ATT FÅ RESPONS

40. Vilka direkta kanaler har organisationen till användarna av digitalt material?
41. Har organisationen utfört enkäter bland användare av digitalt material? Huru-
dana? När har de utförts? Hurdana svar inkom?
42. Hur kan användarna ge respons? Ange hur respons kan ges om:
- digitaliserat material
  - val av material
  - kundgränssnitt
  - metadata och deras användbarhet
43. Hurdan var responsen? Vad har varit särskilt bra? Hurdana utvecklingsidéer
har framförts?

AVSLUTNINGSVIS

44. Övriga kommentarer om användningen av digitalt material
Öppen fråga för kommentarer om användningen av digitalt material, om denna
enkät och om SLS:s utredningsprojekt. Projektet Forskarnas röst och digitalt ma-
terial tackar för ditt svar.
45. Ifall er organisation vill få aktuell information om hur projektet framskrider
ber vi er ange kontaktuppgifter nedan.

Bilaga 3: Minnesorganisationer som deltagit i enkäten

1. Arkivverket
  - Jyväskylä landsarkiv
  - Riksarkivet
  - Uleåborgs landsarkiv
2. Arbetararkivet
3. Arbetarmuseet Werstas
4. Borgå museum
5. Centralarkivet för Finlands näringsliv
6. Centralarkivet vid Helsingfors universitet
7. Elmuseet Elektra/Traditionsföreningen Elektra rf.
8. Emil Cedercreutz museum och kulturcentrum/Huittisten museo
9. Finlands Bank, biblioteket
10. Finlands nationalmuseum
11. Finlands samhällsvetenskapliga dataarkiv (FSD)
12. Finska Litteratursällskapet
13. Folkets Arkiv
14. Helinä Rautavaaras museum
15. Helsingfors konstmuseum
16. Helsingfors stads faktacentral/stadsarkivet
17. Helsingfors universitetsmuseum
18. Jyväskylä universitetsbibliotek
19. Institutet för de inhemska språken
20. Karjala-tietokantasäätiö
21. Kemin historiallinen museo
22. Kulttuurien tutkimuksen arkisto
23. Kuopio konstmuseum
24. Kymmenedalens museum
25. Kyrkslätt kommun, kulturtjänster
26. Lenin-museo
27. Lusto – Finlands skogsmuseum
28. Mobilia
29. Museiverket
  - Museiverket
  - Museiverket, bildarkivet
30. Nationalbiblioteket
  - Nationalbiblioteket
  - Nationalbiblioteket, Digitaliserings- och konserveringstjänsten
31. Naturaliesamlingen Kieppi
32. Pielisen museo
33. Pojo lokalhistoriska arkiv
34. Polismuseet
35. Riksdagen
  - Riksdagen
  - Riksdagsbiblioteket
36. Samemuseet Siida
37. Sastamalan seudun museo
38. Statens konstmuseum, centralarkivet för bildkonst
39. Statistikcentralen
40. Suomen Jazz & Pop Arkisto
41. Svenska handelshögskolans bibliotek
42. Svenska litteratursällskapet i Finland rf.
43. Teresia och Rafael Lönnströms stiftelse
44. Toimihenkilöarkisto
45. Vanda stadsarkiv
46. Vanda stadsmuseum
47. Vasa stadsbibliotek-landskapsbibliotek
48. Åbo Akademis bibliotek
49. Åbo museicentral

Bilaga 4. Enkät till användare av digitalt material vid minnesorganisationer

Svenska litteratursällskapet i Finland projekt Forskarnas röst och digitalt material samlar 2011 in uppgifter om användningen av digitalt kulturarvsmaterial i minnesorganisationer.

Med denna enkät samlar vi in användares åsikter om minnesorganisationernas material och deras användbarhet. Enkäten riktar sig till alla som är intresserade av det digitala kulturarvet och som har använt sig av det, oberoende av vilka mängder som använts eller för vilka ändamål. Forskningsgrupper och andra grupper och samfund som använder sig av digitaliserat material får också gärna svara på enkäten.

Enkäten gäller enbart digitalt material.

1. Svarepersonens bakgrundsuppgifter

Jag (/vi) är

- högskolestuderande
- akademisk forskare/lärare; doktorand
- akademisk forskare/lärare; doktor, docent eller professor
- akademisk forskare/lärare, annan, vad?
- akademisk forskningsgrupp, gruppens storlek?
- lärare, grundskola eller gymnasium
- släktforskare
- annan forskare eller lärare, vad?
- intresserad av historia och/eller traditioner
- medierepresentant
- arbetar med trycksaker eller utgåvor (bilder)
- annan som behöver digitalt material i arbetet, vad?
- annan grupp/annat samfund, vilken? Gruppens storlek?
- annan, vad?

2. Ifall svaret på ovanstående fråga är högskolestuderande eller akademisk forskare, vad är forskningsområdet?

- historieforskning
- traditionsvetenskap
- litteraturforskning
- språkvetenskaplig forskning
- samhällsvetenskaplig forskning
- annat, vad?

ANVÄNDNINGEN AV DIGITALT KULTURARVSMATERIAL

3. Har du använt digitalt kulturarvsmaterial?

- ja
- nej

4. Ifall du har använt, hur mycket och hurudant material?

5. Vilka digitala kulturarvsmaterial har varit de viktigaste och mest behövliga? Varför?

6. Vilka material har varit de mest problematiska? Varför?

7. Ifall du inte använt dig av digitala material, varför det?

- Har inte hittat material i digitalt format som skulle intressera mig.

- Det är besvärligt att använda sig av materialet p.g.a. användargränssnitt och otillräckliga sökfunktioner.
- Materialets metadata är otillräckliga.
- Digitaliseringen är genomförd så att detaljer inte kan ses/höras tillräckligt bra.
- Har samlat in materialet innan det digitaliserades för offentligt bruk.
- Har inte känt till att det digitala materialet är tillgängligt.
- Annan orsak, vilken?

8. Här kan du närmare specificera varför du inte använt dig av digitalt material. Frågan berör också sådana som har erfarenhet av användning men som av någon orsak misslyckats med användningen av något specifikt material.

9. Hur har tillgången på digitalt material förändrat, eller kommer möjligen att förändra, ditt sätt att använda kulturarvsmaterial? Hur har den påverkat den forskning du behöver materialet för? Har du t.ex. gjort ny forskning baserad på digitalt material, har materialet möjliggjort nya sampel eller analyser? Hur tror du att situationen ser ut om 10 år?

MATERIALGRUPPER OCH ORGANISATIONER

10. Vilka slags digitala materialgrupper har du använt? Frågan gäller enbart digitalt material, såsom en bild- eller ljudfil, som man kan se eller lyssna på i en dator eller med någon annan elektronisk apparat.

- handlingar och handskrifter
- kartor
- ritningar och affischer
- fotografier
- böcker som ursprungligen publicerats i pappersformat men senare digitaliserats
- e-böcker som ursprungligen publicerats digitalt; enbart digitalt eller parallellt i pappersformat
- tidningar och tidskrifter som ursprungligen publicerats i pappersformat men senare digitaliserats
- e-tidningar som ursprungligen publicerats digitalt; enbart digitalt eller parallellt i pappersformat
- övriga trycksaker
- bildupptagningar, intervjuer
- bildupptagningar, televisionsprogram
- bildupptagningar, filmer
- bildupptagningar, audiovisuella verk
- övriga bildupptagningar
- ljudupptagningar, musik
- ljudupptagningar, intervjuer
- ljudupptagningar, radioprogram
- övriga ljudupptagningar
- föremål
- konstverk
- noter
- webbarkiv med gamla nätsidor (t.ex. Way back machine eller Suomalainen verkkoarkisto)
- vetenskapliga databaser (t.ex. Samhällsvetenskapliga dataarkivet)
- annat material, vad?

11. Här kan du närmare specificera vilka slags material du använt.

12. Vilka organisationers nättjänster för digitala material har du använt? Nämn de viktigaste. Nättjänster kan vara kundgränssnitt för digitala kulturarvsmaterial eller databaser, register och matriklar. Olika slags nättjänster finns i listan bakom denna länk.

13. Hurudana erfarenheter har du av ovan nämnda nättjänster?
14. Har du använt dig av nättjänster hos utländska minnesorganisationer?
- ja
  - nej
15. Ifall du har använt, vilka? Hurudana erfarenheter har du av dem?
16. Har du helt kunnat ersätta ursprungsmaterialet med digitaliserat material eller varit tvungen att dessutom använda ursprungsmaterial? Grundidén med digitalisering av kulturarvsmaterial är att det kvalitativt sätt ska vara lika bra som ursprungsmaterialet. Det kan dock hända att det digitaliserade materialet av en eller annan orsak inte räcker till för användaren.
- ja, jag har använt enbart digitaliserat material
  - nej, jag har varit tvungen att vid sidan av digitaliserat material även använda ursprungsmaterial
17. Här kan du specificera närmare ovanstående svar. Berätta vilka faktorer/skäl som har gjort att det gått/inte gått att ersätta ursprungsmaterialet med digitaliserat material. Ifall du har behövt ursprungsmaterial, har du fått tillgång till det eller har det funnits begränsningar för dess användning?

BEGRÄNSAD NYTTJANDERÄTT

18. Har du använt digitalt material som har begränsad nyttjanderätt?
- ja
  - nej
19. Ifall du har använt material med begränsad nyttjanderätt, har begränsningarna påverkat ditt arbete?

KUNDGRÄNSSNITT OCH SÖKFUNKTIONER

20. Hurudana sökningar har du gjort i kundgränssnitt för digitalt material?
- har sökt arkivhandling/fotografi/föremål el.dyl. ("Jag behöver Tenala församlings doplängd från 1793")
  - har sökt uppgifter om ett visst ämne ("Jag behöver uppgifter om folkdräkter")
  - har sökt innehållet i en samling ("Vad kan här finnas, finns här något intressant?")
  - på andra sätt, hur?
21. Ifall du har gjort sökningar i olika material, beskriv närmare.
22. Hur har sökningen lyckats, har det varit lätt eller svårt?
23. Vilka av följande sökvillkor är nödvändiga i kundgränssnitt?
- hierarkisk framställning som listar alla material i kundgränssnittet (t.ex. trädvy)
  - öppen sökning i alla fält
  - ordsökning i materialets innehåll (gäller digitaliserat material med teckenigenkänningsmetoden OCR)
  - samling, arkiv eller annan motsvarande materialhelhet
  - minnesorganisationen som förvarar materialet (gäller kundgränssnitt gemensamt för flera minnesorganisationer tillsammans)
  - titel
  - upphovsman (den som upprättat originalhandlingen, fotograferat föremålet etc., alltså inte t.ex. digitaliseraren)
  - ämne

- beskrivning
- ort (t.ex. den plats som syns i originalbilden, den plats där intervjun gjorts)
- typ (t.ex. handskrift, fotografi, föremål, karta)
- årtal (t.ex. handskriftens, fotografiets, föremålets tillkomsttid; inte digitaliseringstidpunkt)
- ämnesord
- digitaliseringstid
- annat, vad?

24. Här kan du kommentera närmare de viktigaste sökvillkoren.

25. Vilka av följande metadata är de viktigaste för digitalt material?

- minnesorganisation (om kundgränssnittet är gemensamt med andra organisationer)
- samling, arkiv eller annan materialhelhet
- titel
- upphovsman (den som upprättat originalhandlingen, fotograferat föremålet, alltså inte t.ex. digitaliseraren)
- ämne
- beskrivning
- ort (t.ex. den plats som syns i originalbilden, den plats där intervjun gjorts)
- typ (t.ex. handskrift, fotografi, föremål, karta)
- årtal (t.ex. handskriftens, fotografiets, föremålets tillkomsttid, inte digitaliseringstidpunkt)
- ämnesord
- digitaliseringstidpunkt
- annat, vad?

26. Här kan du specificera närmare de viktigaste metadata.

27. Vilket kundgränssnitt för digitalt material är särskilt funktionsdugligt och lätt att använda? Varför?

28. Vilket kundgränssnitt för digitalt material är särskilt svårt och besvärligt att använda? Varför?

29. Vilka är de största problemen med de nuvarande kundgränssnitten? Hur skulle du önska att de förbättrades?

KUNDRESPONS OCH VAL AV DIGITALT MATERIAL

30. Har du gett kundrespons om digitalt material? Ifall du har, på vilket sätt?

- deltagit i kundenkät
- gett muntlig respons till minnesorganisationens personal
- skickat respons per mail
- lämnat skriftlig respons
- gett respons på andra sätt, hur?
- har inte gett respons

31. Ifall du gett respons, har det varit till nytta? Har man svarat på din respons?

32. Här kan du närmare specificera den respons du gett eller föreslå hur man borde få ge respons i fortsättningen.

33. Har du framfört önskemål om valet av digitaliserat material?

- ja
- nej

34. Ifall du har framfört önskemål om valet av digitaliserat material, har man tagit dina önskemål i beaktande?
35. Vilka kriterier borde vara viktiga för minnesorganisationerna vid val av material för digitalisering?
- användning (material som används mycket)
  - önskemål från kunderna (material som önskas bli digitaliserat)
  - värde (material som bedöms vara värdefullt)
  - kondition (material i dålig fysisk kondition)
  - format (material som är lätt att hantera och digitalisera)
  - nyttjanderätt (material utan åtkomstbegränsningar)
  - presentation (material som är intressant men mindre känt)
  - andra kriterier, vilka?
36. Här kan du specificera närmare önskemål om val av digitaliserat material. Du kan också berätta vilka specifika material eller materialgrupper du vill ha digitaliserade.
37. Hur kunde minnesorganisationerna bäst ta i beaktande användarnas önskemål vid planeringen av digitalisering?
- genom kundrespons och att fråga kunderna om nuvarande praxis
  - fråga kunderna om vad som borde digitaliseras
  - ordna omröstningar om vad som borde digitaliseras
  - ta med representanter för användarna vid beslut om vad som skall digitaliseras, t.ex. i organisationens arbetsgrupper
  - på andra sätt, vilka?
  - personalen vid minnesorganisationerna känner så väl till materialet och användarna att de själva kan avgöra vad som skall digitaliseras ur användarnas synvinkel
38. Här kan du närmare specificera hur man bäst kunde ta användarnas synpunkter i beaktande då man väljer vad som skall digitaliseras.
39. Fråga särskilt för akademiska forskare: Borde man fokusera digitaliseringen på särskilda forskningsprojekt? Hur? Hur stora borde forskningsprojekten i så fall vara, en forskare eller en större grupp? Kunde du tänka dig att delta i ett projekt där digitaliseringen och forskningen stöder varandra? Hurudana projekt är du intresserad av och vem kunde vara lämpliga samarbetspartner?
40. Har du använt dig av avgiftsbelagda tjänster i minnesorganisationer, d.v.s. låtit digitalisera material som du behövt?
- ja
  - nej
41. Ifall du behövt beställa avgiftsbelagt digitaliserat material, vilket material? Vilka erfarenheter har du av att låta digitalisera material?
42. Hur borde minnesorganisationerna informera om nytt digitalt material?
- information borde ges i det skedet då färdigt digitalt material förs in i kundgränssnittet
  - information borde ges om kommande eller pågående digitalisering
  - information borde ges årligen om digitaliserat material
  - en kontinuerligt uppdaterad lista över digitalisering och digitaliseringsplaner på nätet
  - man behöver inte särskilt informera över digitaliseringen och nytt digitalt material
43. Här kan du närmare specificera önskemål om hur informationen över nytt digitalt material kunde skötas. Borde informationen t.ex. delges genom e-post, på organisationens nätsida eller i kundtidningen?

DIGITALISERINGENS TEKNISKA LÖSNINGAR

44. Har du använt dig av material som behandlats med teckenigenkänningsmetoden (OCR)? Vilket material? Hur har du utnyttjat OCR-metoden?

45. Påverkar digitaliseringens tekniska lösningar din användning av digitaliserat material? Har följande valmöjligheter betydelse för dig:

- val av metadata för det digitaliserade materialet (vilka metadata som fästs vid materialet)
- digitalisering i svartvitt, gråskala eller fyrfärg (svartvitt eller gråskala återger inte de ursprungliga färgerna)
- digitalisering utförd med teckenigenkänningsmetoden (ordsökningar kan göras i texten)
- digitalisering från mikrofilm eller från ursprungsmaterial (mikrofilmerna är gråskaliga och till en del i dåligt skick vilket märks i digitaliseringen)

46. Här kan du närmare specificera vilken betydelse digitaliseringens tekniska lösningar har för användningen av materialet.

47. Hurdana nya tillämpningar av digitalt material skulle du önska dig?

Föredrar du digitalisering enligt nuvarande metoder i vilka materialet digitaliseras som sådant eller nya tillämpningar som färdigt sammanför information från materialet? Hurdana nya tillämpningar önskar du dig och för vilket material skulle de passa?

UTNYTTJANDE AV DET EGNA MATERIALET, SOCIALA METADATA OCH GEMENSAMT FRIVILLIGARBETE (CROWDSOURCING, TALKO)

48. Har du digitaliserat material för eget bruk? Har du samlat in material eller gjort anteckningar genom att fotografera eller skanna?

- ja
- nej

49. Ifall du har digitaliserat för eget bruk, hur mycket, hurudant material, hur systematiskt? Hur har du förvarat materialet, har du fört in metadata eller andra uppgifter i materialet?

50. Ifall du har digitaliserat för eget bruk, vad skulle du önska göra med materialet då du inte mera behöver det?

- förstöra materialet då det inte mera behövs
- behöver materialet även i framtiden, så jag vill spara det som mina privata anteckningar
- skulle gärna ge andra en möjlighet att använda materialet när jag inte längre behöver det
- skulle gärna ge andra en möjlighet att använda materialet redan nu trots att jag själv använder det
- annat, vad?

51. Här kan du ge närmare synpunkter på hur användarnas privat digitaliserade material kunde utnyttjas. Exempelvis vem eller vilken organisation kunde bäst förvara sådant här material? Vilken typ av material borde tas med och hurdana kvalitetskrav borde ställas på materialet?

52. Har du använt digitalt material med möjlighet till sociala metadata? Har du fört in nya data eller bidragit med kommentarer?

- har använt och gjort tillägg eller kommenterat
- har använt, men inte gjort tillägg eller kommenterat
- Nej, har inte använt.

53. Ifall du har använt dig av material med möjlighet till sociala metadatas, vilka material?

54. Tycker du att det borde finnas mera material med möjlighet till sociala metadatas? Hurudant material och hurudana metadatas?

55. Har du spelat Nationalbibliotekets Myyrä-spel eller deltagit i annat gemensamt frivilligarbete (crowdsourcing, talko) i samband med digitaliserat material?

- ja
- nej

56. Vad anser du om gemensamt frivilligarbete och vill du delta i det? Deltar du helst i spel såsom Myyrä-spelet eller korrigerar du hellre fel och kommenterar direkt i de material som du själv är intresserad av? Vilka andra möjligheter önskar du att man utnyttjade när det gäller sociala metadatas och gemensamt frivilligarbete?

Tack för ditt svar!

Projektet Forskarnas röst och digitalt material tackar för att du deltagit i enkäten.

57. Övriga kommentarer angående det digitala kulturarvet

Ifall du har andra kommentarer och synpunkter på det digitala materialet tar vi gärna emot dem. Vi hoppas också få idéer och förslag på hur man kunde förbättra användningen av digitalt material vid våra minnesorganisationer och hur användarnas behov bättre kunde tas i beaktande.

58. Här kan du kommentera denna enkät och ge synpunkter på projektet Forskarnas röst och digitalt material.

